

КАРИМЧОНОВ АЛИҶОН
АВАЗХОНОВ ШОҲНАЗАР ГУЛНАЗАРЗОДА

ФАРҲАНГИ АДАБИЁТШИНОСӢ

ВАЛОРАТИ ТАЪЛИМИ ОЛИЙ, ФАН ВА ИННОВАТСИЯҲОИ
ҶУМҲУРИИ ЎЗБЕКИСТОН

УНИВЕРСИТЕТИ ДАВЛАТИИ ПЕДАГОГИИ
ЧИРЧИҚ

КАРИМҶОНОВ АЛИҶОН
АВАЗҶОНОВ ШОҶНАЗАР ГУЛНАЗАРЗОДА
(Гирдоваранда ва мураттиб)

ФАРҶАНГИ АДАБИЁТШИНОСӢ

Тошкент
«ZEBO PRINT»
2023

УДК 82:821.222.8
КБК 83.3(0)5
К-43

КАРИМҶОНОВ АЛИҶОН, АВАЗХОНОВ ШОҲНАЗАР
ГУЛНАЗАРЗОДА. ФАРҲАНГИ АДАБИЁТШИНОСӢ: – Тошкент.
"Zebo Print" – 2023.- 170 бет.

Муалифони ирфон кӯшиш намуданд, ки ҳарчи бештар ба китобдӯстони хеш ва диёри худ навиштаҷотҳо бо забони таҷикӣ нашр намоянд ва девонхонаи маънавият ва маърифатро бо фарҳангҳои забони адабии тоҷикӣ пурра намоянд. Дар китобхонаҳои Душанбе, Ленинград, Тошканд, инчунин дар Лондон, Париж, Техрон ва дигар шаҳрҳо автографи баъзе классикони адабиёти форсу тоҷик мавҷуд аст. Автографҳои устодон С.Айнӣ, А.Лохутӣ, М.Турсунзода ва дигар нависандагони советии тоҷик дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи Ҷаҳонии Тоҷикистон ҷамъ оварда шудаанд. Аммо дар китобхонаи диёрамон бо забони хеш фарҳангҳои маърифатӣ хеле камёфтанд.

Дар дастури мазкури нави таълим масъулиятнокии омӯзгорон барои беҳтар гаштани натиҷаҳои таълимии хонандагон яқинанд маротиба зиёд мегардад. Усули мазкур ба хонандагон имкон медиҳад ки матнро хонда, ҳангоми нақли мазмун мулоҳизаронӣ карда, фикри асосиро муайян карда тавонанд. Инчунин муҳокимаи мавзӯ ва маънии матн ҳангоми мутолеа барои такмили малакаи хондан хеле муфид аст. Ин усулро ҳангоми кор бо луғат, шарҳу тафсири ягон мафҳум, маънидод кардани зарбулмасалу мақолҳо ва тадқиқи мазмуни матн истифода мебаранд.

ISBN 978-9910-9587-3-1

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI O'LIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

САРСУҲАН

Дар давраҳои гуногуни ташаккули инсоният талаботи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангиву маърифатии ҷомеа роҳнамо ва муайянкунандаи мундариҷаи таълим ба шумор меравад. Дар амал татбиқи намудани мундариҷаи таълим ба фарҳанги таълим таъям менамояд ва ҳар шахс вобаста ба имкон, дараҷаи фаҳмиш ва интиҳоб онро дар фаолиятҳои истифода мебарад.

Дастури таълимии мазкур бо мақсади расондани ёрии амалӣ ба шахсон дар татбиқи стандартҳои фанӣ таҳия гашта, фарҳангҳои гуногуни таълимро ба шахсон тавсия менамояд. Дар вақти омӯзиш ба саволҳои боварӣ пайдо менамояд ки дар вақти омӯзиши дастур ба бисёр саволҳо ҷавоб меёбед.

Шояд дар дастури таълимӣ баъзе аз намуна ва мисолҳои бинед ки ҳамагӯза дар фаъолияти худ истифода мебаред. Мураттибони дастур кӯшидаанд ки аз ҳамгироии фарҳангҳои анъанавию интерактивӣ истифода баранд, зеро истифодаи фарҳангҳои гуногун самара ва сифати дарсҳои баланд мебардоранд худ ки шояд ба чунин мазмун алоқаманд бошанд, ҷавобҳои мушаххас меёбед.

Дар татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф шахсон нақши калидӣ мебошанд. Калиди ҳама гуна дастоварду пешравӣ ва истиқлолияти фикрӣ шахс фарҳанг ва ҳазинаи маънавияу илмӣ ӯ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, самаранок ба роҳ мондани корҳои таълиму тарбия аз ҷониби ташкилкунандаи таълим имкон фароҳам меорад ки сатҳи мафкура ва донишу ҷаҳонбинии толибилмон боло равад ва онҳо ҳамқадами замон гарданд.

Дар ҷаҳони муосири зудтағйирёбанда ва пур аз таваҷҷӯ шаҳрвандон бояд сифатҳои ташаббускорӣ, навоварӣ, татбиқсозӣ, тағйирпазирӣ, уҳдабарой, масъулиятшиносӣ ва созандагӣ бунёдкориро дошта бошанд. Онҳо бояд шахсони бомаърифати аз ҷиҳати маънавий-ахлоқӣ устувор ва қордон бошанд ки роҳҳои дастрас кардани ахбор (маълумот)-ро тавассути воситаҳои

гуногун интихоб намуда, онро таҳлилу таҷзия ва арзёбӣ карда, масъалаҳои мураккаби олами атрофро дарк кунанд, мушкилиҳои гуногуни таълимию ҳаётиро пешгӯӣ ва ҳал карда тавонанд, масъулияти худро дар назди оила, аҳли ҷомеа ва кишвар дарк намоянд. Тавре ҳама медонанд, барои ташаккули ин сифатҳо маҳз дар зинаи ҳаёт заминаи мусоид фароҳам оварда мешавад.

Барои ноил гаштан ба ин ҳадафҳо Вазорати маориф ва илм низоми нави таълимиро дар амал татбиқ менамояд, ки он ба ташаккули рушди салоҳиятҳои хонандагон дар истифодаи амалии дониш, малака ва маҳорат мусоидат хоҳад кард. Бо татбиқи стандартҳои нав на танҳо малакаву маҳорати касбии омӯзгор, балки натиҷаи таълимӣ низ ҳамчун нишондиҳандаи самаранокии раванди таълим шинохта мешавад. Дар дастури мазкури нави таълим масъулиятҳои омӯзгорон барои беҳтар гаштани натиҷаҳои таълимии хонандагон якҷанд маротиба зиёд мегардад.

Усули мазкур ба хонандагон имкон медиҳад ки матнро хонда, ҳангоми нақли мазмун мулоҳизаронӣ карда, фикри асосиро муайян карда тавонанд. Инчунин муҳокимаи мавзӯ ва маънии матн ҳангоми мутолеа барои тақмили малакаи хондан хеле муфид аст. Ин усулро ҳангоми кор бо луғат, шарҳу тафсири ягон мафҳум, маънидод кардани зарбулмасалу мақолҳо ва тадқиқи мазмуни матн истифода мебаранд.

А

Автограф (юниин. Автос – худ, графо – менависам) – матни аслии асар, мактуб ва мисли инҳо, ки бо дасти худи муаллиф навишта шудааст; имзои шахсии муаллиф, инчунин навиштаҷоте, ки дар саҳифаи унвонии китобе ё қисми он аз худи муаллиф боқи мондааст.

Автографи шахсони бузург (олимон, нависандагон ва ғайра) одатан дар институтҳои илмӣ, музейҳо ва архивҳои давлатӣ эҳтиёткорона нигоҳ дошта ва омӯхта мешаванд. Асарҳои онҳоро дар вақти ба ҷоп тайёр кардан бо ин дастнависҳо муқоиса мекунанд.

Дар китобхонаҳои Тошканд, инчунин дар Лондон, Париж, Техрон ва дигар шаҳрҳо автографи баъзе классикони адабиёти форсу тоҷик мавҷуд аст. Автографҳои устод Айний, Лоҳутӣ ва баъзе нависандагони советии тоҷик дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣи Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон ҷамъ оварда шудаанд.

Абзас (немисӣ) – чунин намуди расми хат аст ки як қисми матн аз сари хат навишта мешавад ва онро **сарихат** низ меноманд. Чунончи ду абзаси ҳикояи Ҷалол Иқромӣ "Ҷавоби Муҳаббат":

"Шамсия нонишаста чой дам карда овард, дастархон гирифт ва аз ҳар кучо гап зада дугонаашро хурсанд кардани шуд.

Ватъ аз нӯшидани як стакан чой Умедҷон аз ҷо бархоста узр хост".

Баъзан абзасро **банд** ҳам меноманд, масалан, банди якуми саҳифаи дуйум ё банди сейуми саҳифаи панҷум ва ғайра.

Адабиёти Антиқ (Антиқа) (лотинӣ. Антикос – қадимӣ) – адабиёти қадимии Юнон ва Рим.

Адабиёти бадеӣ (арабӣ. адаб – одоб, ахлоқ; бадеъ – нав, аҷиб, нодир) – як соҳаи санъат аст ки хусусияти холи он бо ёрии суҳан ба вучуд овардани образи бадеӣ ва тасвир намудани ҳаёт аст. Адабиёти бадеӣ аз эҷодиёти

даҳанакии халқ (фолклор) сар шудааст. Фолклор дар давраҳои аввали инкишофи маданият пайдо шуда буд ва пас аз расм шудани хату савод ба эҷодиёти китобӣ – ба адабиёт табдил ёфт.

Ҳамаи тобишҳои фикр ва эҳсосоти инсонро бо суҳан пурра ифода кардан мумкин аст. Азбаски адабиёти бадеӣ суҳанро чун воситаи асосии ба вучуд овардани образ истифода менамояд, имконият дорад ки зиндагониро хеле васеъ ва пурра инъикос кунанд.

Ҷинсҳои асосии адабиёт: эпос, лирика ва драма аст.

Ҳар кадоми ин ҷинсҳо чунин намудҳо дорад: эпос – очерк, ҳикоя, повест (қисса), роман, драма – трагедия (фоҷиа), драма, комедия (мазҳака) лирика – суруд, тарона, шеърӣ лирикӣ ва ғайра.

Адабиёти бачагона – асарҳое, ки барои бачагон навишта шудаанд. Ба адабиёти бачагона на танҳо асарҳои бадеӣ, балки асарҳои илмӣ оммавӣ ва китобҳои тавзеҳӣ ки барои бачагон ҷоп шудаанд, низ дохил мешаванд. Он асарҳои адабиёти бадеӣ умумӣ ки ғояҳои пешқадам, образҳои наҷиб ва қаҳрамонона, сюжети завқовар, шакли соддаву равшани бадеӣ доранд, низ дар адабиёти бачагона мавқеи муҳим ишғол мекунад. Афсонаҳои халқӣ, афсонаҳое ки нависандагон таҳрир кардаанд ё ба назм даровардаанд, бисёр асарҳои Саъдӣ, С.Айнӣ аз ҳамин қабиланд.

Ҷопи мухтасари баъзе асарҳои машҳур ки аслан барои калонсолон навишта шуда буданд. (баъзе дostonҳои “Шоҳнома” – и Фирдавсӣ, “Дон Кихот” – и М. Сервантес, “Саҳрати Гулливер” – и Ч. Свифт, “Робинзон Крузо” – и Д. Дефо, “Ёддоштҳо” – и С. Айнӣ ва ғайра), ҳоло китоби маҳбуби бачагонанд. Адабиёти бачагона, ки як қисми адабиёти бадеист, дар ҷамъияти синфӣ муборизаи идеологии (идеология) ақидаҳои пешқадам ва иртиҷоии зиддиҳалқиро инъикос мекунад.

Адабиёти бачагонаи советии тоҷик аз устод С. Айнӣ сар мешавад. М. Миршакар, А. Деҳотӣ, Ҷ. Икромӣ ва

дигарҳо дар бунёд кардани адабиёти бачагонаи советии тоҷик ҳиссаи муҳим гузоштаанд.

Адабиёти детектив (лотинӣ. Детектио – кушодан) – яке аз намудҳои адабиёти буржуазии ҳангомаписандӣ буда, асосан қорнома ва саргузаштҳои пурмоҷарои ҷосусонро мавриди тасвир қарор додааст.

Адабиёти классикӣ (юнонӣ. Классикос – аъло, олинҷаноб) – адабиёти пешқадаме ки ҳам аз ҷиҳати ғоя ва ҳам аз ҷиҳати бадеият қиммати ниҳоят калон дорад. Аз ин сабаб мо тамоми адабиёти замони гузаштaro классикӣ гуфта наметавонем. Дар адабиёти тореволюсионии тоҷик танҳо ҳамон қисми адабиёте, ки ғояҳои пешқадами замонро ифода намуда ва аз ҷиҳати шаклу мундариҷа ба фаҳму идроки оммаи васеъ наздик буда, мазмунҳои тараққиқпарваронаро бо образҳои барҷаставу равшан ифода намудааст, адабиёти классикӣ номида мешавад. Бинобар ин образҳои барҷастаи адабиёти классикӣ зуд шӯҳрат меёбанд ва дар байни халқ ҳамчун намунаи наҳорати бадеӣ ҷовид мемонанд. Дар адабиёти тоҷик чанде аз шоиру нависандагон монанди Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ намояндагони адабиёти классикӣ номбар кардан мумкин аст.

Адабиётшиносӣ – илме, ки қонунҳои тараққиёт ва таърихи адабиётро меомӯзад. Илми адабиётшиносӣ ба се қисм ҷудо мешавад.

1. Назарияи адабиёт – моҳияти адабиёти бадеӣ, хусусиятҳои шакли он, қонунҳои тараққиёти он ва дар ҷамъияти инсонӣ то чӣ андоза аҳамият доштани адабиётро муайян мекунад.

2. Таърихи адабиёт – таърихи пайдо шудани адабиёти бадеиро меомӯзад ва баробари ҳамин муайян мекунад ки адабиёт дар тараққиёти таърихӣ халқ ва ҷамъияти инсонӣ, дар муборизаҳои синфӣ чӣ мавқеа дошт ва чӣ гуна инкишоф ёфт.

3. Танқид – моҳият ва мавқеи адабиёт ва асарҳои

адабиро дар ҳаёти ҳозираи халқ ва талаботи ҳаррӯзаи зиндагии ҷамъият муайян мекунад.

Адабиётшиносӣ дар адабиёти классикии тоҷик асосан дар ду соҳаи он – дар соҳаи назарияи адабиёт ва таърихи адабиёт тараққӣ карда буд. Дар соҳаи назарияи адабиёт асосан шаклҳои назм, вазну қофия ва санъатҳои гуногуни шеър тадқиқ шуда буд. Дар соҳаи таърихи адабиёт бошад, танҳо тарҷумаи ҳоли шоирон, баъзе воқеаҳои адабии даврҳои гуногун мавриди баҳс қарор мегирифт. Ин мулоҳизаҳои адабӣ бештар дар таскираҳо гирд оварда мешуданд. Аммо, бо вучуди ҳамаи ин, адабиётшиносӣ ҳамчун илми мустақил, бо мафҳуми имрӯзааш, дар он замонҳо ҳарчониба тараққӣ накарда буд. Адабиётшиносӣ пас аз он, ки идеяҳои марксизм – ленинизмро асоси илмии худ қарор дод, ҳамчун фанни мустақили томе, ки бо тадқиқи адабиёти бадеӣ машғул аст, ташаккул ёфт. Адабиётшиносии марксистӣ бар хилофи адабиётшиносии даврҳои гузашта, махсусан адабиётшиносии буржуазӣ, адабиётро ҳамеша ба ҳаёти воқеӣ, бо зиндагӣ ва муборизаҳо вобаста намуда, ба моҳияти ғоявӣ – иҷтимоии он диққати калон медиҳад. Адабиётшиносии марксистӣ ба принципи партиявияти адабиёт таъия намуда, ба воқеаҳои адабӣ ба асарҳои бадеӣ аз он нуқтаи назар баҳо медиҳад, ки онҳо дар пешрафти ҷамъият ва ҳимояи манфиатҳои халқии меҳнаткаш, дар тарғиби идеяҳои пешқадам чӣ гуна рол бозиданд. Се қисми адабиётшиносии марксистӣ – ленинӣ бо ҳам зич алоқаманд мебошанд ва якҷоя дар ҷамъияти советӣ барои он хизмат мекунад ки боигарии маънавии асарҳои бадеиро ба халқ нишон диҳанд ва ба халқ нишон диҳанд ва ба халқ ёрӣ расонанд ки дар тарбияи коммунистӣ аз адабиёти бадеӣ ҳар чӣ бештар ва ҳарчонибаттар истифода баранд.

Акс (арабӣ. – чаппа) – яке аз санъатҳои лафзӣ, ки мисраи якум ҳар байт ба ду қисми баробар ҷудо мешавад ва дар натиҷаи иваз шудани ҷои ин қисмҳо

мисраи дуюм байт ҳосил мегардад. Ин гуна такрор ёфтани сухан таъсири шеърро зиёдтар мекунад.

Шеъри С. Айний “Шабӣ танҳой” дар ҳамин санъат навишта шудааст:

На маро ҳамдам, на маро мунис
На маро мӯнис, на маро ҳамдам
На маро маҳрам, на маро мушфиқ
На маро мушфиқ, на маро маҷрам
Сари расвой сари ман дорад
Сари ман дорад сари расвой
Сари савдой ба кучо монам
Ба кучо монам сари савдой

Азбаски дар ин санъат табдил ёфтани ҷои қисмҳои мисраи ақамияти асосӣ дорад, онро санъати табдил ҳам меноманд.

Алманах (арабӣ. алмано - воҳиди ченак ки қариби 900 гр. аст) – дар асарҳои миёна дар Аврупо маҷмӯае буд ки дар он бештар дар асоси илми нучум ҳодисаҳои табиат ва ҷамъиятро пешгӯӣ мекарданд. Аз асри XVI ин гуна маҷмӯаҳо ҳар сол чоп намуда, ба онҳо ҳикояҳои кӯрд, шеър ва латифаҳо низ илова мекардагӣ шуданд. Баъдтар маҷмӯае, ки асарҳои адабии бадеии муаллифони гуногунро дар бар гирифтааст, алманах ном гирифт.

Аннотасия (лотинӣ. Аннотасия – қайд, ёддошт) – як намуди тақриз ва китобиёт аст ки шарҳи мухтасари мазмунӣ асаре мебошад. Чунончи, дар феҳристҳо пас аз номбар кардани асаре гоҳо мазмунӣ онро мухтасаран баён мекунанд, ё аз ягон тақриз иқтибосе оварда қиммати асарро нишон медиҳанд ва ё дар бораи муаллиф маълумоте зикр менамоянд ва ғайра.

Анъана (арабӣ. – аз забони касе ҳикоят кардан; ба гузаштаи худ фахр намуданд) – беҳтарин ҷиҳатҳои адабиёти замони пеш, сабк, санъат ва ғояҳои пешқадами он ки аз санҷиши асрҳо гузашта ба адабиёти замони ҳозира омада расидааст. Аз мероси адабию маданӣ ҳамон

чиҳатҳои беҳтарине, ки ҳоло ҳам дар дунёи маънавии мардуми тоҷикон қиммати калон дорад ва барои ривоҷи адабиёти муосир кӯмак мерасонад, анъанаи адабиёти классикӣ мебошад. Анъана робитаест, ки адабиёти гузаштаи моро бо адабиёти имрӯза пайваст менамояд. Чунончи, анъанаҳои инсондӯстӣ, маорифпарварӣ, тарғиби ахлоқи неки одами, ки дар адабиёти классикӣ буд, имрӯз ҳам барои мо аҳамияти калон дорад ва адабиёти тоҷик ин чиҳатҳои ғоявии онро инкишоф дода, дар шароити сохтмон ба дараҷаи олӣ бардоштааст.

Анъана на танҳо ба адабиёти давраҳои ҷудогона ё ҷараёнҳои адабӣ, инчунин ба эҷодиёти шоиру нависандагон ҷудогона низ дахл дорад. Дар таърихи адабиёти тоҷик анъанаҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш аз дурахшонтарин саҳифаҳост. Дар адабиёти тоҷик анъанаҳои С.Айнӣ ва А. Лоҳутӣ низаҳамияти калон доранд.

Архаизм (лотинӣ. архаизм – қадимӣ) – калима ё ибораи кӯҳна, ки дар забони имрӯзаи умумии миллӣ истифода намешавад. Онро қадимӣ низ мегӯянд. Архаизм бештар дар асарҳои бадеие ки дар мавзӯи ҳаёти гузашта навишта шудаанд, чи дар нутқи персонажҳо чи дар тасвири воқеаҳо ва ғайра дида мешавад. Истифодаи архаизмҳо барои беҳтар нишон додани хусусиятҳои зиндагонии давраҳои гузашта ва забони онвақта хизмат мекунад.

Масалан дар песаи С.Улуғзода “Рӯдаки” архаизм бисёр кор фармуда шудааст:

“Таманно дорам ки подшоҳам аз рӯи лутфу қарам навоҳии Даббусияро имсол аз хироҷ озод кунанд. Мардумон илтиҷо карданд ки арзи онҳоро ба даргоҳи олӣ расонам”.

Ғоҳ истифода шудани архаизм ба асар як навъ шукӯҳ ва оҳанги тантанавӣ мебахшад. Чунончи, шеъри С.Айнӣ “Қасидаи ҷанг ва зафар” ки ба муносибати ғалаба.

Ин бешаи шерони қавишаъни далер аст
Инҷо набувад ҷой ба ҷуз шери жаёно
Душман ҷӣ қадар хост бубандад раҳи мо, лек
Бастан кӣ тавониста раҳи барқи ямонро.
Дунбола гирифт Армияи Сурхи зафарёб
Аз хасми данӣ маҳвкунон хурду калонро.
Аз хоку ҳаво соиқа борид бар он ҷо
Сӯзонда ба як лаҳза ниҳонхонаи онро.
Он майнаи дун пора шуд, он “улвияти ирқ”
Дар пастарин ҷой бадал кард маконро.

Баъзан архаизм дар асарҳои ҳаҷвӣ низ кор фармуда мешавад. Ба ин восита, масалан, дар асарҳои зиддинӣ тарзи тафаккур ва гуфтори қаҳрамонони ҳаҷвӣ масхара карда мешавад.

Асотир (арабӣ. – ҷамъи сатр, яъне сатрҳо) – дар истилоҳ ба маънии афсонаю ривоятҳо ба кор бурда мешавад. Асотир ривоятҳоеро дар бар мегирад, ки дар онҳо аз урфу одат, ақидаҳои динӣ ва тасаввуроти одамони давраҳои қадим оид ба пайдоиши дунё ва ҳаёт, воқеаю ҳодисаҳои табиат ва қаҳрамонҳои афсонавӣ ҳикоя кардаанд. Дар замонҳои қадим қариб ҳамаи халқҳо афсонаю ривоятҳои ҳайратангез эҷод кардаанд. Чунончи, ривоятҳо дар бораи аввалин одам дар рӯи замин, муборизаи рӯшноӣ ва торикӣ, афсона ва дostonҳои оид ба ғайри. Чамшед, Сиёвуш, Қайюмарс ва ғайра.

Юнониҳо бо афсонаю ривоят – мифҳо ё ки мифологияи худ шӯҳрати калон пайдо кардаанд. Аз ин чиҳат силсилаи дostonҳои “Шоҳнома” – и Фирдавсӣ бештар ҷолиби диққат мебошад.

Афсона – яке аз қадимтарин ва маъмултарин намудҳои эҷодиёти даҳанакии халқист. Афсонаҳои халқие ки ҳоло ҳам дар байни мардум ҳастанд, гувоҳӣ медиҳанд ки таърихи онҳо ниҳоят қадим аст. Бо мурури замон қадимтарин афсонаҳо ҳам дар натиҷаи шароити таърихию иқтисодӣ оҳанг ва хусусияти худро тағир додаанд. Афсонаҳои халқӣ аз чиҳати мазмуни худ

гуногунанд. Дар эҷодиёти даҳанакии халқ шаклҳои паҳншудаи онҳо афсонаи қаҳрамонӣ, ҳаҷвӣ, рамзӣ (дар бораи ҳайвонот ва паррандаҳо), ҳаёӣ, оилавӣ мебошанд. Халқи тоҷик дар афсонаҳои худ қаҳрамониҳои мардуми меҳнаткаш, адолат, вафодорӣ, садоқат ва дигар хислатҳои неки инсониро тараннум кардааст. Дар афсонаҳои ҳаҷвӣ ба ҷуз ҳазлу шӯҳҳои латиф зулму ситам, бедодӣ, ҳасисӣ фиребу макри давлатмандон, аҳли дин ва дигар намояндаҳои табақаҳои ҳукмрон ба зерӣ танқиди саҳт гирифта шудааст. Дар афсонаҳои халқӣ гоҳо таъсири табақаҳои ҳукмрони он замон, ки халқро бо ҳар роҳ дар зерӣ асорат ва зулму истибдод нигоҳ медоштанд, дида мешавад. Чунончи, афсонаҳои динӣ ё афсонаҳое, ки дар он Хизри ҳаёӣ ё ягон мушқилкушои муқаддас дар ивази азобҳои ғушношунда роҳату рафоҳияти адабӣ мебахшад, аз қабилӣ ҳамин гуна афсонаҳо мебошад. Афсонаҳои халқӣ дар адабиёти классикии тоҷик ва умуман халқҳои дигар ҳамчун мавзӯи асарҳои бадеӣ мавқеи калон доштанд. Шоирӣ нависандагон беҳтарин афсонаҳои халқиро бо каме тағирот (баъзан бе ҳеҷ тағирот) ба назм ё ба наср медароварданд, аксар вақт дар зимни ин афсонаҳо афкори пешқадами худро баён мекарданд (чунончи: дostonҳои Низомӣ, Салмони Соваҷӣ, Бедил, ва ғайра).

Баъзе адибон дар асоси афсонаҳои халқӣ ё ба равиҳои ин афсонаҳо асарҳои мустақил ҳам навиштаанд. Ба афсонаҳои халқӣ шоирӣ нависандагони тоҷик низ муроҷиат намудаанд. Шоирони тоҷик аз афсонаҳои халқӣ истифода намуда, онҳоро ба рӯҳи замони худ наздик мекунанд ва ба ин васила нишон медиҳанд ки орзуҳои чандинасраи халқ, ки чун афсона менамуд, имрӯз амалӣ гардидааст. Мисоли хуби истифодаи афсона дар эҷодиёти М. Миршакар достони "Қишлоқи тиллоӣ" мебошад.

Б

Бадеият (арабӣ. бадеъ – нав, аҷиб, нодир) – ба маънои насби суҳан чунин хусусияти асосии санъат аст ки онро аз дигар шаклҳои инъикоси ҳаёт ва идроки он (масалан, аз ҷанбаи фарқ мекунанд. Ба воситаи образҳо тасвир намудани ҳаёт асоси бадеият, асоси инъикоси бадеии эҷодгони мебошад. Ба ин маънӣ мафҳуми бадеият ва мафҳуми образнокӣ як аст (образ). Ба маънои тангтари суҳан дорон санъату маҳорати баланде будани асарро бадеият меноманд. Ба ин маънӣ дар бораи асарҳои манзум истилоҳи **шеърӣ** низ кор фармуда мешавад.

Ҳақиқати ҳаёт, типӣ будани характерҳо ва ғайнагии асар, идеали муҳимми ҷамъиятии нависанда ва маҳорати ӯ, ки ягонагии шаклу мазмунро таъмин мекунанд, халқияти асар ва қувваи таъсири тарбиявӣ ҷамъиятии он – ҳамаи инҳо дараҷаи бадеияти асарро муайян менамоянд.

Бадеҳа (арабӣ. бадаха – ногаҳон омадан) – шеърӣ ки дар мавриди муносиб, бе тайёрии махсус баногоҳ (бадеҳатан, бадохатан) гуфта мешавад. Дар фолклор сӯруде, ки аз тарафи як зан ва як мард бо навбат хонда мешавад, низ бадеҳа ном дорад. Ин гуна бадеҳаи халқиро **лапар** ҳам меноманд.

Баёз (арабӣ. – қоғазӣ тозаӣ нонавишта, маҷозан – мусаввадаро рӯнавис кардан) – маҷмӯаи шеърҳои шоирони гуногун, ки аз тарафи ягон муаллиф ё мухлиси адабиёт тартиб дода мешавад. Тартиб додани баёз дар охири асри XVIII ва махсусан асри XIX дар Осиёи Миёна ҳали маъмул гардид ва чанд баёзи ҷопӣ низ ба майдон омад. Баёзҳо дар асрҳои гузашта, ки нашри китоб тамоман набуд, барои паҳн намудани асрҳои адабӣ, махсусан, назм, дар байни аҳолии роли калон бозиданд. Баёзҳо ҳамчун маъхазҳои хаттӣ барои пайдо кардани осори манзуми бисёр шоирони гумном ки дар таскираҳо зикр наёфтаанд, дар адабиётшиносии имрӯзаи тоҷик низ аҳамияти калон доранд.

Байт (арабӣ. – хона) – ду мисраъ шеъри мустақил ё ду мисраъ шеъре, ки аз ғазал, қасида, маснавӣ ва монанди инҳо гирифта шудааст. Чунончи:

Биёр он май ки пиндорӣ равон ёкути ноб астӣ
Ва ё чун баркашида теғ пеши офтоб астӣ.

(Рӯдакӣ)

Байтро ба хона монанд кардаанд, зеро байт ҳам мисли хона аз рукнҳо, яъне сутунҳо иборат аст. Байтҳо аксаран шашрукнӣ ё ҳаштрукнӣ мешавад. Масалан, байти боло, ки вазнаш, ҳазаҷи мусаммани солим аст, ҳашт рукн дорад.

мафойлун	мафойлун	мафойлун	мафойлун
1	2	3	4
мафойлун	мафойлун	мафойлун	мафойлун
5	6	7	8

Ба рукнҳои аввал ва охири ҳар мисраъ номҳои махсус гузоштаанд. Рукни аввали мисраи якум (1) садр, рукни охири мисраи якум (4) арӯз, рукни аввали мисраи дуввум (5) ибтидо ё ибтидои матлаъ, рукни охири мисраи дуввум (8) зарб ё аҷз ном дорад. Рукнҳои боқимондари, ки дар мобайни ин рукнҳо воқеанд (2, 3, 6, 7), ҳашв мегӯянд. Байте, ки дар охири ҳар банди тарҷеъбанд ва таркиббанд омада, бандҳоро ба якдигар пайванд мекунад, **байти восила** ё **сарибанд** номида мешавад.

Баллада (италияӣ. балларе – рақс кардан) – яке аз намудҳои назми лирикию эпикӣ буда, шеъри сюжетноки на чандон калон аст ки на танҳо фикру ҳиссиёти шоирро, балки инчунин он чиро, ки боиси пайдо гардидани ҳаяҷони ӯ шудааст, тасвир менамояд. Дар асрҳои миёна дар адабиёти Франсия, Испания, Италия суруди лерикӣ рақсиро, ки аз се банд иборат бошад, баллада меномиданд. Баъдҳо шеъри хурди сюжетноке

ки мазмуни афсонавӣ, таърихӣ ё қаҳрамонӣ дорад (масалан, шеърҳои халқии англисӣ дар бораи Робин Гуд), баллада ном гирифт. Дар адабиёти советӣ шеъри хурди сюжетноке, ки ягон эпизоди қаҳрамониро тасвир мекунад, баллада ҳисоб мешавад.

Ҳиндустон шеърҳои М. Турсунзода "Қиссаи Ҳиндустон" намунаи баллада дар назми советии тоҷик аст. М. Турсунзода дар ин шеърҳо на танҳо таассуротро, ки аз сафари Ҳиндустон ҳосил кардааст, на танҳо ҳиссиёт ва фикру андешаҳои, ки аз мушоҳидаи аҷоиботи Ҳинд ва индиятҳои ҷамъиятии он пайдо шудааст, инчунин назараҳои кишвари дилфареб, одамони оддӣ он ва муғамликадорони англисро, онҳоро, ки дар дили ӯ ҳиссиёти гуногун бедор мекарданд, низ тасвир кардааст. Аз ҷамин сабаб шеърҳои мазкур қисса ё баллада номида шудаанд.

Балогат (арабӣ. – расоӣ, мукамал будан) – ҷузъи аз назарияи адабиёти классикӣ, суҳанҳоро бо ғасоҳат нувофиқи мақом ва шароит кор фармудан, яъне агар лозим шавад, такрор намудан, ба мавқеъ кор фармудани ғайратҳои бадеӣ, дар ҷои зарурӣ кӯтоҳ ё ба тафсил баён кардани маънӣ ва ғайра.

Банд – қисми аз ҷиҳати шаклу мазмун тамомшудаи шеър. Бандҳои семисраӣ (мусаллас), чормисраӣ (мураббаъ), панҷмисраӣ (мухаммас) ва ғайра ҳастанд.

Библиография (юнонӣ. библион – китоб; графо – менависам) – китобиёт, феҳристи китобҳо, характеристикаи мухтасари мундариҷа ва шакли китоб (муаллиф, ном ва хусусиятҳои китоб, нашриёт, сол ва ҷои нашр, ҳаҷм, миқдори саҳифаҳо, баҳои китоб ва ғайра); номгуӣ асарҳои ягон муаллиф ва маъхазҳои илмӣ танқидии доир ба эҷодиёти ӯ; феҳрист – рӯйхати асарҳои дар давраи муайян нашргардида, рӯйхати адабиёти оид ба ягон масъала ва ғайра.

Библиография намудҳои гуногун дорад: библиографияи кишварӣ (ҷунончи, библиографияи

Тоҷикистон), библиографияи хусусӣ (масалан, библиографияи эҷодиёти Мирзо Турсунзода) ва ғайра.

Бофтаи бадеӣ – он чӣ дар асар маҳсули ҳаёли эҷодии нависанда аст. Нависанда дар асоси хеле чуқур омӯхтани ҳаёт асар менависад ва он чиро, ки аз ҳаёли худ бофтааст, низ чун яке аз воситаҳои муҳимми тасвири зиндагонӣ истифода мекунад. Агар бофтаи бадеӣ маҳсули мушоҳидаҳои гуногуни ҳаёти нависанда бошад, барои ба вучуд овардани образи барҷаста ёрӣ мерасонад. Ин гуна бофтаҳои бадеӣ имконият медиҳанд ки нависанда ҳиссиёту ҳаяҷони қаҳрамонони худро ҳаққонӣ тасвир кунад, барои онҳо рафтору кирдори табиӣ ёбад, онҳоро чунон амал кунанд ки агар дар ҳаёти воқеӣ вучуд медоштанд, маҳз ҳамин тавр амал карданашон лозим буд. Эҷодиёт ин аст, ки майда – чӯйдаҳои бисёреро ба як воҳиди кул ки ба дараҷае яклухт буда, шакли мукаммале дорад, муттаҳид кардан лозим аст. Бадеият бе бофта имконпазир нест, вучуд надорад. Нависанда одамон ва ҳодисаҳои гуногуни ҳаётро мушоҳида карда, ин мушоҳидаҳои алоҳидаро бо ёрии тахайюли эҷодӣ, бо ёрии бофтаи бадеӣ ба образи умумиятёфтаи бадеӣ якҷоя мекунад.

В

Вазн – яке аз хусусиятҳои асосии шеър аст ки онро аз сухани муқаррарӣ, яъне аз наср чудо мекунад. Вазн бо як мезони муайян паси ҳамдигар такрор шудани порчаҳои тараннумӣ, яъне қисмҳои ҷудогонаи шеър, бо тартиби муайян кардан одамони ҳиҷоҳои дарозу кӯтоҳ, инчунин бо тартиби муайян омадани зада дар мебошад. Вазни шеър дар замонҳои қадим дар давоми меҳнат якҷоя бо оҳанг ба вучуд омадааст. Бинобар ин бисёр истилоҳоти арӯз бо истилоҳоти мусиқию мақом умумият дорад. Бо мурури замон шеър бо тарзи мустақил инкишоф ёфт, аммо вазни он бо қоидаҳои махсус нигоҳ дошта шуд. Дар назми тоҷик аз асрҳои VIII – IX сар карда арӯз дохил

шуд ки ин вазн то имрӯз дар адабиёти мо вазни асосӣ ба шумор меравад. Дар вазни имрӯзаи тоҷик вазни ҳиҷо низ ҳаст, аммо дар ин вазн шеър хеле кам дида мешавад.

Вазни ҳиҷо – шумораи муайяни ҳиҷо дар сатрҳои шеър ва бо тартиби муайян кардани зада дар калимаҳо асоси вазни ҳиҷои шеъри тоҷики мебошад. Вазни ҳиҷо дар адабиёти даҳанакии халқи тоҷик ҳам дар давраи пеш аз революсия ва ҳам дар замони ҳозира бисёр дида мешавад. Бисёр дostonҳои қаҳрамонӣ, сурудҳои бачагона, шеърҳои шоирони халқӣ бо вазни ҳиҷо эҷод шудаанд. Дар адабиёти классикии тоҷику форс вазни ҳиҷо маълум набуд. Ғайр аз баъзе шеърҳои шоирони тоҷик бисёр асарҳои драмавии бо шеъри озод навишта шудааст. Бо вазни ҳиҷо дар адабиёти бачагонаи тоҷик бисёр асарҳои манзум навишта шудаанд (чунончи, шеърҳои М. Миршакар).

Шеъри лирикии А.Шукӯҳӣ “Хотира” дар вазни ҳиҷо навишта шудааст:

Эй рафиқам, дар// вақти ҳозира (10 ҳиҷо)
Ман намедонам// ту дар кучой (10 ҳиҷо)
Аммо мисоли // нури хотира
Ҳар лаҳза бар чаш//мам менамой.
Аҷаб не, ҳоло//ҳастӣ дар Урал,
Ё ки дар лаби//дарёи Амур.
Азбаски моён//якдил дар амал,
Фарқе надорад//наздикию дур

Ғоҳ адади ҳиҷоҳо дар мисраъҳои гуногун баробар намеояд. Онгоҳ ба кашиш додани ҳиҷоҳои дароз ва тангтар хондани ҳиҷоҳои кӯтоҳ оҳанги мисраъҳо бо якдигар мувофиқ мешавад.

Вазъият (арабӣ.- ҳолат, сурати ҳол) – ҳолате, ки дар натиҷаи муносибат ва муборизаи иштироккунандагони воқеаҳои асар дар эпизодҳои гуногун ба вучуд меояд. Масалан, ин ки дар повести С. Айни “Марги судхӯр” ҳар дафъае ки ҳасисии Қорӣ Ишқамба хеле равшан намоян

шавад, дар асар вазъияти хандаоваре рӯй медиҳад. Ин истилоҳ дар танқиди адабии тоҷик гоҳо ба шакли **ситуасия** (франсузӣ. – вазъият) низ дучор мешавад.

Варваризм (лотинӣ. барбарус – аҷнабӣ, бегона) – калима ва ибораҳои таъбирҳои хориҷӣ, ки аз дигар забон гирифта шудаанд ва ба забони модарии худ нависанда хос нестанд. Варваризм баъзан барои нишон додани хусусиятҳои нутқи ягон қаҳрамони асар, барои тасвир кардани хориҷагравастии ӯ, аз халқи худ рӯй гардонда дар назди аҷнабиён сари таъзим фуру овардани вай ва мисли инҳо истифода мешавад. Дар песаи С. Улуғзода “Рӯдакӣ” нахуст шоири дарбор ки аз забони халқи худ нафрат дошта, тарафдори забону адабиёти араб аст, чунин гап мезанад: “Ман ҳаргиз ба ҳарфи кизб лисони худро касиф накардаам”. Дар ин ҷо “ҳарфи кизб” – гапи дурӯғ, “лисони” – забон ва “касиф” – ифлос гуфтан аст. Ба ин восита нависанда аз ҳисси ватандӯстӣ маҳрум будани қаҳрамони худро мазаммат мекунад.

Водевил (франсузӣ. ваудевилле – водии дарёи вир) – аслан дар Франция номи сурудҳои халқии ҷаҷвӣи қадимӣ буд, ки феодалҳои крепостнойдорро масҳара мекарданд. Ҳоло комедияеро, ки сюжети шавқовари пурҳазлу шӯхӣ дошта, ба он мусиқӣ ва рақсу суруд низ илова шудааст, водевил меноманд. Дар драматургияи тоҷик песаи Ш. Қиёмов ва А. Мороз “Дил – дили Зайнаб” водевил аст.

Вулгаризм (лотинӣ. вулгарис – дағал, дурушт) – калимаҳои ибораҳои дағал ва нодуруст, ки дар гуфтугӯи адабӣ кор фармудани онҳо ҷои нест. Нависандагон баъзан барои таъкид кардани дуруштиву дағалӣ ва бемаданиятии қаҳрамони худ дар нутқи ӯ вулгаризмро дохил мекунанд. Дар забони персонажҳо кор фармудани вулгаризм умкин бошад ҳам, дар забони худ нависанда истифода шудани он норавоҷ. Зеро истеъмоли калимаҳои ибораҳои дурушту вайрон забони адабиёти нуқсдор ва таъби хонандаро вайрон мекунад ва ҳол он ки хонанда

аз асари адабӣ бояд гуфтугӯи дуруст, тоза ва зеборо ёд гирад. А.М. Горкий мегуфт: “Барои аз калимаҳои нодурусту вайрон тоза кардани адабиёт, барои содагӣю возеҳӣи забони мо бераҳмона мубориза кардан лозим аст”. “Назифаи нависанда ва шоирон дар хусуси забон ин нест ки ба забони вайрон аз паси қасони забоннодон раванд, балки бояд инҳо дар хусуси забон омро аз паси худ нашонд” (С. Айни).

Г

Гардиш – ин санъатро дар илми бадеи классикӣ (яъне садрро ба аҷз ва аҷзро ба садр гузаронидан байт) мегуфтанд. Шоир барои пурқувват намудани фикр ва ҷиссиётрош ягон калимаро дар охири мисраи якум оварда, биро бо зарб дар аввали мисраи дуввум такрор мекунад ё баръакс, аз аввал гирифта дар охир такрор мекунад.

Хушёр бош, эй дили ғофил ки чашми ёр
Мааст асту қасди мардуми хушёр мекунад
(Салмони Саваҷӣ)

Нигор аст рухсораи ман ба хун
Эи ҳичрони рухсораи он нигор.
(Рашидуддин Ватвот)

Ба монандат касе модар надидаст,
На дидасту на дар олам шунидааст...
Ба ҳифзат халқ аз ҷонаш гузар кард,
Гузар карду дар охир ҳам зафар кард.
(М. Турсунзода)

Ишқи ту дар ҷони ман, эй ҷони ман,
Оташе зад дар дили бирёни ман.
Дар дили бирёни ман оташ мазан,
Раҳм кун бар дидаи гирёни ман.
Дидан гирёни ман пурхун мадор,
Дар нигар охир ба сӯзи ҷони ман
(Фаридуддини Аттор)

Гимн (юнонӣ. химнос - суруди тантанавӣ) – дар Юнони қадим шеърӣ ботантанаро, ки ба мадҳу ситоиши қаҳрамонҳои афсонавӣ ва ҳудоҳо (олиҳаҳо) бахшида мешуд, гимн мегуфтанд. Дар асрҳои минбаъда дар гимнҳо ягон воқеаи муҳим ё шахсе барҷастае васв мешуд. Аз асри XIX сар карда сурудҳои бошукӯҳеро, ки ба тараннуми ягонагии миллӣ, давлатӣ ё синфӣ бахшида мешавад, гимн мегуянд.

Гиреҳбанди воқеа – як қисми сюжет буда, он лаҳзаи асари бадеист, ки аз он ҷо воқиаҳои асар сар мешавад ва боиси сар задани воқиаҳои дигар мегардад.

Гиреҳкушоӣ воқиа – як қисми сюжет буда, он лаҳзаи асари бадеист ки пас аз кулминасия меояд. Воқиа ва конфликтҳои ки торафт мураккабтар шуда, дар кулминасия ба авҷи аълои инкишоф расида, хеле шиддат пайдо мекунанд, бояд якбора ҳал шаванд. Ҳамин ҳалли масъала ва конфликти ки пас аз кулминасия ба вучуд меояд, гиреҳкушоӣ воқиа мебошад. Масалан, дар повести С.Айнӣ “ Марги судхӯр ” он лаҳзае ки Қори Ишкамба хабари Революсияи Октябрро шунида, “ оҳ пулакам ! ” гуён афтоду мурд, гиреҳкушоӣ воқиа аст. Дар адабиётшиносӣ ва танқиди адабии тоҷик гиреҳкушоӣ воқияро низ меноманд.

Гуманизм (лотинӣ. хуманус – инсоӣ) – инсонпарварӣ, одамият, изҳори меҳру муҳаббат нисбат ба инсон, изҳори ҳамдардӣ нисбат ба касе, ки фалокате ба сараш омадааст ё зулм мебинад, майлу хоҳиши дастӣ ёрӣ дароз кардан ба ин гуна одам ва ҳоказо. Эҷодиёти намоёндагони асосии адабиёти классикии форсу тоҷик беҳтарин намунаҳои инсонпарварӣ буд. Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Низомӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, Сайидо, Аҳмади Дониш ва дигарҳо ба ҳимояи афтодагон ва ҷабрдидагон бархоста буданд ва баъзан гуманизми онҳо ҳатто хусусияти ҷанговарона пайдо мекард. Ҷунончи, Саъдӣ мардумро бар зидди золимон ба муборизаи хунин даъват кардааст:

Чун андар саре бинӣ озори халқ,
Ба шамшери тезаш биёзор халқ.

Гуманизм дар Ғарб дар давраи Интибоҳ (асрҳои XV – XVI) дар давоми муборизаи буржуазия ба муқобили феодализм чун як чараёни афкори пешқадами иҷтимоӣ ташаккул ёфта, барои муҳофизати ҳуқуқҳои шахсият ба муқобили идеологияи динӣ ва схоластика мубориза эълон намуд ва ба яке аз хусусиятҳои асосии адабиёту санъати тараққипарвари буржуазӣ табдил ёфт. Дар ҷамъияти буржуазӣ озодии ҳақиқии инсон ва инкишофи пурраи шахсият имконпазир нест. Инсонпарварии адабиёти пешқадами ҷамъияти феодалиро буржуазӣ ҳамеша маҳдуд аст, зеро дар бораи асоси ҷамъияти буржуазӣ, дар бораи сабабҳои пайдоиши истисмори одам аз тарафи одам, сабабҳои ба зулму асорат гирифтӣ шудани инсон ҳеҷ гоҳ масъала набардоштааст. Адабиёти ҳозираи иртиқои буржуазӣ ки инқирози ҷамъияти буржуазиро дар худ акс мекунонад, нисбатан ба инсон нафрат зоҳир менамояд, ҷангҳои истилогаронаро тараннум мекунад ва ҳоказо.

Барои озодии ҳақиқӣ ва инкишофи ҳарҷонибаи шахс танҳо дар ҷамъияти социалистӣ ки аз тарафи одам истисмор шудани одамро нест кард, шароити зарурӣ ба вучуд омадааст. Дар давоми мубориза дар роҳи социализм инсонпарварии ҳақиқӣ, инсонпарварии ба амал омадааст, ки на танҳо нисбат ба мазлумон ҳамдардӣ изҳор менамояд, балки дар назди худ вазифа мегузорад, ки меҳнаткашони тамоми мамлакатҳо ва миллатҳо аз зулми иҷтимоӣ миллӣ ҳақиқатан озод бошанд. Хусусияти амалии инсонпарварии социалистӣ мақсади олиӣ онро муайян мекунад, ки таъмин кардани инкишофи ҳарҷониба, пурра ва созгору мутаносиби шахсият аст. Ин гуманизм бо ҳар он чизе, ки ба инкишофи озодонаи инсон ҳалал мерасонад, муборизаи сахт эълон менамояд.

Меғуфт устод С. Айнӣ, ки муборизаи бузург дар роҳи озодии халқи худ буд. **Инсонпарварии** сотсиалистӣ дар роҳи озодии меҳнаткашон ва инкишофи шахсият ҳамеша ба мубориза ва фидокорӣ тайёр буданро талаб мекунад. Ғояҳои олиӣ инсонпарварии социалистӣ мағз андар мағзи адабиёти советӣ, аз он ҷумла адабиёти

советии тоҷик ҷойгир аст.

Гуфтор – дар достонҳои ишқии романтикӣ ва ҳамоҳабии классикӣ гоҳо бобҳои ҷудогонаро “гуфтор” ҳам меноманд.

Гӯянда – касе ки достон ва ҳикоятҳои халқиро нақл мекунад. Зане (одатан бибихалифа) ки дар маросими мотам бо оҳанги махсуси ҳазин васви одами мурдагиро мегӯянд ва занҳои дигар аз паси ӯ баробар гира мекунанд. Ёро овозандоз ҳам меноманд.

Д

Дафтар – қисм ё ҷузъи ҷудогонаи ягон достон, маснавӣ ё асарҳои калони манзум, чунончи, дафтари якум ва дувуми маснавии Абдурахмони Ҷомӣ – “Силсилат – уз – заҳаб”. Маснавии машҳури Ҷалолиддини Румӣ ҳам иборат аз шаш қисм аст, ки ба ҳар қисми он “дафтар” ном дода шудааст.

Дебоча – муқаддима, сарсухан. Дебоча одатан дар аввали девонҳо ё куллийтҳо аз тарафи ҳуди муаллиф ва гоҳо бо қалами каси дигар навишта мешуд. Чунончи, куллийти Саъдиро Бесутун ном касе дар охири асри XIII тартиб додааст ва дар аввали он дебочае навишта, дар хусуси тарзи ҷамъ овардани асарҳои Саъдӣ ва тартиби куллийт маълумот додааст.

Девона – маҷмӯаи мукаммал ё мунтахаби шеърҳои шоир аст, ки дар он ғайр аз достонҳо ва асарҳои мансур тамоми осори манзуми ӯ (қасида, ғазал, қитъа, рубой, мухаммас ва ғайра) дохил мешавад. Девона асосан да адабиёти классикӣ вучуд дошт ва ҳамоно аз асрҳои X – XII сар карда дар байни шоирон тартиб додани девон расм шудааст. Баъзе нусхаҳои девони шоирони асрҳои XII (Анварӣ, Муиззӣ, Сайфи Исфарангӣ) ки то замони мо расидааст, гувоҳи медиҳад ки аввалҳо дар фароҳам овардани девон тартиби муайяне набудааст: ғазалу қасида ва қитъаҳоро аз ҳама ҷудо накарда ва порчаҳои шеърро бе риоя намудани тартиби алифбо

гирд меовардаанд. Тартиби муайян дар девон эҳтимол аз замони инкишоф ёфтани ғазал ҷорӣ шуда бошад ки ин ба замони Саъдӣ, яъне асри XIII тааллуқ дорад. Аз ин вақт сар карда дар девон ғазал, қасида, қитъа ва жанрҳои дигарро аз ҳам ҷудо мекарданд ва онҳоро аз рӯи тартиби алифбо мегузоштаанд. Дар тартиби алифбо асосан ҳарфи пеҳри байтҳо ба ҳисоб гирифта мешуд. Ҳар боби девон ин яке ҳарфи алифборо дар бар мегирад, баҳр номида мешавад, чунончи, баҳри алиф, баҳри бе ва ғайра.

Декадентӣ (франсузӣ. – афтодагӣ, афтодарӯхӣ) – ҷараёни адабии иртиҷоии буржуазӣ мебошад ки дар пеҳри асри XIX дар Франция пайдо шудааст. Тарғиб намудани санъати аз ҳаёти иҷтимоӣ дур, бовар ба ҷуваҳои ғайритабӣ, кину адоват нисбат ба аҳли пешнат, мадҳу санои он дунё ва марғ хислатҳои асосии ин ҷараён мебошад. Декадентӣ ҳоло хоси адабиёти буржуазии Америка, Англия ва ғайра буда, ба ҳалокат рӯи овардани олами капиталистиро намоиш медиҳад. Ҷараёни декадентиро модернизм (франсузӣ. – замонавӣ) низ мегӯянд.

Диалог (يونونӣ. диалогос – гуфтугӯи байни ду нафар) – муқолима, муҳовира, гуфтугӯи байни ду чанд нафар аз иштироккунандагони асари бадеӣ. Диалог дар асари драматӣ яке аз воситаҳои асосии офаридани образ ва характер аст. Яке намуди асари адабӣ ки ба шакли гуфтугӯи ду ё чанд кас навишта мешавад, низ диалог ё ки муқолима ном дорад мунозира).

Достон – яке аз намудҳои ҷинси лерикӣ эпикӣ адабиёт аст. Достон асари манзуме, ки дар он ягон воқеаи калоне ё қиссаи муайяне баён мешавад. Дар достон баробари нақли воқеаҳои калон шоир образи мукаммали нақрамонҳоро ба вучуд оварда, рафтору кирдор, аҳволи ботинӣ ва рӯҳияи онҳоро кушода медиҳад. Барои мукаммалтар нишон додани ин ҳолатҳо муаллиф аксар аз рӯҷӯҳои лирикӣ истифода мебарад. Рӯҷӯҳои лирикӣ ба умуман шакли манзум ба нақли воқеаҳо обурани

пурҳиссиёте дода, таъсири онро зиёд мекунад. Аз ин чост ки дар достонҳои ғайр аз қаҳрамонҳои муқаррарӣ қаҳрамони лерикӣ низ ҳаст.

Достон таърихи қадиме дорад ва аз адабиёти даҳанакии халқ ба вучуд омадааст. Ҳоло дар адабиёти хатти халқҳои ҷаҳон достоннависӣ хеле маълум шудааст. Дар адабиёти классикии форсу тоҷик достонҳои бисёре навишта шудаанд ки мавзӯ ва шакли онҳо ниҳоят гуногун аст. Чунончи, достонҳои ишқии “Вису Ромин” – и Фаҳриддини Ғургонӣ, “Лайлию Мачнун” – и Чомӣ, достони сӯфиёнаи Саной “Ҳадиқат – ул – ҳақиқиқ”, достонҳои ҳамосавии (эпикии) “Шоҳномаи” – и Фирдавсӣ ва ғайра. Дар адабиёти советӣ асарҳои В. Маяковский (“150.000.000”, “Владимир Ильич Ленин”), А. Твардовский – “Мамлақати Муравия”, “Василий Тёркин”, дар адабиёти тоҷик асарҳои А. Лоҳутӣ “Тоҷ ва байрақ”, М. Турсунзода “Писари Ватан”, “Ҳасани аробакаш” ва дигарҳо достон мебошанд. Дар адабиёти классикӣ бобҳои ҷудогонаи баъзе қиссаҳои калони манзумро низ достон мегуфтанд.

Драма (юнонӣ. – ҳаракат, амалиёт) – яъне аз навъҳои адабӣ мебошад ки маҷмӯи асарҳои сахнавиро дар бар мегирад. Асарҳои драмавӣ барои дар сахнаи театр гузошта шудан навишта мешавад. Дар драма ба воситаи ҳаракат ва диалог, инчунин ба воситаи монолог, луқма, имову ишора, фосила ва ғайра образ офарида мешавад. Дар драма на ин ки нақл, балки бевосита намоиш додани амалёту ҳаракат ва рафтору кирдори одамон бештар мушоҳида мешавад. Гуногунии шаклҳои муборизаи иҷтимоӣ гуногуни жанрҳои драмаро муайян кардааст: драма, трагедия, комедия, водевил. Дар драма конфликти ҷиддӣ ва мураккаби ҳаётӣ муборизаи басо тунду тези мардум тасвир меёбад. Чунончи, дар драмаи Ғ. Абдулло ва Ш. Қиёмов “Тӯфон” муборизаи шадиди қувваҳои инқилобӣ ва зиддиинқилобӣ инъикос ёфтааст.

Драматург – нависандае ки таълифи асарҳои драмавӣ соҳами асосӣ ё яке аз соҳаҳои муҳими эҷодиёти

бадеии ӯст.

Драматургия (юнонӣ.) – адабиёти драмавии давраи муайян (чунончи, драматургияи советӣ дар солҳои Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ). Баъзан ҷамъи асарҳои драмавии ин нависандаро ҳам драматургия меноманд. Масалан, драматургияи Сотим Улуғзода.

Дубайтӣ – шеърест ки аз ду байт (чор мисраъ) иборат аст, вале вазнаш ба вазни рубоӣ мувофиқ намеояд. Дубайтӣ дар вазни ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф ё мақсур (арабӣ) гуфта мешавад:

Бирав, духтар ки Фарҳоди ту бошам,
Асри чашми сайёди ту бошам,
Кучо оям, киро бинам, ҷӣ созам,
Ки ман ҳам дар бригоди ту бошим.

(Лоҳутӣ)

Нанози шом ғарибӣ рух ба ман кард,
Дилам ҷавлон заду ёди ватан кард.
Намедонам ки душман кард ё дӯст,
Маро гӯшанишини ҳар ватан кард.

(Фолклор)

Дубайтӣ асосан мазмуни ишқӣ дорад.
Ҷоҳо рубоиро низ дубайтӣ ё дубайта мегӯянд.

Дудармиён – як тарзи қофиябандӣ ки ба шакли аб-
ва неонад.

Ғашаҳои санавбару шамшод,
Нару боли зиёде аз булбул.
Варги хушке се – чор то аз гул
Ҷадди пое зи чанд тан сайёд.

(Лоҳутӣ)

Дуқофия – шеърест, ки бо ду қофия навишта шудааст. Дар илми бадеи классикӣ бо ду қофия навишта шудани шеър аз санъатҳои бадеӣ ба шумор мерафт ва ин санъатро дуқофиятайн (арабӣ. – дорои ду қофия) меномиданд.

Он ки аз хони висолаш нарасиду нарасанд,
Не пан аз фақирон, на паси ҷанг шоҳон,

Чои тан сохта дар пайкари худ сим сатир,
 Чои дил дошта дар синаи худ санг ниҳон.
 Ҳам бад – он ор кехон рафту бад – ин нанг меҳон.
 Фикри Ҳайрат зи ҳамӯшет раҳе масдуд аст.
 Боз бикшой бад- ин қофияи танг даҳон.

(Ҳайрат)

Ё

Ёддошт – асаре, ки дар он саргузаштҳои худӣ муаллиф ва ё воқияҳое, ки муаллиф шояди онҳо будааст, тасвир ёфтаанд. Дар адабиёти тоҷик асари Восифӣ “Бадоеъ – ул – вақоеъ”, асари С.Айнӣ “Ёддоштҳо”, повести С. Улуғзода “Субҳи ҷавонии мо” аз ҷамин қабил асарҳоянд. Сафарномаҳо (масалан, “Сафарнома” – и Носири Хисрав “Ғароиб – ул – ҳабар фӣ аҷоиб – ис – сафар” – и Возеҳи Бухорӣ) низ ба гурӯҳи асарҳои ёддошти дохил мешаванд. Дар адабиёти илмӣ ва танқидӣ ёддоштро мемуар (франсузӣ.- ёддошт) низ меноманд.

Ж

Жанр (франсузӣ. – навъ, намуд) – яке аз навъҳои хурди намуди адабӣ. Масалан, роман яке аз намудҳои ҷинси эпос аст, аммо навъҳои роман – романи психологӣ, романи таърихӣ, романи ҳаҷвӣ, романи илмӣ ҳаёли ва ғайра жанрҳои алоҳидаи роман ҳисоб мешаванд. Ё ин ки қасида яке аз намудҳои ҷинси лирика аст, аммо қасидаи ҳаҷвия, қасидаи ҳолия, қасидаи фалсафӣ ва дигарҳои жанрҳои қасидаанд.

Баъзан ҷинси адабиро жанр меноманд, чунончи, жанри лирика, жанри драма. Баъзан намуди адабиро низ жанр мегӯянд: жанри роман, жанри қасида ва ғайра. Дар ин сурат навъҳои роман, қасида ва дигарҳоро шакли жанрӣ (ё намуди жанрӣ) ҳисоб мекунанд. Чунончи, қасидаи ҳаҷвия, қасидаи ҳолия ва мисли инҳоро шакли жанрии қасида ном медиҳанд. Дурустар ин аст ки як навъи намуди адабиро жанр номем.

Жанри таърихӣ – асарҳои эпикӣ, драмавӣ ё лирикӣ, ки дар асоси воқияҳои таърихӣ навишта шудаанд ва шахсҳои таърихиро тасвир кардаанд. Масалан, асари С. Айнӣ “Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик”, драмаи С. Улуғзода “Қисмати шоир”, ки ҳаёти Рӯдакиро тасвир кардааст, шеърҳои М. Ю. Лермонтов “Бородино” ва ғайра.

Жаргон (франсузӣ. – гуфтугӯи муқаррарӣ) – забони наисуси гурӯҳи иҷтимоии ҷудогона, аҳли як касб, ягон ҷамъият ва ғайра ки калимаю ибораҳои, ки ба дигарон нофармоист, истеъмоли мекунанд. Инро дар урфият забони заргарӣ ҳам мегӯянд ки иборат аз забони бозор, забони дуздон, қиморбозон ва ҳоказо буда, танҳо ба аҳлаш нафармо аст. Инчунин забони аҳли дарбор ва табақаҳои ҷамъии буржуазия ки калимаҳоро мувофиқи табъи наисуси худ интихоб мекарданд, калимаю ибораҳои ғунҷатаро қор мефармуданд, жаргон аст. Жаргон забонро байрон мекунанд. Дар асари адабӣ фақат дар сурате, ки байрон харахристикаи нутқи персонаж зарқор бошад, то андозае истеъмоли кардани жаргон ҷоиш аст.

Устод С. Айнӣ таъкид енамуд ки “дар забони зиндаи калон тоҷик чунон хазинаҳо ҳастанд, ки пур аз дурдонаҳои нуранимат мебошад. Вазифаи мо, нависандагон, ана ҳамон дурдонаҳоро ёфта ба омма тӯҳфа кардан аст, на ин ки дар байрон умумӣ кардани баъзе луғатҳои хона ё маҳалаи худ бикӯшем!”.

З

Забони адабиёти бадеӣ – Воситаи асосии тасвири ҳаёти аз тарафи нависанда. Чунончи, дар санъати мусиқӣ воситаи муҳимми тасвир оҳанг, садо, овоз аст; воситаи асосии санъати тасвирий ранг мебошад. Ба ҷамин қиёс дар адабиёти бадеӣ воситаи муҳимми тасвир забон аст ки бо он нависанда образҳои бадеии худ, тасвири бадеии воқеаҳои зиндагиро ба вучуд меорад, афкор ва эҳсоси калби худро баён менамояд. Тамоми санъатҳои лафзӣю наънавӣ низ ба воситаи забон мешаванд. Аз ин сабаб

қимати бадеии асар ғайр аз воситаҳои дигари тасвир ба забон низ вобаста аст. Тамоми нависанда ва шоирони бузурги ҷаҳон, аз ҷумла адибони классики тоҷик низ ба забони асари бадеӣ аҳамияти калон меоданд. Аҳмади Дониш (1827 – 1897) гуфта буд ки “сухан қолиби маънист, то лафз зебо набошад, маънӣ зебо намешавад”. Забони тоҷикӣ аз қадимтарин забонҳои дунё ба шумор меравад. Забони форсии дариӣ тоҷикӣ, ки дар он адабиёти зиёда аз ҳазорсола вучуд дорад, пас аз истилои араб дар асоси лаҳҷаҳои маҳаллӣ ки онро забони ҳукмрони араб аз байн бардошта натавонист, инчунин дар заминаи забонҳои қадими эронӣ ва унсурҳои забони арабӣ ба вучуд омадааст. Дар давоми асрҳои бисёр забони тоҷикию форсӣ чандин марҳалаи таърихию таънамааст. Дар ин забон намунаҳои хуби осори илмӣ, адабӣ ва таърихӣ ба вучуд оварда шудаанд. Беҳтарин намоёндагони адабиёти форсу тоҷик дар ин муддат барои тозагӣ, соддагӣ ва боигарии ин забон саъю кӯшишҳои шоистае намудаанд. Вай аз асарҳои аввалинаш сар карда барои тозагии забони тоҷик ва ҳамфаҳм шудани он мубориза бурдааст. Забони асари бадеӣ бояд содда, тоза ва ба забони умумии халқ наздик бошад. Нависанда на танҳо аз захираи адабиёти хаттӣ, инчунин аз ганҷинаи бепоёни забони зиндаи омма низ истифода мебарад. Аммо дар вақти аз забони омма истифода бурдан нависанда аз кор фармудани калима ва ибораҳои номашхуре, ки дар доираи маҳдуди ягон район ё қишлоқи хурд маълум аст, худдорӣ мекунад. Нависанда асари худро бо забони адабии умумихалқӣ менависад ки дар он ҳар гуна асарҳои илмӣ ё таърихӣ ҳам навишта мешаванд. Вале фарқи забони адабиёти бадеӣ аз забони адабии умумихалқӣ дар он аст ки нависанда дар он тамоми санъатҳои маънавию лафзӣ ва воситаҳои дигари бадеиро кор мефармояд ва бо ин роҳ тобиши гуногуни калимау ибораҳоро ба даст меорад. Зебӣ ва таъсиргузори адабиёти бадеӣ низ дар ҳамин аст.

Нависанда аз забон на танҳо барои тасвири бадеии

воқеаҳо, балки барои баёни эҳсоси қалб ва афкори гуногуни худ истифода мебарад. Забон барои ба вучуд овардани портрети қаҳрамонҳо, хислатҳои типии онҳо, характери онҳо аҳамияти калон дорад. Агар дар ҳикоя, повест ё роман тамоми қаҳрамонҳо бо як забон, бо як оҳанг, сухан кунанд, асар дилгиркунанда ва қимати бадеии он паст мешавад. Дар тадқиқи эҷодиёти ҳар як нависанда омӯхтани забони асарҳои вай аҳамият ва мақоми бузурге дорад. Аз ин сабаб аст ки ба забони ҳар нависанда тадқиқоти махсусе бахшида мешавад. Ин тадқиқот ҳам симои эҷодии нависандаро муайян мекунад, ҳам ҳиссау мақоми ӯро дар инкишоф ва бой гардондани забони адабӣ таъин мекунад.

Зарбулмасал (арабӣ. – масал задан, масал овардан, масал гуфтан) – яке аз намудҳои адабиёти даҳанакии халқӣ буда, ҷуниб сухани пандомӯзи халқист ки аз муҳокимаи ҳаёти ҳосил шудааст. Зарбулмасал бо ибораи рехта ё дар наспи мусаллаҳ ё дар шакли шеър гуфта шудааст. Ҷунон

1. Аз қосиби сустдастгадои чобукпой беҳтар аст.

2. Нолаи булбулро зӯғ чӣ донад.

Маънае зарбулмасалҳо аз ду қисм иборатанд: дар қисми якум сурати воқеа ва муҳокимаи умумӣ, дар қисми дуюм хулосаи пандомӯз зикр мешавад. Масалан:

Абр агар аз қибла хезад, саҳт борон мешавад,
Шоҳ агар одил набошад, мулк вайрон мешавад.

Аммо аксарияти онҳо муҳокима ва хулосаи пандомӯзро наҷоя ғиёда мекунад. Ҷунончи, дар зарбулмасали “Арзон бе ғилат нест, қиммат бе ҳикмат” муҳокима ва хулоса аз ягондигар ҷудо нест, балки ҳарду баробар давом мекунад. Зарбулмасал аз қадимтарин шаклҳои эҷодиёти даҳанакии халқӣ мебошад. Аз ҳамин сабаб беҳтарин намоёндагони адабиёти форсӣ тоҷик аз аввалин давраҳои пайдоиши он аз зарбулмасалҳои халқӣ истифода бурда, онҳоро дар назму наспи худ дохил намудаанд. Аз тарафи дигар,

баъзе байт ва ибораҳои барҷастаи шоиру нависандагон
классик низ чун зарбулмасалҳои халқӣ дар байни омма
хеле паҳн шудааст. Ғоҳ фарқ кардан душвор мешавад
ки баъзе зарбулмасалҳо аз байни мардум ба назми хаттӣ
дар байни омма шӯҳрат пайдо кардааст. Чунончи:

Морро ҳар чанд беҳтар парварӣ,
Чун яке хашм овард, кайфар барӣ.

(Рӯдакӣ)

Маёзор мӯре, ки донакаш аст,
Ки ҷон дораду ҷони ширин хуш аст.

(Фирдавсӣ)

И

Идеал (юнонӣ. идеал – мафҳум, тасаввур) – ниҳояти камолот, тасаввури одам дар бораи ниҳояти камолот дар ягон соҳа, асли мақсади маънавӣ ки одам барои ба даст овардани он ҷидду ҷаҳд мекунад. Масалан, идеали ҳаёт – мақсад аслии ҳаёт, мақсади олии ҳаёт. Дар ҷамъияти синфӣ идеали намояндагонӣ ҳар синфу табақаро манфиатҳои асосии он синфу табақа муайян мекунад. Баробари дигар шудани замон ва шароити таърихӣ идеали ҷамъиятӣ ҳам дигар мешавад. Олитарин идеали дар таърихи инсоният идеали коммунизм аст. Муайян кардани идеали нависанда барои фаҳмидани моҳияти эҷодиёти ӯ ҳамияти калон дорад. Аз рӯи идеали нависанда маълум мешавад ки ӯ чӣ орзуҳо дорад, ҷидду ҷаҳди худро бо кадом тараф равона кардааст ва манфиатҳои кадом гурӯҳи ҷамъиятро ифода мекунад. Масалан, Ҷомӣ дар “Хирадномаи исқандарӣ” мамлакатеро тасвир кардааст ки ҳама дар хушию хурсандӣ ва дӯстию рафоқат зиндагӣ мекунад, ҳама баробаранд ва золиму мазлум нест:

На з – эшон тавонгар касе, не фақир,
Бар эшон на султон касе, не амир.
Баробар ба ҳам қисмати молашон,
Мувофиқ ба ҳам сурати ҳолашон.

Ҷамъияте ки дар он ҷо бою камбағал ва ҳокиму маҳкум набуда, баробарию бародарӣ ҳукмрон бошад, идеали Ҷомӣ буд. Вале дар ҷамъияти гузашта аксаран идеали нависандагонӣ пешқадам дар ҳаёт пурра ба амал омада наметавониста чун орзуе боқи мемонд. Танҳо дар ҷамъияти социалистӣ идеали пешқадами нависандагон комилан амалӣ шуда метавонад.

Идеализация (юнонӣ. идея – ғоя, фикр, тасаввур) – чизеро монанди идеали худтасвир намудан, яъне аз будаи ҳаёт дар воқеат вонмуд кардан ва пардоз додан. Идеализация дар адабиёт ва санъат ҳодисаи манфист ки воқеиятро вайрон мекунад ва баъзе ҷиҳатҳои ногувории ҳаётро рӯпӯш намуда, хонандаро аз муборизаи зидди онҳо бозмедорад.

Идеология (юнонӣ. – мафкура, таълими ғоявӣ) – маҷмӯи ақида, ғоя, тасаввур, донишҳои мебошад ки дар сиёсат, ахлоқ, илм, адабиёт, санъат дин, ва ғайра ифода ёфтааст. Ҳар як идеологияи шароити моддӣ ҳаёти иҷтимоӣ, сохти иқтисодӣ ҳукмфарморо ифода намуда, дар навбати худ ба пешрафти ҷамъият таъсир мекунад. Дар замони мо асосан ду идеология мушоҳида мешавад: идеологияи социалистӣ ва идеологияи буржуазӣ. Ҳар кадоми онҳо баробари садоқатмандона хизмат кардан ба синфи худ барои мавқеи иҷтимоӣ бо ҳамдигар мубориза мекунанд.

Асосҳои назари идеологияи социалистиро марксизм – ленинизм ташкил мекунад. Идеологияи социалистӣ пешқадамтарин идеологияи ҷаҳон буда, ҳамеша аъзоҳои ҷамъиятро дар рӯҳи ватандӯстӣ, халқдӯстӣ, интернационализми пролетарӣ, сулҳпарварӣ, фидокорӣ дар роҳи коммунизм тарбия менамояд.

Идея (юнонӣ. – ғоя, мафҳум, тасаввурот) – ғоя.

Илми адаб – маҷмӯи илмҳои ки ба адабиёт ва забон оиданд сарфу наҳв, арӯз, қофия бадеъ ва ҳоказо.

Илми бадеъ (ар. бадеъ – нав, аҷиб, нодир) – дар назарияи адабиёти классикӣ илме буд ки баробари риоя намудани балогат ва фасоҳат роҳҳои зебо ва пурмазмун

кардани суханро таълим меод. Тамоми санъатҳои бадеи ки дар адабиёти классикӣ буд ва қисми зиёди онҳо дар адабиёти имрӯза низ ҳаст, ба илми бадеъ дохил мешуд.

Аз асрҳои XII сар карда то асри XIX оид ба илми бадеъ чандин асари назарӣ таълиф шудааст, чунончи: "Тарҷумон – ул – балоға – и Муҳаммади Родуёӣ, "Ҳадоиқ – ус – сеҳр" – и Рашидуддини Ватвот, қисми севвуми "Ал – муъҷам фӣ маойири ашъор – ил – Аҷам" – и Муҳаммад Шамсиддини Қайси Розӣ ва ғайра.

Илми баён – як ҷузви назарияи адабиёт ва сабки классикист. Ин илм таълим меод ки як маънеро чӣ гуна бо лафз ва ибораҳои гуногун адо кардан мумкин аст. Чунончи, нависанда ва далерии ягон қаҳрамон сухан карда, агар дар як ҷо: "Содиқ чун шер шучоъ буд" гӯяд, дар ҷойҳои дигар ин суханро такрор накарда, бояд бо ибораҳои калимаҳои нав адо намояд.

Интизом (арабӣ. – бар худ кореро лозим гирифтани) аз санъатҳои лафзист ва асосан дар адабиёти классикӣ дида мешавад. Шоир як калимаро гирифта дар ҳар мисраъ (ё дар ҳар байт) кор мефармояд. Дар санъати илтизом шоирони классик қитъаҳо, ғазалҳо, ҳатто қасидаҳои дуру дарозе навиштаанд. Чунончи, шоири асри XIV салмони Соваҷӣ дар тасвири дарди чашмаш бо илтизومي калимаи "чашм" қасидаи калоне дорад.

Масалан, илтизومي калимаҳои "санг" ва "сим" дар ҳар мисраъ:

Эй нигори сангдил, эй лӯъбати симинузор,
Дар дили ман меҳри ту чун сим дар санг устувор.
Сангдил ёрею симинбар нигоре з – он ки ҳаст
Ҳамчу нақши симу санг андар дили ман пойдор.
Ман туро ҷӯям чу симу ту маро ронӣ ба санг,
Заҳми сангу аҳди сим аз туст гӯё ёдгор.

(Сайфӣ)

Ин санъатро дар баъзе китобҳои илми бадеъ эънот низ мегӯянд. Ин санъат ки бештар суханбозӣ ва лафзориин

вушқу холист, дар назди баъзе адибон писандида набуд ва онро "лузуми мо ялзам" (яъне чизи нолозимро лозим гирифтани) мегуфтанд. Дарвоқеъ, шоир аз паи ин санъат рафта калимаҳоро дар ҳар мисрау байт бамавқеу бемавқеъ кор мефармуд.

Илтифот (арабӣ. – бо гӯшаи чашм нигоҳ кардани) – аз санъатҳои маънавист, ки ҳам дар адабиёти классикӣ ва ҳам дар назми имрӯзаи мо дида мешавад. Шоир аз ин ҳодисаи ҳаяҷонбахш сухан ронда, якбора ба нидову китобҳо мегузарад ки он ҳиссиёти дар аввал баёнкардаи шоирро пурзӯртар мекунад.

Моро чигар ба тири фироқи ту хаста гашт,
Эй сабр, бар фироқи бутон нек ҷавшанӣ!

(Мунҷики Тирмизӣ)

Аз ман ба таҳрики рақиб ранҷида ёрам,
Эй вой бар ҳоли ману бар рӯзгорам!

(Лоҳутӣ)

Ҳокистарам ба бод заду кӯр шуд рақиб,
Поянда бод ёр, аҷаб инқилоб кард!

(Пайрав)

Илҳом – дараҷаи баланди ҷараёни эҷодӣ ва рӯҳбаландӣ дар ҳолати эҷодии шоир ва нависанда аст ки дар вақти кори амалӣ пайдо мешавад. Назариётчиёни илми бадеи классикӣ илҳомро як қувваи илоҳие ки аз ғайб дар дили шоир пайдо шуда, ӯро ба эҷоди осори адабӣ гӯё илҳо мекарда бошад, ба қалам меоданд. Илмҳои ҷарҷанд ба ҳолати рӯҳӣ дахлдошта бошад ҳам, аммо дар натиҷаи амали қувваҳои объектевии ҳаёт пайдо мешавад. Чунончи, ба нависанда корнома ва қаҳрамониҳои халқи ин илҳом медахад ва ӯ бо рӯҳи баланди эҷодӣ сазовори ин қаҳрамониҳо асар менависад.

Илҳом қувваи рӯҳие нест ки худ аз худ пайдо шуда, нависандаро ба навиштани ягон асар ҳидоят мекарда бошад. Чи тавре, ки П.И. Чайковский мегӯяд, илҳом коҳилӣ ва беҳаракатиро наменаварад. Илҳом дар

чараёни кори эҷодӣ, дар натиҷаи меҳнат ва заҳмати саҳти нависанда пайдо мешавад.

Имажинизм (франсузӣ. Имаже – тимсол) – чараёни адабии санъати буржуазии ба таназзул гирифтормуда ба шумор меравад. Нахустин бор имажинизм дар Англия ба вучуд омада, тасвир намудани образҳоро ки бо ҳаёти иҷтимоӣ алоқае надоранд, тарғиб кардааст. Имажинизм ҳам ба монанди формализм чараёни адабии зиддихалқӣ мебошад.

Импрессионизм (франсузӣ. Импрессион – таассурот) – дар адабиёт ва санъати буржуазӣ чараёнест ки дар нимаи дуюми асри XIX дар Франция ба вучуд омадааст. Импрессионистҳо инъикос намудани таассурот, ҳиссу ҳаяҷон ва ҳолати рӯҳии шахсиро вазифаи асосии санъат шуморидаанд. Онҳо дар беҳтарин асарҳои худ, хусусан дар санъат ҳақиқати ҳаётро дуруст ва реалистона дарк карда тавониста бошанд ҳам, аммо дертар дар ботлоқи натурализм ғӯта хӯрданд.

Истидрок (арабӣ. – такмил додан, хаторо ислоҳ намудан) – аз санъатҳои маънавист ки хоси адабиёти классикӣ буда, бештар дар қасида истеъмол мешуд. Шоир дар мисраъ ё байти аввалӣ маъние мебиёрад ки ба сарзаниш вақоҳиш наздик аст, аммо дар мисраъ ё байти дуввум маъние меорад ки мадҳу ситоиш будани маънии аввала маълум мешавад, яъне шоир ғӯе хатои худро ислоҳ мекунад.

Асари мир нахоҳам ки бимонад ба ҷаҳон,
Мир хоҳам ки бувад монда ба ҷои асаро.
(Рӯдакӣ)

Шоир дар мисраи аввал мегӯяд ки “аз амир дар дунё асар намонад”, дар мисраи дуввум мадҳбудани ин мисраи дуоибадмонанд маълум мешавад, яъне шоир мегӯяд ки худӣ мир дар дунё асар шуда монад.

Истиора (арабӣ. – ба орият гирифтани) – яке аз санъатҳои асосии маънавия ба як намуди маҷоз аст. Бунёди

истиора низ бар ин аст ки калимаю ибора ба маънои асли не, балки ба маънои дигаре кор фармуда мешавад, вале ин калима ё ибора ба алоқаи монандӣ маънои дигаре пайдо мекунад. Аслан истиора аз инкишофи ташбеҳ ҳосил шудааст. Масалан, агар ташбеҳшаванда зикр наёфта, фақат ташбеҳкунанда омада, вазифаи ташбеҳшавандаро ин адо кунад, ташбеҳ ба истиора табдил меёбад. Чунончи, агар ғӯем ки “фарзанд мисли нури чашм азиз аст”, ин ҷумла ташбеҳ дорад, зеро фарзанд ба нури чашм монанд шудааст (фарзанд – ташбеҳшаванда, нури чашм – ташбеҳкунанда). Лекин чунон ки дар ин байт дида мешавад:

То маро он нури чашму меҳрубон аз даст рафт,
Тоқати тан, сабри дил, ороми ҷон аз даст рафт.

Ҳуди “нури чашм” ба маънои фарзанд омадааст. Ин ҷо “нури чашм” истиора аст ва киноя аз фарзанд мебошад. “Нури чашм” истиорашаванда ба “фарзанд” соҳибистиора номида мешавад. Ин аст ки ба алоқаи монандӣ маънои маҷозӣ гирифтани калима истиора ном дорад. Чунин истиора ки соҳибистиора зикр нашуда, танҳо истиорашаванда зикр ёфтааст, истиораи равшан номида мешавад. Онро дар илми бадеи классикӣ истиораи биттаҥасреҳ мегуфтанд. Истиораи равшанро ба ташбеҳ гардондан мушкил нест. Чунончи, ин байти С. Айни ки дар “Қасидаи ҷангу зафар” дар бораи душман гуфта шудааст:

Э – ин ҷумла фиристод ба гулзори советӣ
Дуздона ба ногаҳ ҳама девона сагонро.

Ин ҷо “гулзор” киноя аз Ватан ва “девона сагон” иншоаз лашкари фашистон аст. Агар ин ду истиораро ба ташбеҳ гардониданӣ шавем, ин тавр мешавад: “Ватани гулзормонандӣ советӣ” ва “лашкари фашистӣ ки мисли сагони девонаанд”. Ба ин тариқ, гулро ба ҷои рӯй, сунбулро ба ҷои зулф, наргисро ба ҷои чашм, шерро ба ҷои марди дилер овардан истиора аст.

Навъи дигари истиораро истиораи пӯшида номиданд. Дар истиораи пӯшида истиорашаванда зикр

намешавад, балки ягон сифат ё аломати онро бо изофат ба соҳибистиора мебанданд. Чунончи, агар “селоби ғазаб” гӯем, ғазабро ба дарёи пурзӯре монанд мекунем, ки селоб дорад ва селоби он аз роҳи худ ҳама чизро рӯфта мебарад. Ин аст ки селоби ғазаб киноя ва ғазаби пурзӯр аст.

Мисоли дигар:

Мо камбағалонем, ба ҳар гуна

баҳона аз дасти замона

Ҳар тири ситамро, ки ҳамегашт равона,

будем нишона.

(С.Айнӣ)

Ин ҷо “дасти замона” ва “тири ситам” истиора аст. Замона даст надорад, вале шоир замонаро одаме тасаввур кардааст ки дар даст тиру камон гирифтааст. Ба ҳамин тариқ ибораҳои “тири ситам”, “занҷири асорат”, “Панҷаи зулм”, “оташи хашм”, “шӯълаи инқилоб”, “Шамшери адолат”, “дасти интиқом” ва ғайра истиораи пӯшида мебошанд. Ин намуди истиораро истиораи киноягӣ ё истиораи изофӣ низ меноманд.

Дар шеър зерин истиораи пӯшида ҳаст:
Нӯшам ба шодмонии он дам шароби сурх,
К – аз шарқи инқилоб дамад офтоби сурх.
Қурбоне он даме ки зи хуни тавонгарон
Дарёи инқилоб шавад пур ҳубоби сурх!
Нозам ба он замон ки ба нирӯи путку дос
Дехқон ниҳад ба гардани султон таноби сурх.
Эй хоҷа, хуни ранҷбар имрӯз кам брез,
Фардо ҳисоб аст ту кашад инқилоби сурх...
Лохутӣ, он замон шавад оё, ки дасти илм
Гирад зи рӯи духтари Машриқ ниқоби сурх.

(Лохутӣ)

Иштиқоқ (арабӣ. – аз як калима калимаи дигар сохтан) – аз санъати шеърест ки шоир дар як мисраъ, байт ё чанд байт калемаҳоеро, ки аз як реша сохта шудаанд ва ё шаклан ба якдигар наздиканд, ба маъноҳои гуногун кор

мефармояд. Ин санъатро иқтизоб ё муқтазаб ҳам мегӯянд. Чунончи:

Ҳаким он кас ки ҳикмат нек донад,

Сухан маҳкам ба ҳукми хеш ронад.

Дар ин ҷо калимаҳои “ ҳаким ” ва “ ҳикмат ”, инчунин “ маҳкам ” ва “ ҳукм ” аз як реша сохта шудааст. Ин санъат аз санъатҳои лафзист ва асосан дар назми классикӣ кор фармуда шудааст.

Иқтибос (арабӣ. – нур гирифтан ; аз сухани касе дар сухани худ овардан) – порчае ё фикрае ки муаллиф барои тасдиқ ва эзоҳи фикри худ аз асар ё нутқи дигар кас айнан овардааст. Порчаи иқтибосӣ ба даруни ноҳунак гирифта мешавад.

Ин истилоҳ ба шакли ситата (латинӣ, – шохид овардан) низ дучор мешавад.

Иҳом (арабӣ. – ба гумон, ба ғалат андохтан) – аз санъатҳои маънавист, ки ҳам дар адабиёти классикӣ ва ҳам дар адабиёти имрӯзаи тоҷик, махсусан дар назм, ниҳоят бисёр кор фармуда мешавад. Шоир дар шеър калима ва ибораҳои думаънӣ (духӯра) меоварад, ки яке маънии наздику равшан ва дигаре маънии дуру пӯшида дорад ва онро танҳо бо муҳокимаи чуқур дарк кардан мумкин аст. Ин калима ё ибораҳои духӯра аз ҷиҳати мантиқ, мақом ва таносуби сухан ҳамон қадар ба ҳам наздик бошанд, зебоию зӯрри мазмуни шеър ҳамон қадар зиёдтар мешавад.

Рӯзи нахуст, эй маҳи хубон, ба ошиқон

Ҳуқро чаро намудӣ, агар майли мот нест?

Ғуфтам: “Давои дарди диламро хате наве навис”,

Ғуфто: “Давот чун бинависам, давот нест”.

(Қамоли Хучандӣ)

Инҷо мисраи дуҷуми ҳар ду байт ҳам ду маъно дорад: маънои наздик ва маънои дур. Маънои наздики онҳо ин аст агар ба мо майлат набошад, чаро рухатро нишон додӣ; давои тӯро ҷӣ гуна нависам ки даво надорӣ. Маънои дуюми онҳо иборат аз ин аст, ки шоир дар байти аввал

ба бозии шоҳмот ишора намуда мегӯяд ки "агар майли мот кардан надорӣ, пас чаро рухро пеш рондӣ?" дар байти дуввум мегӯяд ки давои туро чӣ хел нависам ки давои (сиёҳидон) нест.

Мардуми чашмам гирист хуну бубин чун бувад,
Ҳолати мардум дар он хона ки тӯфон гирифт.
(Салмони Саваҷӣ)

Ҳар субҳ шитобон биравам бар сари роҳе,
Пеш аз рухи хуршед бубинам рухи моҳе.
(Боқӣ Раҳимзода)

К

Карикатура (италиянӣ. – тасвири вайрон ва хандаовар) – дар маънои танг ва маҳдуд санъати бадеиест ки шахс ё воқеае бо мақсади ҳаҷву масҳара қасдан муболиғанок ва нуқсондор тасвир мешавад. Бо мурури замон истилоҳи карикатура тасвири ҳаҷвӣ ё масҳараомезро ифода мекардагӣ шудааст. Мувофиқи ақидаи М. Горкий, карикатураи пешқадам "санъати аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҷиддӣ ва ғоиданок" ба шумор меравад. Карикатураи советӣ намуди муҳимми ҳаҷви сиёсӣ иҷтимоӣ ба ҳисоб рафта, дар муборизаи роҳи сулҳ, демократия ва социализм, бар зидди империалистони ҷангҷӯй, боқимондаҳои ҷамъияти кӯҳнадаршуури одамонроликаторно мебозад. Валеҳамаи карикатураҳо кинаву адоватро ифода намеkunанд, балки карикатураи дӯстона ва холисона низ ҳаст.

Дар адабиёти тасвири пурмуболиға ва масҳараомезро тасвири карикатурӣ мегӯянд. Тасвири карикатурӣ дар асарҳои ҳаҷвии устод Айни бисёр аст. Масалан, дар "Ёддоштҳо", дар ҳикояи "Дӯстии ду калонгир", портрет ва рафтору кирдори Абдуллоҳочаю Парвардигорхӯча ба тарзи карикатура тасвир ёфтааст. Чунончи:

"Дар кучаҳо бо ҳам гаштани ин ду дӯсти калонгир бисёр тамошо дошт: ҳар ду дар паҳлуи ҳамдигар қадамхашонро чунон баробар бардошта, баробар ба

замин мегузоштанд ки агар вазнинона қадам мондани онҳо намебуд ва дар танашон либосҳои низомӣ мебуд, бинанда онҳоро ду сарбози низомии бисёр машқдида гӯмон мекард. Агар дар роҳ аз пеши яке аз онҳо монеае баромада, ба бозистодан маҷбур кунад, дарҳол он дигар ҳам монанди сояи рафиқи худ баробари вай бозмеистод ва ҳар гоҳ ки он монеа бартараф шуда, он рафиқ ба роҳ дарояд, он дигар ҳам соявор баробар қадам мегузошт". Инчунин нависанда он ду аҳмакро чунон тасвир кардааст ки аз одам дида бештар ба зочае монанд ҳастанд ва гӯё касе ин ду лухтакро баробар ва як хел бозӣ доронда истодааст. Ин ниҳоятӣ муболиға аст. Бо чунин тасвир нависанда таъкид менамояд ки персонажҳои ҳаҷвии ӯ симои инсонии худро гӯи кардаанд ва чунон ночизанд, ки мисли бозичае ҳатто бонси дилхушии кӯдакон метавонанд шуд.

Киноя (арабӣ. – сухани пӯшида, пӯшида сухан гуфтан) – дар насру назми классикӣ ва имрӯза, инчунин дар гуфтугӯи мардум санъатест ки гӯянда як маъниро таъомил бо маънии дигар, ки мантиқан ва ташбеҳан бо ҳам наздиканд, адо мекунад. Чунончи, "дастархони он кас ҳеҷ вундошта намешавад" мегӯянд. Ин маънӣ ишора ё киноя аз он аст, ки ин кас хеле меҳмондӯст аст ва ба хонаи ӯ рафтуромад бисёр аст. Ё ин, ки дар байни мардум иборае ҳаст ба ин маънӣ: "нӯги дуги он кас ҳеҷ сафед нашуд" киноя аз он аст ки кори ин кас ҳеҷ барор накардааст.

Ин тарзи киноя дар илми бадеи классикӣ як санъати маънаӣ шуморида мешуд ва ирдоф ном дошт. Дар асарҳои ҳаҷвӣ ҳазломез ибораҳои зоҳиран ҷиддӣ таърифкунанда ё дар амал дар ҳаққи ягон кас тамасхур, писханд ё шӯҳие небунада, низ киноя ном дорад.

Китобиёт (арабӣ. китоб – навишта) – тавсифи муҳтасари китобе дар газета ё журнал ки хонандаро бо назмуни асар шинос мекунад.

Классик (лотинӣ. – аълодараҷа) – нависандаи пешқадам ва забардасти адабиёти гузашта мо ҳамон нависандаеро классик мегӯем ки вай дар асарҳои ғояҳои

пешқадамро бо санъати баланде ифода намуда бошад ва намояндаи чараёни тараққиқарвари замон ба шумор равад, дар мазмуни шакл тозагиҳои барҷастае эҷод намуда, барои пеш бурдани адабиёт, барои инкишофи баъдинаи он таҷсири пурқуввате расонда бошад,

Коллизия (лотинӣ. – зиддият) – ба ҳам бархӯрдани манфиатҳо ва фикру нияти иштироккунандагони асар, ки зидди якдигаранд.

Комедия (юнонӣ. – тамошои хандаовар) – асари драмавӣ ки воқеаҳои хандаоварро тасвир менамояд, ҳодисаҳои манфии ҷамъиятӣ ва ҳислатҳои бади баъзе одамонро масҳара мекунад. Асари Ҷ. Икромӣ “Шаби бисту ҳаштум”, асари С. Улуғзода “Тавҳари шабчироғ” ва дигарҳо комедия мебошанд. Дар адабиётшиносии тоҷик комедияро музҳика (ва мазҳака) низ меғӯянд.

Компаративизм (лотонӣ. компаративус – муқоисавӣ) – методи таърихии муқоисавӣ дар адабиётшиносии буржуазӣ. Бо муқоисаи ҳамдигар омӯхтани образ, характер ва сюжетҳои адабиёти бадеӣ ва эҷодиёти даҳанакии халқ асоси компаративизмро ташкил мекунад. Намояндагони компаративизм адабиёти халқҳои гуногунро дар муносибат ва робита омӯхта, доираи тадқиқи адабиёти бадеиро васеъ мекарданд.

Бо вучуди ҳамин компаративистҳо дар асарҳои илмию тадқиқии худ ба масъала яктарафа рафтор карда, даъво намудаанд, ки гӯё дар давраҳои гуногуни тараққиёти адабиёт образ, характер, сюжетҳои муайян ҳамеша такрор мешуда бошанд. Ин ҳолат дар навбати худ ба инкор кардани шароити таърихии пайдоиши асарҳо сабаб шуда, ҳислатҳои миллии ҳаёти халқ, моҳияти сиёсӣ иҷтимоӣ ва тарбиявии адабиётро ба назар намегирад, ки бо он адабиётшиносии пешқадами мо муросо карда наметавонад. Компаративизмро методи муқоисавӣ низ меноманд.

Композиция (лотинӣ. композицио – тартиб додан) – сохти асари бадеӣ, тартиби нақли воқеаҳо ва тарзи ҷо

ба ҷо гузоштани иштироккунандагони асар ки барои тасвир кардани манзараи томи ҳаёт ва мувофиқи фаҳми ҳуди нависанда эзоҳ дода шудани ҳодисаҳои зиндагонӣ имконият медиҳад.

Конструктивизм (лотинӣ. конструкцио – сохтан, бунёд кардан) – яке аз чараёнҳои санъату адабиёти буржуазист, ки дар ибтидои асри XX ба вучуд омадааст. Конструктивистҳо мазмуни ғоявии санъату адабиёт, вазифа ва моҳияти иҷтимоии онро рад карда, дар назди маданияти пӯсидаистодаи буржуазия сар ҳам намудаанд. Бо мурури замон конструктивистҳо то ҳамин дараҷа ба ботлоқи нигилизм ғўтидаанд ки комёбиҳои техникаро ба ҷои асарҳои адабиёт ва санъат тавсия мекунанд.

Конфликт (лотинӣ. – ба ҳам бархӯрдан, мусодима) – низоъ, муҳолифат, ба ҳам бархӯрдани манфиат ё фикру нияти иштироккунандагони воқиаҳои асари бадеӣ ки сабаби муборизаи байни онҳо гардидааст. Масалан, песаи С. Улуғзода “Калтакдорони сурх” конфликти пурқуввате дорад. Конфликти ин асар конфликти иҷтимоӣ мебошад, яъне сабаби ба ҳам бархӯрдани колхозчиён ва дастаҳои босмачиён манфиатҳои шахсии онҳо нест, балки дар ин конфликт зиддияти ду қувваи иҷтимоӣ – халқи озод ва синфҳои истисморкунанда ифода ёфтааст.

Дар ҷамъияти социалистӣ қувваҳои синфӣ зидди якдигар амал намекунанд. Лекин дар ҷамъияти мо низ одамони ақибмонда, фиребгар ва бадтинат ҳастанд. Дар адабиёти советӣ муборизаи одамони советӣ ба муқобили ҳодисаҳои манфӣ ки ба пешрафти мо монеъ мешаванд, нигаронида ёфтааст. Муборизаҳои саҳн, конфликтҳои ҳақиқӣ ҳаёти боиси зуҳури ҳислатҳои одамоне мегардад. Конфликтҳои табиӣ ки нависанда аз ҳаёти воқеӣ гирифтааст, симони ҳақиқӣ иштироккунандагони асари ӯро ошкор мекунанд.

Космополитизм (юнонӣ. космос – кайҳон, дунё, ҷаҳон, олам; политес – табаа) – тарғиби инкор кардани қисси ватандӯстӣ, аз меҳру муҳаббати ватан даст кашидан,

аз ифтихор кардан бо маданияти миллӣ худро канор гирифтанд, худро гражданини тамоми дунё шумориданд. Империалистони Америка ки орзуи ба даст даровардани дунёро доранд, ба тарғиби ғояҳои космополитӣ бештар аҳамият медиҳанд. Космополитизм дар адабиёту санъат боиси сар фурувардан дар назди маданияти буржуазӣ, безҳтиромӣ кардан нисбатан ба маданияти миллии худ, сарзаниш кардани комёбиҳои халқҳои дигар мешавад.

Куллийёт (арабӣ. – ҳомеият, ҳамагӣ) – маҷмӯаи мукаммалӣ осори нависандае, масалан, “Куллийёт” – и Саъдӣ – ҳамаи асарҳои Саъдӣ ки дар як ҷо ҷамъ шудааст. Ба куллийёт одатан дostonҳое ки дар “Ҳамса” ё дар маҷмӯае монанди “Ҳамса” гирд омадаанд, дохил намешаванд.

Кулминасия (лотинӣ, кулмин – баландтарин нуқта) – як қисми сюжет буда, он лаҳзаеро дар бар мегирад ки инкишофи воқиаҳои асар ба шиддатноктарин нуқтае мерасад. Конфликте ки аз гиреҳбанди воқиа сар шуда буд, инкишоф ёфта, гоҳ пуршиддат, гоҳ сустар мешавад, вале дар охир хеле тезу тунд гардида, ба нуқтаи олий мерасад. Ҳамин нуқтаи баландтарини инкишофи амалиётро кулминасия меноманд. Пас аз ин бояд масъалаи асосии асар ҳал шавад ва гиреҳҳо кушода гардад (гиреҳкушои воқиа). С.Айнӣ дар повести “Марги судхӯр” на танҳо ҳасисии Қорӣ Ишкамба, балки ҳарисии ӯро низ тасвир кардааст. Нависанда нишон додааст, ки пас аз сар шудани ҷанги ҷаҳонӣ вазъияти замон носутувор гардида, хавфи аз даст рафтани пулҳои Қорӣ Ишкамба пайдо шуд. Хусусан баъд аз революсияи феврал ин хавф зиёд шудан гирифт ва ҳирси Қорӣ низ меафзуд. Ниҳоят, хабари ғалабаи Инқилоби Октябр расид. Дигар тарсу ваҳми Қорӣ ҳадду андоза надошт. Ҳирси молу пуле ки қариб аз даст рафта истодааст, Қорино тамоман савдой кард. Ҳамин лаҳзаи асар – боби XVIII киолитарин нуқтаи зоҳир шудани хислатҳои Қорӣ Ишкамбаро нишон медиҳад, кулминасияи он аст. Дар песаи С.Улуғзода “Калтакдорони суҳр” кулминасия дар намоиши сеюми пардаи сеюм аст ки муборизаи Салим ва

Ҳуҷаёриҳои ба дараҷаи олий мерасад.

Л

Латифа (арабӣ.) – ҳикояҳои хурде ки мазмуни қазимез ва ҳаҷвӣ доранд. Ба вучуддорандагони латифа бештар муаллифони номаълуманд ки аз байни халқ паромедаанд. Қаҳрамонҳои асосии латифаҳои халқии тоҷик Афандӣ (Мулло Насриддин) ва Мушфиқӣ мебошанд. Баъзе нависандагон латифаҳои халқиро ҷамъ карда ва таърир намуда, маҷмӯаҳо тартиб додаанд. Асари Авфии Бухороӣ “Ҷавомеъ – ул – ҳикоеъ ва лавомеъ – ур – ривоъ” (асри XIII) ва Убайди Зоконӣ “Рисолаи дилукушо” (асри XIV аз ҳамин қабиланд. Аз нависандагони советӣ А. Деҳотӣ маҷмӯаи “Латифаҳои халқии тоҷик” – ро тартиб додааст.

Дар “Маснавӣ” – и Ҷалолиддини Румӣ ҳам бисёр латифаҳо ҳастанд, ки шоир ба назм даровардааст. Латифаро гоҳо нодира, зарифа ва ё аҷиба ҳам мегуфтанд.

Лақаб (арабӣ. – ном, унвон) – сифате ки бо маззамат ё қазл дар паси номи баъзе нависандагон илова мешавад. Лақаб ягон хислат, касб ё одати ҳамагон касро ифода мекунад. Чунончи, Аҳмади Донишро ба ҷиҳати балонии сараш Аҳмади Калла мегуфтанд. Монанди ҳамин: Дарвеш Алии Чангӣ, Қорӣ Каромати Дилкаши Танбӯрӣ, Абдулқодирхочаи Савдои Пишак (ба ҷиҳати дӯст доштаниаш гурбаро) ягон хислати шахсии онҳоро ифода нанудаст.

Либретто (италияӣ. – китобча) – матни адабии асарҳои калони сахнавии мусиқавӣ аз қабиле опера ва оперетта. Асари М. Турсунзода ва А. Деҳотӣ “Шӯриши Насеъ” либреттои аввалини операи тоҷикист ки мусиқии он аз тарафи А. С. Баласанян эҷод шудааст. Нақли мазмуни балет ва мазмуни мухтасари сенарияи кино низ либретто ном дорад.

Лирика (يونонӣ. лира – номи асбоби торноки мусиқии Юнони қадим) яке аз се ҷинси адабӣ (эпос ва драма) ки фикру ҳиссиёти аз воқиа ҳосилшударо

тасвир мекунад. Эпос ҳаётро ба воситаи воқиаҳо ва саргузашти одамон нишон медиҳад. Драма зиндагиро ба воситаи амалиёти одамон – рафтору кирдори онҳо тасвир менамояд. Аммо асари лирикӣ воқиаю амалиётро бевосита нишон намедиҳад, балки фикру мулоҳиза ва ҳиссиёту ҳаяҷонро ки касе аз як ё якчанд ҳодиса ҳосил кардааст, ифода мекунад. Ҳар чанд ки худӣ воқиаҳо дар асари лирикӣ нишон дода намешаванд, мо ба воситаи он ҳама фикру эҳсосоте ки нависанда баён намудааст, дар бораи он воқиаҳо тасаввур пайдо мекунем. Масалан, ин рубоии Рӯдакиро гирем:

Чуз ҳодиса ҳаргиз талабам кас накунад,
Як пурсиши гарм чуз табам кас накунад
В-ар қон ба лаб оядам, ба чуз мардуми чашм
Як қатраи об бар лабам кас накунад.

Дар инҷо шоир аҳволи худро тасвир кардааст. Мо аз ин шеър бекасию афтодагии шоир ва ғаму андӯҳи бепоёни ӯро ҳис мекунем ва зуд воқеаҳои даҳшатноки охири умри вай ба хотир меояд. Ҳар чанд, ки шоир он воқиаҳоро нишон надодааст, вале аҳволи худ, ғаму ғуссаи худро чунон барҷаста баён кардааст, ки мо дар бораи он замонаи бераҳм, ки ин гуна шахси бузургро ба ин ҳол овардааст, тасаввуроте ҳосил карда метавонем. Ин аст ки дар ин шеър ҳаёту воқеияти замони Рӯдакӣ на ба воситаи саргузаште ё воқиае, балки ба воситаи аҳволи худӣ шоир ва ҳиссиёту ҳаяҷони худӣ ӯ тасвир шудааст. Шеъри М.Турсунзода “Қиссаи Ҳиндустон” низ шеъри лирикист. Дар ин асар фикру эҳсосоти шоир аз мушоҳидаи манзараҳои дилрабои табиати Ҳиндустон, зиндагии халқи он ва азобу уқубатҳои ӯ, истисмори мустамликадорони англис ки то соли 1947 дар Ҳиндустон ҳукмронӣ мекарданд, тасвир ёфтааст. Мо ҳам он воқиаҳоеро ки ин фикру ҳиссиёти шоирро ба вуҷуд овардаанд, ҳам муносибати шоири советиро ба он воқиаҳо ва ҳам симои мардуми советиро ки дар ҳаққи гирифтори зулми мустамликавӣ дилсӯзӣ ва ғамхорӣ

мекунад, ба хубӣ фаҳмида ва дида метавонем.

Дар асари лирикӣ фикру андеша ва ҳиссиёту ҳаяҷон чӣ қадар пурқувваттар ифода шуда бошад, тасвири ҳаёт низ қанон қадар пурратар хоҳад буд. Асарҳои лирикӣ асосан ба шакли шеър навишта мешаванд. Асарҳои лирикӣ аз рӯи назмунашон ба чанд гурӯҳ тақсим шудаанд: лирикаи сиёсӣ – асарҳое ки ба мавзӯҳои сиёсӣ, масалан, ба мавзӯи ҷангу сулҳ бахшида шудаанд; лирикаи фалсафӣ – асарҳои лирикӣ ки мазмунӣ фалсафӣ доранд, масалан, бисёр вақидҳои Носири Хисрав, Абдурахмони Ҷомӣ ё рубоиеҳои Ҷаёӣ ва дигарҳо, ки мулоҳизаҳои фалсафии онҳоро дар бар мегиранд; лирикаи ахлоқӣ – асарҳои лирикие ки нанду насихат ва тарбияю ахлоқро дар назар доранд; лирикаи ишқӣ – асарҳои лирикие, ки ишқу муҳаббатро тараннум мекунанд; лирикаи пейзажӣ – асарҳои лирикие, ки манзараҳои табиатро тасвир менамоянд ва ғайра. Он асарҳои лирикиро, ки дар мавзӯҳои иҷтимоию сиёсӣ навишта шудаанд, лирикаи иҷимой ҳам меноманд.

Луғз (арабӣ. – хонаи муши даштӣ ки хеле печ дар печ аст) – як навъи чистон аст ки асосан дар назми классикӣ дида мешуд. Луғз нисбат ба чистон дарозтар ва нуқанмалтар аст. Шоир хусусиятҳои ягон чизро дар шеър хеле муфассал ва бо обу рангҳои шеърӣ тасвир мекунад, аммо худӣ он чизро номбар намекунад. Санъатҳои нозуку дӯшворӣ шеърӣ баъзан фаҳмидан ва ёфтани луғзро хеле дӯшвор мегардонад.

Луғз бештар дар ташбиби қасида кор фармуда мешуд. Яке аз беҳтарин намунаҳои он луғзи шамъ аст ки шоири асри XI Манучехрӣ дар ташбиби қасидаи ба мадҳи Ҳусурӣ бахшидааш овардааст:

Ҳештан сӯзем ҳар ду бар муроди дӯстон,
Дӯстон дар роҳатанд аз мову мо андар ҳазан.
Ҳарду гирёнему ҳар ду зарду ҳар ду дар гудоз,
Ҳар ду сӯзонему ҳар ду фарду ҳар ду мумтаҳан.
Он чӣ ман дар дил ниҳодам, бар сарат бинам ҳаме,
Он чӣ ту дар сар ниҳодӣ, дар дилам дорад ватан.

Ту ҳамеҳобиву ман бар ту ҳамеҳонам ба меҳр,
Ҳар шабе то рӯз девони Абдулқосим Ҳасан.

М

Мавзӯ (арабӣ. – навъ кардашуда) – ҳодисаҳои ҳаёт, ки нависанда дар асараш тасвир кардааст, он масъалаи асосӣ ки нависанда дар асар пеш гузоштааст ва ҳал намудааст. Масалан, мавзӯи романи Ч. Икромӣ “Духтари оташ” тасвири ҳаёти занони тоҷик пеш аз инқилоб ва бедор шудани шуури синфӣи онҳост. Ин масъалаи асосист, ки нависанда дар роман пеш гузоштааст ва онро ба воситаи нишон додани воқиаҳои гуногуни ҳаёт ва тақдири шахсони гуногун – Дилором – кампир, Шамсия ва пеш аз ҳама Фирӯза ҳал кардааст. Вале дар “Духтари оташ” ғайр аз ин мавзӯи асосӣ чанд мавзӯи дигар ҳам ҳаст: мавзӯи зулми бераҳмонаи синфҳои истисморкунанда (образӣ Ғаниҷон – бой), мавзӯи хизмати болшевикон дар бедории синфӣи меҳнаткашон (образӣ Ҳайдарқул), мавзӯи дӯстии халқҳо (образӣ Сокилов) ва дигарҳо низ аз мавзӯҳои муҳимми роман мебошанд. Ҳамаи ин мавзӯҳо якҷоя шуда, барои пурра ва ҳартарафа ҳал шудани мавзӯи асосӣ ёрӣ медиҳанд. Маҷмӯи мавзӯҳои як асар мавзӯот ё тематикаи асар номида мешавад. Дар адабиётшиносии тоҷик гоҳо ба ҷои истилоҳи мавзӯ истилоҳи тема (юнонӣ.) низ кор фармуда мешавад.

Мазмун (арабӣ. зимн – дарун, андарун, ботин) – воқиаҳои ҳаёт, он ҳодисаҳои воқеият ки дар асари бадеӣ мувофиқи фаҳми нависанда тасвир гардидаанд. Ва баҳо дода шудаанд. Он чи ки дар асари бадеӣ тасвир ёфтааст, мавзӯи асарро ташкил мекунад. Аммо нависанда ҳаётро на ин ки бетарафона, балки аз нуқтаи назари муайяне тасвир мекунад, ба он баҳое дода, ҳукми худро меғӯяд ва хонандаро ба ҳулосае меорад. Ин баҳо ва ҳулосаи муаллиф ғояи асарро ташкил менамояд.

Мавзӯи асарро аз ғояи он ҷудо кардан мумкин нест. Мумкин аст, ки як мавзӯро ду нависанда ду хел ҳал кунад.

Ҳалли мавзӯ, яъне ҳулосае ки нависанда аз тасвири ҳаёт мебарорад, ба ғояҳои ӯ, ба мавқеъ ва ҷаҳонбинии ӯ вобаста аст. Бинобар ин мавзӯ ва ғояи асар ягонагии том дошта, яъне ғояву мавзӯоти асар (ё ки асоси ғоявию тематикӣи асар) – ро ташкил едиҳад. Ҳамин асоси ғояҳову мавзӯоти асар назмунӣ онро муайян мекунад. Назмунӣ асари бадеӣ ба воситаи манзараҳои зиндагӣ, ба воситаи характерҳои инсонӣ кушода мешавад. Дар адабиётшиносии тоҷик ба ҷои истилоҳи мазмун гоҳо истилоҳи мундариҷа ҳам кор фармуда мешавад.

Мақтаби адабӣ – ҷараёни адабӣ. Гоҳо хусусиятҳои асосии ягон нависандаи бузургро – ақидаҳои ғоявию наҷди ӯ, образҳо, воситаҳои тасвири ӯро ки барои дигар нависандагон чун мақтаби маҳорати бадеӣ хизмат мекардааст, низ мақтаби адабӣ меноманд. Масалан, баъзе наҷдҳои имрӯзаи тоҷикро шоғирдони мақтаби Абӣи номидан мумкин аст.

Манзума (арабӣ. – назмшуда) – асари назмӣ, асаре, ки бо шеър навишта шудааст. Гоҳо асарҳои на чандон наҷди назмро ки сюжет надоранд, низ манзума меноманд.

Маҷолиб (арабӣ. – сифатҳои хуб) – асарест, ки дар он тарҷуман ҳоли аҳли тасаввур ё шайхони ягон силсилаи суфӣ баён гардида ва дар зимни он аз хислатҳои шахсӣ ва “барномаи” онҳо бисёр ҳикояву шеърҳо оварда мешавад.

Марсиа (арабӣ. – овозандозӣ кардан) – як намуди назми лирикӣ, шеъре ки дар вафоти касе гуфта шуда, сифатҳои неки марҳум бо сӯзи гуноз баён мешавад. Марсиа ба шакли ғазал, қасида, мухаммас, мусаддас, тарҷеҳбанду тарҷеҳбанд ва ҳоказо навишта мешавад.

Марш (франсузӣ.) – суруде, ки бо оҳанги тантанавӣ хонда мешавад ва оҳанги он баробар қадам партофтани он гурӯҳ одамонро, ки азми қатъие доранд, муайян мекунад. Аввалин асари адабиёти тоҷик – шеъри устод Абӣи “Марши хуррият” (ё “Суруди озодӣ”) асаре буд ки ба қавои марши инқилобчиёни Франсия – “Марселеза” навишта шуда буд ва меҳнаткашони тоҷик онро хонда

ба намоишҳои инқилобӣ мерафтанд.

Масал (арабӣ. – қисса, дoston) – як намуди ҷинси эпикист ки асари хурде буда, ба назм ё ба наср навишта мешавад. Масалан ба санъати ташхис асос ёфтааст ва қаҳрамонони он аксаран ҳайвоноти гуногунанд. Нависандаи масалнавис бо тасвир намудани муносибати ҳайвонот ва ҷизҳо муносибатҳои инсониро нишон медиҳад. Баъзан дар масал инсон низ ба сифати қаҳрамон иштирок мекунад. Мазмуни масал асоси панду насиҳат аст. Масалҳои ҳаҷвӣ ва киноявӣ низ бисёранд.

Маснавӣ (арабӣ. – дутой) – шеърест ки ҳар ду мисраи байти он ҳамқофия меояд. Схемаи қофиябандии маснавӣ чунин аст: аа, бб, вв...

Ҳеҷ шунидӣ ту, ки кӯҳи баланд
Дар сари худ чатр кашад аз паранд?
Об равад тағ – тағи яхҳои пир,
Мисли ҷавоҳир зи дили ҳар адир.
Лолаву себарга ба вақти саҳар
Ҳалқабағушанд зи лӯлаи тар.

(М. Турсунзода)

Ҳама дostonҳои классикии форсу тоҷик ба шакли маснавӣ навишта шудаанд. Бинобар ин дар адабиёти классикӣ маснавӣ бо маънои дoston низ меояд. Масалан, гоҳо ба ҷои ин ки дostonи “Лайлию Мачнун” гӯянд, маснавии “Лайлию Мачнун” мегӯянд. Дар адабиёти советии тоҷик шеърҳои хурд ҳам ба шакли маснавӣ навишта мешаванд ва баръакс, дostonҳои ҳастанд ки чун маснавӣ не, балки ба шакли мураббаъ ва ғайра навишта шудаанд.

Матлаб (арабӣ. – ҷои талаб, мақсад) – тезис ва фикр ё мақсадӣ асосие ки муаллиф дар асари худ баён мекунад ва барои исботи он далелҳои қавӣ меорад ва муҳокимаҳои муфассал меронад.

Матлаъ (арабӣ. – ҷои баромадани офтоб ва ситорагон) – байти аввали ғазал ва қасида.

Матн (арабӣ. – устувор) – навиштаи асли муаллиф, суҳани аслии нависанда ки ба тарзи дастнавис ё ҷоп аст. Матиро текст (лотинӣ. – алоқаи калимаҳо) низ меноманд. Муайян кардани матни аслии асари нависанда барои омӯхтани эҷодиёти ӯ хеле аҳамияти калон дорад. Аммо матни аслии асари классикони адабиёти тоҷикро муайян кардан қорехи душвор аст. Азбаски дар замони гузашт ҳунари ҷоп вучуд надошт, дар давоми садҳо сол котибони гуногун асарҳои классиконро дастӣ рӯбардор мекарданд ва бисёр калимаҳои ибора ва байту мисраҳои ба ихтиёри худ тағир медоданд. Дар натиҷаи матни асарҳои классикон ҳеҷ дигар шудааст.

Бинобар ин ҳоло олимони адабиётшинос қадимтарин нусхаи дастнависи асарро ёфта, онро бо дигар нусхаҳо ба таври танқидӣ муқоиса карда, фарқи онҳоро муайян менамоянд ва матне тартиб медиҳанд ки ба матни аслии ҳеҷе наздик аст. Ин гуна матиро матни танқидӣ ё интиқолий меноманд.

Мақол (арабӣ. – гуфта) – яке аз намудҳои адабиёти даҳанакии халқ аст. Ибораи рехта ва барҷастааст, ки бо ягон воситаи бадеӣ воқиа ё ҳодисаеро аз ҳаёти ҳаррӯза ифода мекунад. Мақол монанди панд, ҳикмат ё зарбулмасал мазмуни насиҳатомезона надошта бошад ҳам, аммо бо кинояву истиора воқиаҳои зиндагиро барҷаставу равшан ба тарзи умумӣ ифода мекунад ва дар натиҷа як ибораи кӯтоҳ маънои ниҳоят бузургро қасб мекунад. Чунончи:

1. Аз кам парҳез, аз мӯл бенасиб.

2. Пистадаҳану шикамтағора.

3. Пушти ману табари қассоб.

Фарқи мақол аз зарбулмасал ин аст ки дар мақол муҳокимаи ҳулоаси пандомӯз дида намешавад ва мақол танҳо аз тасвири образҳои ягон ҳодисаи ҳаёт иборат аст. Масалан, дар мақоли “Нон дар нондон, калидаш дар бемон” фақат сурати воқиа зикр шудааст, аммо ҳулоасе аз он бароварда нашудааст.

Мақомот (арабӣ. мақома – ҷои истодан, ҷои қиём

кардан) – номи як силсила асарҳои бадеии насрист ки дар адабиёти араб ба вучуд омада, пас ба адабиёти тоҷику форс низ гузашт. Мақомоти машхуре ки дар асри XII ба забони форсӣ навишта шудааст, ба қалами Қозӣ Ҳамидулдин тааллуқ дорад ва ба номи “Мақомоти Ҳамидӣ” машхур аст. Асар аз 25 №мақома”, яъне фасл иборат аст ва дар ҳар фасл як масъалаи ахлоқу фалсафа дар асоси ягон ҳикоят муҳокима мешавад. Асар ба насри зебо, аммо душворфаҳми мусаллаҳ, ки ҷо – ҷо шеърҳои форсӣ арабӣ оварда шудааст, таълиф гардидааст.

Мақтаъ (арабӣ. – ҷои тамом шудан) – охири байти ғазал ва қасида аст.

Маҷоз (арабӣ. – зидди ҳақиқат) – яке аз усулҳои асосии кор фармудани воситаҳои бадеист. Маҷоз дар санъати шеър ё наср калимаҳоро на дар маънои аслии худ, балки ба маънии дигар истеъмоли намудан аст. Чунончи, агар “дастам ба шохи дарахт намерасад” гуём, дар ин ҷо ҳамаи калимаҳо ба маънои аслии худ кор фармуда шудаанд. Аммо дар ибораи “дастам намерасад ба гирибони орзу” тамоми калимаҳо дар маънои маҷозӣ кор фармуда шудаанд. Зеро дарвоқеъ даст ҳеҷ вақт ба орзу намерасад, зеро орзу ҷисм нест; орзу гиребон надорад, аммо бо калимаи “гиребон” наздикии орзу ифода гардидааст. Муроди гуянда ин аст: ман ба орзуям нарасида истодаам.

Аммо дар таъсир ва зебоӣ ибораи аввала, яъне ибораи маҷозӣ, аз ибораи дуввум ки маънии аслии калимаҳост, баландтар аст. Аз инҷо маълум мешавад, ки маҷоз ҳарчанд аз маънии ҳақиқии калимаҳо дур рафтан бошад ҳам, аммо нисбат ба маънои аслии мазмунро баландтар, ҳусни ибораро зеботар, таъсири онро пурзӯртар мекунад. Аз ин сабаб маҷоз, гуфтан мумкин аст, аз беҳтарин ва заруртарин усулҳои кор фармудани воситаҳои бадеӣ ба шумор меравад. Маҷоз ҳам дар адабиёти хаттӣ ва ҳам дар адабиёти даҳанакии халқ, ҳатто дар гуфтугӯи оддӣ бисёр дида мешавад. Маҷоз бисёр санъатҳои маънавиро дар бар мегирад; чунончи, истиора, ташбеҳ, талмех киноя, ташхис,

муболиға, рӯҷӯъ ва монанди инҳо аз ҷумлаи маҷоз аст.

Мелодрама (يونونӣ. мелос – суруд, тарона; драма – ҳаракат, амалиёт) – дар асарҳои миёна драмае ки суруд ва мусиқӣ дошт, чунин номида мешуд. Вале бо мурури замон драмаеро мелодрама меномидагӣ шудаанд, ки персонажҳои он некӯкорони гузаро ва ё бадкорони ашаддӣ буда, саргузашти аҷибу ӯариб доранд ва ба азобҳои сахте дучор мешаванд, вале ҳамиша аз ҳама таҳлуқаҳо сиҳату саломат раҳой меёбанд.

Метод (يونонӣ. – тадқиқ, роҳ) – усули тадқиқ ва дастури асосии нависанда дар омӯхтани ҳаёт, дар тасвир кардан ва баҳо додани он. Дастурҳои асосии нависанда ки дар ҳалли муҳимтарин масъалаҳои эҷодӣ: масъалаи идеал, масъалаи тасвири ҳаёт, тасвири қаҳрамон ва халқ намоён мешавад, методи эҷодии ӯро муайян мекунад. Ҳар чанд ки эҷодиёти ҳар нависанда хусусиятҳои хос дорад ва бисёр ҷиҳатҳо ба дигарон монанд нест, бо вучуди ин, мумкин аст ки эҷодиёти як гурӯҳ нависандагон ҳатто нависандагони давраҳои гуногун хусусиятҳои умумӣ дошта бошад. Агар ин хусусиятҳои умумӣ дар дастури асосии эҷодӣ ва усули асосии тасвир дида шаванд, пас ин гурӯҳ нависандагон ба як методи эҷодии адабӣ тааллуқ доранд.

Масалан, нависандагоне ки характер ва воқиаҳои ғавқулоддаро тасвир карда, бештар ба шаклҳои шартӣ ва ҳаёлий рағбат доранд, нависандаи романтик мебошанд ва методи онҳо романтизм ном дорад. Нависандагоне ки образҳои типӣ офарида, ҳаётро ба тарзе, ки ба ҳуди ҳаёт хос аст, тасвир мекунанд, нависандаи реалист мебошанд ва методи онҳо реализм номида мешавад. Романтизм ва реализм аз ҷумлаи методҳои маъмултари адабиётанд. Методи адабиёти советӣ реализми социалистӣ мебошад.

Методи тарҷимаи ҳоли – яке аз усулҳои тадқиқоти адабиётшиносони буржуазист ки ҳамаи масъалаҳои эҷодиёти нависандаро бештар дар асоси тарҷимаи ҳоли ӯ ҳал кардани мешуданд, ҳар масъалаи эҷодиёти нависандаро бештар дар асоси тарҷимаи ҳоли ӯ ҳал

карданӣ мешуданд, ҳар масъалаи эҷодиёти нависандаро ба ягон воқиаи зиндагии ӯ вобаста медонистанд.

Миниатюра (лотинӣ. миниум – ранги ҷӯша, сурхи баланд) – сурати рангин, ки дар дастнависҳои қадимӣ мувофиқи мазмуни асар қашида мешуд. Бо вучуди он ки ислом сураткаширо манъ мекард, санъати наққошӣ дар Шарқи мусулмонӣ хеле ривож ёфта буд. Бузургтарин наққоши тоҷику форс Камоллиддини Беҳзод дар асри XV зиндагонӣ кардааст. Миниатюраҳои Беҳзод ҳоло дар бисёр китобхона ва музейҳои дунё нигоҳ дошта мешаванд.

Суратҳои китобҳои дастнавис ва ҷопӣ дар Ғарб хеле хурд қашида мешуданд. Бинобар ин калимаи “миниатюра” ҳоло ба маънои чизи хурди зебо кор фармуда мешавад. Ҳикоя, очерк ва песаҳои хурд низ миниатюра ном доранд. Театре ки песаҳои якпардагии хеле хурдро намоиш медиҳад, театри миниатюра номида мешавад.

Мисраъ (арабӣ.- як табақаи дар) – як сатр шеър. Чунончи, порчаи поёнӣ ки як байт аст, аз ду мисраъ иборат мебошад:

Зиндаву ҷовидшуд, ҳар кӣ нақӯном зист,
Аз ақибаш зикри хайр зинда кунад номро.

(Саъдӣ)

Монография (юнонӣ. монос – як; графо – менависам) – асари илмие, ки аз тарафи як кас оид ба ягон масъала навишта шудааст. Чунончи, монографияи С. Айнӣ “Мирзо Абулқодири Бедил” ва монографияи А. Мирзоев “Биной” асарҳои тадқиқие мебошанд, ки ҳар кадом ба ҳайту эҷодиёти як шоир бахшида шудаанд. Асари на чандон калонеро, ки ба тадқиқи як масъалаи илмӣ бахшида шудааст, рисола ҳам мегӯянд.

Монолог (юнонӣ. монос – як; логос – сухан) – дар асари бадеӣ ва драматӣ сухани ягон қаҳрамони аст ки худ ба худ ё китобатан ба ягон кас гирифтааст. Одатан ин сухан нисбат ба гапҳои муқаррарӣ дароз ва бо тафаккуроти

ҷуқур омехтааст. Песаеро ки танҳо як иштироккунанда дорад, низ монолог меноманд.

Муаллиф (арабӣ. – таълифкунанда, нависанда) – касе, ки чизе таълиф намудааст, касе ки асаре навиштааст. Масалан, С. Айнӣ муаллифи романи “Дохунда” аст. Муаллифро дар адабиётшиносии тоҷик гоҳо автор (лотинӣ. – касе ки чизе ба вучуд овардааст) низ меноманд.

Муаммо (арабӣ. – пӯшида) – яке аз намудҳои луғз ва ҷистон дар назми классикӣ. Шоир дар чанд байт номи касеро бо рамз ва ишораҳои ниҳоят сарбаста зикр мекунад ва хонанда бо диққати том ва фаросати нозук пас аз муҳокимаҳои дақиқ он номро пайдо карда метавонад. Муаммо дар назми классикии тоҷик аз асри XIII сар карда маълум аст. Аммо вай аз асри XV ниҳоят авҷ гирифт ва бузургтарин шоирон низ ба ин намуди назм диққати калон медоданд. Оид ба муаммо чандин рисола таълиф шудааст ки қоидаву тартиби навиштани шикоятҳои муамморо баён мекунанд. Муаммо дар асл тазоҳури шаклпарастӣ ва суханбозии хушку холие дар назм буд. Муаммо бештар дар асоси ҳуруфи арабӣ ва тобишҳои маънавии калимаҳои арабӣ навишта мешуд. Масалан, байти зерин:

Мумсик ар рост бувад, халқ надорандаш дӯст.
В – ар сахӣ қалб бувад, тоҷи қарам бар сари ўст.

Ба ғайр аз маънои асли маънои муаммой ҳам дорад, ки аз ҳалли он Кайхусрав бармеояд. Чунон ки шоир дар мисраи дуввум ишора кардааст, агар мо калимаҳои “варсахӣ” – ро чаппа (яъне “йхасрав”) карда, бар сари он ҳарфи аввали калимаи “қарам”, яъне “қ” – ро гузорем, “қйхасрав” мешавад ки онро дар навишти алифбои арабӣ “Кайхусрав” мехонанд. Дар гузашти оид ба муаммо асарҳои махсус ҳам навишта шудаанд ки беҳтарини онҳо “Рисолаи муаммо” – и Абдурахмони Ҷомӣ ва “Муфрадот” – и Алишери Навоӣ мебошанд.

Муболиға (арабӣ. – дар коре саҳт кӯшидан) – аз санъатҳои маънаivist, ки ҳам дар адабиёти имрӯзаи тоҷик

бисёр дида мешавад. Нависанда барои равшантар баён намудани ягон ҳодисаи зиндагӣ ё хислати инсонӣ, барои пуртаъсиртар изҳор намудани ҳиссу ҳаяҷони худ образ ёвоқиаи тасвиркардаашро аз будаш зиёд карда нишон медиҳад, ки ҳамин тасвири муҳоботнок муболиға аст.

Муболиға дар шеър барои пурзӯртар изҳор намудани фикру ҳаяҷони шоир хизмат мекунад. Дар асарҳои мансур (ҳикоя, повеси, роман ва ғайра), махсусан дар асарҳои ҳаҷвӣ, барои барҷастатар тасвир намудани хислатҳои ҷудогонаи қаҳрамонҳо истифода мешавад. Чунончи, С. Айнӣ дар тасвири образи Қорӣ Ишкамба ("Марги судхӯр") бисёр муболиға кор фармудааст. Муболиға дар эҷодиёти даҳонакии халқ, хусусан дар дoston ва афсонаҳои қаҳрамонӣ низ ниҳоят бисёр дида мешавад. Барои мисол мо аз як ҳаҷвияи Шохин ки дар тасвири аспирлоғару бемадори худ навиштааст, чанд байти мунтахаб зикр мекунем:

Шикамам аз ғояти ковокию қоқӣ чу сабад,
Пой аз бобати бемағзю хушкӣ чу ғарав.
Арраи пушти ваю тумшуқи қоқуртии ӯ
Метавон гуфт, ки ин пармиву он оҳансав.
Оғил аз резиши пашми тани оғандаи ӯ
Ҳамчу дӯкончаи наддоф шудӣ вақти қашав.
Гар вазидӣ ба масал боди латиф аз тарафе,
Муттамоил шудӣ аз қой ба қо ҳамчу ялав...
Сад муаллақ задӣ аз заъф чу лӯлибачагон,
Тифли думоҳа гар оҳиста бидодӣ силтав.

Баландтарин дараҷаи муболиға иғроқ ном дорад. Иғроқ (арабӣ. – саҳт кашидани камон) ин аст ки шоир ҳадди муболиғаро ба қое мебарорад ки аз воқеият дур рафта, ташбеҳу истиораи вайро танҳо ба воситаи ҳаёл тасаввур кардан мумкин аст. Ин санъат дар адабиёти классикӣ бештар дар қасида, инчунин дар назми пайравони сабки ҳиндӣ дида мешавад.

Эй зи шарми қоҳи ту саргашта авҷ андар фалак
В – эй зи рашки дасти ту ноланда мавҷ андар Фурот.
(Анварӣ)

Шоир гуфтан меҳаҳад ки аз баландии тахту қоҳи ту авҷи фалак шармсору шарманда аст ва дасти ту чунон бахшанда аст ки ҳатто мавҷҳои дарёи Фурот аз он рашк мебаранд.

Ё самову замин тағу рӯ шуд,
Моҳ ду паллаи тарозу шуд.

(М.Турсунзода)

Дараҷаи ниҳоят олии иғроқ ғулув (арабӣ. – дастро то тавонистан баланд кардан) аст ки шоир дар мадҳу ситоиш воситаҳои аз ақл ва воқеият дури тасвирро кор мефармояд. Ғулув фақат дар назми классикӣ дида мешавад ва аз нуқсонҳои шеърӣ ба шумор меравад.

З – ангуштнамои ошиқон дар кӯят
Тарсамки бимонад нишон андар рӯят.

(аз "Маҷмаъ – ус – саноеъ").

Шоир дар ин қо меғӯяд: азбаски тамоми мардум зебоии туро дида ба ангушт ба сӯи ту ишора карда ба индигар нишон медиҳанд, метарсам ки аз бисёрии ангуштнамоӣ дар рӯи ту доғе монад.

Мувашшаҳ (арабӣ. – зеб додашуда) – шеърест, ки агар ҳарфҳои аввали мисраъ ё байт ҳамчун карда шавад, номи шахсе ки номаш дар аввали мисраъ ё байтҳо пинҳон гардидааст, бахшида мешавад. Масалан, устод Айнӣ ба номи яке аз артистони моҳири сирки Россия ки дар соли 1899 ба Бухоро омада буд, чунин мувашшаҳ бастааст:

Нозукбутеро дар сайргаҳ дӯш
Дар сирк дидем, гаштем мадҳуш.
Европазоде, русинажоде,
Насрин бар дӯш, софибаногӯш.
Навбарниҳоле, духафтсоле,
Навон тамаъ кард з-ӯ бӯсу оғӯш.

Ҳар кас ки дида он наврасида,
 Аз даст дода сабру дилу ҳуш.
 Чону сару дин дар роҳи ӯ бин,
 То ҳаст мумкин, дар васли ӯ кӯш!
 Ороми ҷоне, ҷони ҷаҳоне,
 Озод сарве, сарве қаболӯш.
 Номе гузорӣ, то ёдгорӣ,
 Бо номи он шӯх, Айнӣ, қадаҳ нӯш.

Агар сарҳарфи калиаи якуми ҳар байт ҷамъ карда шавад, ба хати арабӣ номи “Нинаҷон” ҳосил мегардад. Мувашшаҳ дар маънои дигаре ҳам кор фармуда мешавад. Қасидаеро низ мувашшаҳ мегуфтанд ки қисм ё рукнҳои ҷудогонаи байтҳои он як ҷо ҷамъ карда шавад, боз як қасида ё қитъа ё рубоие дар вазни дигар бармеояд. Чунончи:

Беш аз андозаи ин тоифа бар банда ниҳад
 Ҷудиту бори гарон з – он ду кафи гавҳарбор.
 Дигаронанд чу ман бондаву ман банда зи шукр,
 Очизам чун дигарону зи хиҷил гашта фигур.
 Аҷз як сӯ неҳу ин кор, кай кардастам ҷурм
 Сӯи афват нигарон мондаву дил пуртимор.
 Ту худовандӣ – эҳсон куну ин ҷурм ба фазл
 З-ин раҳӣ даргузарон, з-он -к туй ҷурмгузор
 (Рашидии Самарқандӣ)

Аз қисмҳои ки бо курсив чоп шудаанд, ин ду байт мебарояд:

Бар банда ниҳод ҷуди ту бори гарон,
 Ман банда зи шукр, очизаи чун дигарон,
 Кардастам ҷурм – сӯи афват нигарон,
 Ин ҷурм ба фазл з – ин раҳӣ дар гузарон.

Ин қасида хеле дароз аст ва аз қисмҳои байту мисраҳои дигар боз шеърҳои нав ба даст меояд. Мувашшаҳ махсуси адабиёти давраҳои гузашта буд ва хусусан навъи дуввуми он дар шаклбозию суҳанноронии хушқу ҳолӣ хидмат кардааст.

Мувозина (арабӣ. – дар вазн баробар шудан) – аз санъатҳои лафзист ва аз қабиле тарсеъ аст. Фарқи мувозина аз тарсеъ он аст ки дар ду мисраи калимаҳои ҳамвазн ки қофияҳои мухталиф доранд, оварда мешаванд. Ин санъат бештар ҳоси назми классикист.

Ба базму разми ю // ту монад // ҳаме ҳазону баҳор,
 Ба теғу килки // ту монад // ҳаме қазову қадар.

Муздавач (арабӣ. – ба ҳам омехта, ҷуфтшуда) – шеърҳои ба шакли маснавӣ навишташударо дар илми бадеи классикӣ гоҳо муздавач ҳам мегуфтанд.

Муламмаъ (арабӣ. – равшан кардашуда) – шеъреро мегӯянд ки ба ду забон навишта шудааст. Муламмаъ асосан дар адабиёти классикӣ ва бештар дар жанри ғазал дида мешавад ки одатан як мисраи ё як байт ба забони тоҷикӣ ва мисраи ё байти дигар ба забони арабӣ навишта мешуд. Саъдии Шерозӣ як девони хурде дорад ки бо ин тарз навишта шудааст ва “Муламмаот” ном дорад. Муламмаъро баъзан шеъри шеру шакар ҳам мегӯянд. Муламмаи зерин ба забонҳои тоҷикию ўзбекӣ навишта шудааст ва онро ба Абдурахмони Ҷомӣ нисбат медиҳанд:

Эй лабат пурхандаву чашми сиёҳат масти хоб
 Икки зулфинг орасида ой юзингдур офтоб.
 Масти май мекунад рӯи туро ғарқи арақ,
 Бода иҷсанг, тӯкулур икки қизил юздан гулоб.
 Булҳавас дар базми васлат маҳраму манноумед,
 Толиим шулдур менинг, бахтим забун, ҳолим хароб...
 Банда шуд Ҷомӣ ғуломат, гарчи афлотун бувад.
 Асрагил ё соқлагил, ё сот, ё бергил ҷавоб.

Мунаққид (арабӣ.) – нависандае, ки танқиди адабӣ соҳаи асосӣ ё яке аз соҳаҳои асосии эҷодиёти ӯст.

Мундариҷа (арабӣ. дарҷ – дохил намудан, ҷойгир кардан) мазмун.

Мунозира – яке аз намудҳои дostonҳои ахлоқии фалсафист. Шоир бо мунозираи ду шахс ё ду предмет фикрҳои ахлоқӣ, фалсафӣ ва сӯфиёнаи худро баён мекунад.

Мунозира дар адабиёти форсу тоҷик аз замони қадим вучуд дошт. Кӯҳнатарин намунаи он “Дарахти Асурик” аст, ки ба забони портӣ дар асрҳои II – III навишта шуда ва дар он мунозираи нахлу буз оварда шудааст. Дар асри XI бехтарин мунозираҳоро Асадии Тӯсӣ ва дар асри XV Орифи Ҳиравӣ ва Толиби Ҷоҷарамӣ навиштаанд (“Гӯю чавгон”, “Замину осмон”, “Габру мусулмон” ва ғайра).

Муншаот (арабӣ. – иншошудаҳо, навишташудаҳо) – асарест, ки дар он қоидаҳои навиштани мактубҳои шахсӣ ва расмӣ бо намунаҳои оварда мешуд. Ин гуна асарҳоро иншоот (арабӣ. – чизҳои ба вучуд овардашуда) ҳам меномиданд. Иншоот дар адабиёти классикӣ ниҳоят инкишоф ёфта буд ва дар ин соҳа махсусан аз асрҳои XV сар карда (Ҳусайни Воизи Кошифӣ) бисёр асарҳо бо номҳои гуногун навишта шудаанд. Чунончи: “Равзат-ул – иншо”, “Махзан – ул – иншо” ва ғайра. Ин гуна китобҳо асосан барои эҳтиёҷоти котибони дарборӣ ва идораҳои дигари маъмурӣ навишта мешуд. Дар китобҳои иншо оид ба санъатҳои бадеӣ, ки бештар дар наср кор фармуда мешуд, баъзе маълумот низ дода шудааст. Китобҳои доир ба муншаот намунаи забони расмӣ маъмуриест, ки бо қоидаҳои робитаҳои қолибрез ва душворфаҳми худ аз забони адабии классикӣ фарқҳои калоне дошт. Маҷмӯаи мактуб ё дигар мусаввадҳои нависанда ҳам муншаот ном дошт. Муншаотро баъзан ягон муншӣ ё котибе ҷамъ намуда, дар он намунаи мактубҳои расмӣ, гоҳо таърихро низ меоварад.

Мурооти назир (арабӣ. – ташбеҳро муроот кардан, риоя кардан) – яке аз намудҳои ташбеҳ буда, аслан ба истиора наздик аст. Шоир хусусиятҳои ба ҳам муносиб ва наздики ташбеҳшаванда ва ташбеҳкунандаро як ҷо меорад, аммо ба тарзи равшан “ин ба он монанд аст” намегуянд. Ин ташбеҳро ҳуди хонанда бо ҳиссу тасавури худ пай мебарад:

Фохта бар сарв шоҳруд баровард,
Заҳма фуру ҷишт заҳбоф ба танбӯр.

(Рӯдакӣ).

Фохта ҳеҷ вақт ба болои дарахти сарв шоҳруд (номи асбоби мусиқӣ) гирифта намебарояд, аммо шоир гуфтан меҳлҳад, ки хониши фохта ба овози шоҳруд монанд аст. Заҳбоф ба торҳои танбӯр нохун зад, яъне хониши ин парранда монанди танбӯр будааст.

Зи Саъдӣ гоҳ оташпора мешуд,
Ба гирди Рӯдакӣ сайёра мешуд.

(М.Турсунзода).

Яъне аз хондани шеърҳои Саъдӣ гоҳ монанди оташпора месӯхт ва гоҳ дар атрофи Рӯдакӣ – офтоби назми мо – монанди сайёра мегашт (чунки сайёра ҳам дар атрофи офтоб мегардад). Ин санъатро дар илми бадеи классикӣ бо ибораи арабӣ муроотунназир мегуфтанд.

Мусаммат (арабӣ. – ба ришта ҷавоҳир кашидан) – шеърҳои лирикӣ, мадеҳавӣ, фалсафӣ ва ғайра аст, ки аз бандҳои ҷудогона иборат буда, мисраи охири ҳар банд то охири шеър ҳамқофия меояд. Одатан Манучехрии Домгониро (асри XI) эҷодкори мусаммат мешуморанд, зеро ин шакли назм пеш аз ӯдар ашъори шоирони дигар дида намешавад. Бандҳои мусаммати Манучехрӣ аксаран шашмисрай буданд, аммо дертар шоирони дигар бандҳои мусамматро аз се мисра сар карда то ба даҳ мисра расонидаанд. Ба ҳамин тарз мусаммат номҳои дигар пайдо кард:

1. Мусаллас (арабӣ. – сегона) – мусаммате, ки ҳар бандаш аз се мисра иборат аст (ааа, бба, вва...):

Рӯзе, ки ба савдои ту афсона шудам,
Бар шамъи таманнои ту парвона шудам,
Афтод нигоҳе зи иноят ба манат.
Не моҳ бар авфақи ҷамолат бинам.
Не меҳр чу ҳусни безаволат бинам,

Не оби ҳаётро балутфи баданат.

(Мушфиқӣ).

2. Мураббаъ (арабӣ. – чоргона) – мусаммате, ки ҳар бандаш чор мисраъ аст (аааа, ббба, ввва,...):

З – омадан навбаҳор боғ чу бутхона шуд,
Гашт рухи гул чу шаъм, бод чу парвона шуд.
Пешаи булбул кунун гуфтани афсона шуд,
Гул зи хушӣ пора кард бар тани худ пераҳан.
Абр ба вақти баҳор чунки кушудааст каф,
Жола, нигар, чун гуҳар, лола саросар садаф,
Нолаи мурғон шуда бар фалак аз ҳар тараф,
Боғ шуда чун санам, бода шуда чун суман.

(аз “Ҳафт қулзум”).

3. Мухаммас (арабӣ. – панҷгона) – мусаммате, ки ҳар бандаш панҷ мисраъ аст (ааааа, бббба...), тахмис. Ба ҳамин тариқ, мусаддас (банди шашмисрай), мусаббаъ (банди ҳафтмисрай), мусамман (банди ҳаштмисрай), мутассаъ (банди нӯҳмисрай) ва муашшар (банди даҳмисрай) аз ҷумлаи мусаммат аст.

Мустазод (арабӣ. – зиёд кардашуда) – як хел назм аст, ки ҳам дар адабиёти классикӣ ва ҳам дар адабиёти советӣ бисёр дида мешавад. Шоир дар шеър пас аз як мисраъ ё як байт як ё ду фикраи мавзун илова мекунад, ки он ё қофияи алоҳида дорад ё бо мисрау байти асосӣ ҳамқофия аст.

Рафтам ба табибу гуфтамаш беморам,
Аз аввали шаб то ба саҳар бедорам,
дармонам чист?
Набзам чу табиб дид, гуфт аз сари лутф:
Ҷуз ишқ надорӣ маразе, пиндорам -
маҳбубӣ ту кист?

(Фаҳрӣ).

Эй машъали рахшони адолат, зи кучой,
к – имрӯз ба мой?

Торикии бедод зи гетӣ бизудой
моно ки зиёӣ!

(С. Айнӣ).

Эй дедаи гирёншудаи бесару сомон,
пурхун шуда чандон
аз баҳри азизон.
В – эй абрсифат қатразани додани борон,
чун ҷавҳари ғалтон,
муштоқи каримон.

(Пайрав).

Мутобиқа (арабӣ. – як ҷо овардани чизҳои ба ҳам монанд) санъатест, ки дар адабиёти классикӣ ва советии тоҷик бисёр дида мешавад. Шоир образ ва воқеаҳои ба ҳам монанд, аз ҷиҳати мантиқӣ марбут ва баробарро як ҷо оварда бо ҳамин фикрашро равшантар ва ҳаяҷону эҳсосашро пуртаъсиртар мекунад. Фарқи мутобиқа аз муқобила он аст, ки дар байни образ ва воқеаҳо на зиддият, балки баробарӣ ҳаст.

Ғаҳ- андар мавҷи хун гум карда Ҷинҷор,
Ғаҳ андар баҳри ғам бишқасда маъбар.

(Амъақи Бухорой).

Ҷуз ишқ ҷаҳон ҳунар надорад,
Ё дил ҳунари дигар надорад,
Ё мавсими сабри ман хазон шуд,
Ё нахли умед бар надорад.

(Лоҳутӣ)

Гоҳе ба замин ҳамефитодам,
Гоҳе ба само ҳамерасидам.
Чун боди самум мевазидам,
Чун барқи ситез меҷаҳидам,
Чун абри баҳор мегиристам,
Чун бонги ҳазор месурудам.

(Пайрав).

Мутоиба (арабӣ. тиб – хушӣ, хушояндӣ) – тасвири ҳодисаи хандаовари ҳаёт дар адабиёти бадеӣ. Асоси мутоиба ҳодисаи хандаовар аст. Агар дар асари ҳаҷвӣ муҳимтарин нуқсонҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва шахсӣ саҳт масҳара карда мешуда бошад, дар мутоибот баъзе ҳодисаҳои хандаовар бо хушҳолӣ ва нармаӣ тасвир мешавад. Дар мутоибот ҳашму ғазаб на нафрату адовати муаллиф зоҳир намегардад. Баъзан ҳатто ягон ҳислати хандаовари одами хубе ҳам мавриди мутоиба қарор мегирад. Аслан “мутоиба” хушгӯӣ ва ҳазл гуфтан аст.

Устод Айнӣ дар “Ёддоштҳо” яке аз рафиқони наздики худ Мирзо Абдулвоҳиди Мунзимо ки дар инқилоби Бухоро иштирок кардааст ва дар адабиёти советии тоҷик низ хизматҳо дорад, тасвир намудааст. Мунзимо то андозае соддагӣ доштааст ва С.Айнӣ ин ҳислатҳои ӯро дар бобҳои “Водопроводсозии Мирзо Абдулвоҳид” ва “Ҳалҳои собуназии Мирзо Абдулвоҳид” бо хушҳолӣ нишон додааст. Дар вақти хондани ин бобҳои “Ёддоштҳо” мо низ меҳандем, вале ин хандаи мо хандаи беозор буда, ҳусни таваҷҷӯҳи моро нисбат ба он одами нағз бештар мекунад. Мутоиба дар адабиёти тоҷик бештар ба шакли ҳикоя ва шеърӣ хурд, инчунин песа (комедия) навишта мешавад. Дар танқиду адабиётшиносии тоҷик ҳоло ба ҷои калимаи мутоиба бештар истилоҳи интернасионалии юмор қор фармуда мешавад. Ба ин маънӣ гоҳо истилоҳи музҳика ва ҳазлро низ дучор кардан мумкин аст. Баъзан ҳаҷву мутоибаро якҷоя ҳаҷв меноманд.

Муҳаммас (арабӣ. – панҷгона) – шеър, ки бандҳои он аз панҷ мисраъ иборат аст..мусаммат ва таҳмис.

Мушоира (арабӣ. шуур – ҳис кардани; шеър гуфтан) – бо ҳам шеър хондани ду ё чанд нафар шоир аст, ки ҳар кадоме шеърӣ худро манзури ҳамкасбон мекунад. Баъзан мушоира ранги мусобиқаро мегирифт ва шеърӣ қадом шоир беҳтар бошад, ғолиби мусобиқа ҳамон кас ҳисоб мешуд. Бадоҳатан шеър гуфтани чанд шоир низ мушоира ном дорад. Як мазмунро чан кас баробар ба назм

медароварданд ё ки шоире мисраъё байте меғуфт ки дигарон онро давом медоданд ва ҳоказо. Ин гуна мушоира ҳам гоҳо шакли мусобиқаро мегирифт. Мушоираву мусобиқа дар хонаи шоирон, дар кӯчаву бозор, дар сари дӯкони қосибон ва мисли инҳо, инчунин дар дарбори подшоҳон барпо мегардид. Маҷлиси мулоқоти шоирон бо хонандагони худ, ки дар замони советӣ расм шуд, намуди нави мушоира аст.

Муқаллид (арабӣ. – тақлидкунанда) – нависандаеро меғӯянд ки дар эҷодиёти худ талаботи замон ва шароити иқтисодию таърихиро ба назар нагирифта, ба услуб, сабк ва воситаҳои бадеии ҷараёнҳои қадими адабӣ ва шоирони гузашта пайравӣ мекунад. Чунончи, шоирони бисёре дар охири асри XIX ва аввали асри XX ба услуби Бедил ки маҳсули шароити иқтисодию сиёсии асри XVII – XVIII дар Ҳиндустон буд, пайравӣ мекарданд ва аксари онҳо муқаллидони Бедил буданд.

Дар назми имрӯза ҳам шоире ки бо анъанаҳои адабиёти классикӣ кӯр – кӯрона тақлид мекунад, беихтиёр муқаллид мегардад.

Муқобила (арабӣ. – рӯ ба рӯ кардан) – яке аз санъатҳои бадеист ки шоир образ ва воқеаҳои бо ҳам муқобилро як ҷо оварда бо ҳамин ҳодисаҳои мусбат ё манфиро равшану возеҳтар нишон медиҳад. Ин санъатро таъод ҳам меноманд. Муқобила дар шеър ба тарзи гуногун меояд. Маъмултарини он се хел аст:

Яке – муқобили маънавӣ ки дар як мисраъ, байт ё чанд байт маъниҳои ба ҳам муқобил оварда мешаванд.

Бахти шӯридаи ман хуфтатар аз ғамзаи туст,
Зулфи ошуфтаи ту бастатар аз қори ман аст.

(Салмони Саваҷӣ)

Шоир дар ин ҷо бахтро ҳам “шӯрида” ва ҳам “хуфта”, зулфро ҳам “ошуфта” ва ҳам “баста” гуфтааст.

Чаро ман зафарманду ман сарбаланд?
Чаро ту ҳақиру чаро мустаманд?
Чаро аз рухи ман саодат падид?
Чаро ту дар уммеди рӯзи саид?

(М.Турсунзода).

Дигаре – ба ҳам муқобил гузоштани воқеа ва ҳодисаҳое, ки моҳиятан зидди ҳамдигаранд.

Ин ҷо ҳукум бар сари дорову шайху шоҳ,
Мустамликию мансабу миллатчигию дин.
Онҷо ҳучум бар сари меҳнаткашу фақир,
Дехқону фаъла, беваю бечораю ҳазин.
Ин дар умеди роҳату осоиши башар,
Он дар ҳаёли шӯру шару интиқоми кин.

(Пайрав).

Ниҳоят навъи саввуми муқобила – муқобилаи мавзӯ аст. Шоир дар як шеър мавзӯҳои ба ҳам муқобилро оварда ба ин роҳ моҳияти воқеаҳои тасвиркардаашро равшантар нишон медиҳад. Мисоли хуби ин “Ду роҳ” ном шеъри М.Турсунзода аст, ки дар он шоир роҳи саодатовари кишвари социализмро ба роҳи дунёи капиталистӣ ва мустамликадорӣ муқобил мегузорад.

Н

Навоварӣ (Интегратсия) – ҳар як навигарие, ки дар адабиёт мувофиқи талаботи замони нав ҳам дар шакл ва ҳам дар мазмун аз тарафи ягон нависандаи барҷаста ё ягон мактабу равияи адабӣ дохил гардидааст. Навовари на фақат аз саъю кӯшиш ё майлу хоҳиши нависанда сар мезанад, балки пеш аз ҳама ба қонунҳои объективии тараққиёт ва табaddулотӣ ҷамъияти инсонӣ вобаста аст. ҳар як нависандае ки дар тараққиёт ва табaddулотӣ ҷамъияти инсонӣ бештар иштирок кунад ва ба ҳаёти халқ робитаҳои наздиктар дошта бошад, вай ҳаёти иҷтимоиро дар асарҳои бадеии худ мувофиқи талаботи замон ба

тарзи нав, бо мазмуни нав тасвир мекунад. Ҳамин тарзи нав ва мазмуни нав дар адабиёт навоварӣ мебошад. Навоварӣ дар адабиёти пеш аз ҳама дар мазмун пайдо мешавад ва пас ба шаклҳо низ таъсир мерасонад. Агар навоварӣ мувофиқи талаботи замон набошад, аз қонунҳои тараққиётӣ ҷамъият берун равад, он гоҳ нависанда дар адабиёт ба эҷоди шаклҳои сунъӣ, ба шаклпарастӣ, ва зоҳирписандӣ, ба формализм дода мешавад. Навоварӣ ҳамеша муқобили формализм аст.

Назарияи адабиёт – як қисми илми адабиётшиносӣ мебошад. Назарияи адабиёт моҳияти адабиёти бадеиро ки яке аз шаклҳои инъикос ва идроки ҳаёт мебошад, меомӯзад; мавқеи ҳодисаҳои адабӣ ва асарҳои адабиётро дар ҷамъият муайян мекунад; моҳият ва сабабҳои пайдоиши ҷараёнҳои адабӣ, методҳои асосии адабиётро муқаррар менамояд. Назарияи адабиёт инчунин сабабҳои адабӣ жанр ва намудҳои назм, наср, драма, санъатҳои маънавию лафзӣ, воситаҳои дигари бадеӣ, арӯз, қофияро тадқиқ мекунад. Дар асоси омӯхтани ин масъалаҳо назарияи адабиёт ба таҳлили асарҳои бадеӣ, ба усули тадқиқи ҳодисаҳои адабӣ роҳ мекушояд. Назарияи адабиёт муҳимтарин қисми адабиётшиносӣ мебошад ва бе он фаҳмидани адабиёт аз нуқтаи назари илмӣ мумкин нест.

Назарияи адабиёт дар гузашта фақат дар соҳаи илми бадеъ, арӯз ва қофия вучуд дошт. Назарияи имрӯзаи адабиётмон, ки ба методологияи марксистӣ – ленинӣ қарор гирифтааст, дар дасти адабиётшиносони мо барои дуруст муайян намудани моҳияти адабиёт ва ҳодисаҳои адабӣ аслиҳаи мӯътамадест.

Назарияи беконфликтӣ – назарияи нодурусте, ки дар адабиёт ва адабиётшиносии дар охири солҳои 30 пайдо шуда, хусусан дар панҷ-шаш соли пас аз Ҷанги Бузургӣ Ватай ривож ёфт ва ба тараққиёти адабиёти тоҷик зарар расонд. Тарафдорони ин назария чунин ақида доштанд, ки азбаски дар мамлакатаи мо социализм ғалаба кард ва синфҳои антогонистӣ (зидди якдигар) барҳам

хӯрданд, дар ҷамъияти конфликту низоъҳои ҷиддӣ низ боқи намондааст. Аз ин нуқтаи назар тарафдорони назарияи беконфликтӣ дар асарҳои бадеӣ тасвир шудани конфликтҳои саҳт ва задухӯрдҳои шадиди одамонро нодуруст ҳисоб мекарданд. Ин назария адабиётро аз ҳаёт дур мекард, нависандагонро водор менамуд, ки аз тасвири зиддиятҳои ки дар зиндагӣ дида мешавад, худдорӣ кунанд, ҳаётро рӯякӣ ва бо пардоз нишон диҳанд.

Ҳар чанд ки дар ҷамъияти социалистӣ синфҳои зидди якдигар мавҷуд нестанд, муборизаи шадиде байни навию кӯҳнагӣ, байни боқимондаҳои ҷамъияти пештара ва қувваҳои пешравии ҷамъият давом дорад. Ҳаёт иборат аз муборизаест ва адабиёт вазифадор аст ки моҳияти ин муборизаро кушояд, ҳаётро бо ҳама мураккабӣ ва зиддиятҳои тасвир намояд. Танҳо дар ҳамин сурат адабиёт метавонад ки образи барҷастаи мардуми тоҷикро ба вуҷуд орад, зеро ҳислатҳои инсон одатан дар вақти мубориза, дар вақти паси сар кардани душвории монеаҳо беҳтар намоён мешавад. Тарафдорони назарияи беконфликтӣ инро инкор мекарданд. Онҳо дар ҷамъияти мо фақат ҳодисаҳои мусбатро медиданд, вале муборизаи зидди он чиро, ки ба пешрафти мо монеӣ мекунад, фаромӯш мекарданд. Бинобар ин дар солҳои ки ин назария раванқ ёфта буд, дар адабиёти мо ҳаҷв қариб барҳам хӯрд, ҳикояву романҳои пайдо шуданд ки зиндагиро рӯякӣ, хеле осон ва беозор тасвир кардаанд ва аз ин сабаб на манзараҳои ҳақиқии ҳаёт ва на образи барҷастаи мардуми тоҷикро нишон дода натавонистаанд. Партия ин ҷиҳатҳои манфии назарияи беконфликтӣро фош намуд ва нависандагони тоҷик аз ибтидои солҳои 50 сар карда аз он ба тамои даст кашидаанд.

Назарияи ҷараёни ягона – яке аз назарияҳои буржуазӣ дар адабиётшиносӣ ки таъсири он дар солҳои 30 ва 40 то андозае ба адабиётшиносии советии тоҷик низ роҳ ёфта буд. Тарафдорони ин назария тараққиёти адабиёти давраҳои гузаштаро аз як ҷараёни умумӣ

ибораи меҳонистанд ва дар таърихи адабиёт мавҷудияти муборизаеро ки муборизаи шадиди синфиро ба навию инъикос кунонида бошад, намендиҳанд. Онҳо баъзан (масалан, дар солҳои 30), тамоми адабиёти классикӣ форсу тоҷикро адабиёти феодалӣ ба қалам дода, ҳатто Фирдавсӣ, Хайём, Саъдӣ, Ҷомӣ барин бузургтарин намоёндагони онро широни феодалӣ мешумориданд. Аз тарафи дигар, дар солҳои 40 чунин майлоне ҳам пайдо шуд ки тамоми адабиёти гузаштаро адабиёти пешқадам ва гуманистона ҳисоб карда, ба зиддиятҳои ғоявӣ ки дар ин адабиёт мавҷуд буд, аҳамияте намендоданд.

Ҳардуи ин майлон ҳам нуқсон дошт ва натиҷаи рафтори яктарафа ба омӯхтани мероси адабӣ буд. “Дар ҳар маданияти миллии унсурҳои лоақал тараққионоктарин маданияти демократӣ ва социалистӣ мавҷуд аст, зеро дар ҳар миллат оммаи меҳнаткашон ва истисморшавандагон ҳастанд ки шароити ҳаёти онҳо ҳатман идеологияи демократӣ ва социалистӣро ба вуҷуд меорад. Вале дар ҳар миллат инчунин маданияти буржуазӣ (ва аксаран боз маданияти сиёҳгурӯҳон ва клерикалӣ) мавҷуд аст ва ин на дар шакли “унсурҳо”, балки ба шакли маданияти ҳукмрон вуҷуд дорад”. Муборизаи ин ду идеологияро дар адабиёти форсу тоҷик дар замони феодализм низ дидан мумкин аст. Дар адабиёти гузаштаи форсу тоҷик нависандагоне ба мисли Муиззӣ, Анварӣ ва дигарҳо буданд ки тамоми умрашонро асосан ба мадҳу санои подшоҳон ва феодалон сарф карда, барои мустаҳкам намудани ҳукумронии онҳо хизмат мекарданд. Дар айни замон нависандагони пешқадаме ҳам буданд, ки дар эҷодиёти онҳо баъзе муҳимтарин манфиатҳои халқи меҳнатӣ ифода ёфтааст. Муҳимтарин аз ҳама ин аст ки муборизаи ду мафкура дар эҷодиёти як нависанда ҳам инъикос мегардад. Аз таъсири ҳамин мубориза аст, ки ҳатто дар эҷодиёти бузургтарин классикон ҳам зиддият ва маҳдудиятҳои ғоявӣ мушоҳида мегардад. Классикони мо фарзанди замони худ буданд ва муборизаю зиддиятҳои ҷамъият дар афкори эҷоди онҳо

нақш мегузошт.

Ин аст, ки адабиёти гузаштаи тоҷик чун ҷараёни ягона тараққӣ накардааст, балки осори муборизаҳои шадиде дар он боқӣ мондааст. Илми адабиётшиносии советӣ таърихи адабиётро бо ҳама мураккабиҳои он ва муборизаю зиддиятҳои меомӯзад. Хушбахтона, таъсири назарияи ҷараёни ягона ки андаке ба адабиётшиносии советии тоҷик роҳ ёфта буд, дер давом накард ва ба омӯзиши таърихи адабиёти классикӣ зарари ҷиддӣ нарасонидааст.

Назира (арабӣ. – монанд) – шеъре ки шоир дар таълид ва пайравии шеъри ягон шоири гузашта ё муосир навиштааст. Назира аз ҷиҳати мазмун ва нишонаҳои зоҳирӣ – вазн ва қофияву радиф ба асари аввали монанд аст. Назира аз тазмин бо он фарқ мекунад ки шоир на ба як мисраъ ё байт, балки ба тамоми рӯи маънавии шеъри шоири дигар пайравӣ мекунад. Ғайр аз ин дар назира шоир аксаран аз шеъри пайравӣ кардаш байт ё мисраъ намеоварад. Дар адабиёти классикӣ назирагӯӣ махсусан дар жанри ҷасида равнақ ёфта буд ва шоирон бо ин роҳ гӯё меҳостанд қувваи истеъдоди худро дар пеши шоирони дигар намоиш диҳанд. Барои намуна аз як қасидаи Заҳири Форёбӣ ва назираи Салмони Савачӣ порча меоварем:

Сапедадам ки занад абр хайма дар гулзор,
Гул аз сарочаи хилват равад ба суффаи ёр,
Зи эътидол ҳаво ҳукми ҷонвар гирад,
Агар ба нӯги қалам сурате кунанд нигор...
(Заҳири Форёбӣ).

Биё, ки аҳди чаман тоза кард боди баҳор,
Ба тозагист ҷаҳонро таровати руҳи ёр...
Шаҳо, ба мадҳи ту гуфтам қасидае ки Заҳир
Агар шунидӣ, кардӣ зи гуфта истифдор.
(Салмони Савачӣ).

Ба шеъри шоире назира гуфтан асосан аломати ҳамфикрӣ ва ҳаммаслакӣ бо ӯст. Дар асарҳои охир шоироне

ҳам пайдо шуданд ки назирасароиро ба тақлиди маҳз табдил додаанд. Бисёр пайравони Бедил, ки ба шеърҳои ӯ назира менавиштаанд, асосан ба шакли зоҳирии услуби шоири бузург аҳамият додаанд, вале аз ҷиҳати мазмун, аз ҷиҳати ифодаи фикрҳои пешқадами фалсафӣ ва иҷтимоӣ ба ӯ баробар шуда натавонистаанд. Назирасароӣ дар адабиёти имрӯзаи тоҷик низ дида мешавад. Чунончи, С. Айний дар назираи шеъри Лохутӣ ки бо байти:

Нӯшам ба шодмонии он дам шароби сурх,
К – аз шарқи инқилоб дамад офтоби сурх.
Сар мешавад, назирае навиштааст:
Дар оташи ситам чигарам шуд каботи сурх,
Аз хуни мустабид қадаҳе деҳ шароби сурх.
Аз инқилоби сурх расид ин хитоби сурх:
"К - эй зулмдидагон, сари шоҳу ҳисоби сурх"...
Айний, ба як ғазалнатавон шарҳи ҳол кард,
Бояд ба инқилоб навиштани китоби сурх.

Шоирони советӣ ба асарҳои классикон ва ҳамзамонони худ назира мегӯянд. Лекин ба классикон назира гуфтани шоирони тоҷик ҳамеша аломати ҳамфикрӣ ва ҳаммаслакии онҳо нест. Баръакс, баъзан назирасароӣ тамоман зидди индигар будани фикру ақидаҳои шоири советӣ ва шоири гузаштаро ошкор мекунад. Чунончи, Хоқонӣ дар қасидаи "Ҳароботи Мадоин" шукӯҳу азамати подшоҳони Сосониرو бо сӯзу гудоз ёд карда, афсӯс хӯрдааст ки он подшоҳон ва қасру боргоҳи онҳо акнун хоку тӯроб шудааст ва гӯё дарёи Дачла ҳам бо ёди онҳо хун мегиряд:

Худ Дачла чунон гиряд, сад дачлаи хун гуй,
К - аз гармии хунобаш оташ чакад аз мижгон.
Аз оташи ҳасрат бин, бирён чигари Дачла,
Худ об, шундастӣ, к – оташ кундаш бирён?!
Маст аст замин, зеро хурдаст ба ҷоми май
Дар коси сари Ҳурмуз хуни дили Нӯшервон.

“Кремл” – и Лохутӣ дар ҷавоби ҳамин қасидаи Ҳоконӣ бо ҳамон вазну қофия гуфта шудааст. Лекин Лохутӣ ба муқобили Ҳоконӣ баромада, эълон мекунад ки ҳам қасри Кремл, ҳам шаҳри Мадоинва қасру боргоҳи онро подшоҳон насохтаанд, балки ҳамаи инҳо маҳсули дасти меҳнаткашон мебошад. Ин қасрҳоро халқ бо арақи ҷабин сохтааст, аммо подшоҳон аз он ҷо истода ба сари халқ ҳукумронӣ мекарданд:

То чанд кунӣ гиря бар маснади Нӯшервон?
Дар қасри Кремл, эй дил, асрори ниҳон бархон...
Аз хуни дили халқ аст ҳар нақш дар ин гунбад,
Ҳоки тани муздур аст ҳар хишт дар ин айвон...
Ин хонаи бедод аст, бо дидаи ибрат бин,
Зери паи ҳар поя хуни ду ҳазор инсон...
Ин ҷову Мадоинро муздур ба по кардаст,
Ин қасри Романов шуд, он маснади бин Сосон.

Лохутӣ таъкид мекунад, ки ба соҳибони аслии он, ба меҳнаткашон супурда шуд ва ба қасри озодию адолат табдил ёфт. Ин аст ки шоири советӣ бо назираи худ ҳақиқати таърихро дуруст баён карда, хатои шоири классикиро ислоҳ намуд. Дар назми советии тоҷик назираҳое ҳам ҳастанд ки ақидаҳои пешқадами шоирони классикро давом ва инкишоф додаанд. Назирасарой фақат жанрҳои лирикӣ – қасида, ғазал, рубой ва мисли онҳоро фаро нагирифтааст, балки ба соҳаи асарҳои калон ҳам гузаштааст. Масалан, достони “Лақлию Маҷнун”-и Низомии Ганҷавӣ қариб 40 назира дорад. Зиёда аз ин, “Ҳамса” – и Ҳусрави Деҳлавӣ, Навоӣ ва дигарон, инчунин “Ҳафт авранг” – и Ҷомӣ аслан назираи “Ҳамса” – и Низомист. Асаре, ки чун назираи асари дигаре навишта шудааст, ҷавобия ё истиқболия (масалан, қасидаи ҷавобия ё ғазали истиқболия) низ номида мешавад.

Назм (арабӣ. – ба ҳам пайвастан, ба ришта кашидани ҷавоҳир) – сухане, ки бар хилофи наср ба вазну қофия

гуфта шудааст. Назм қисми асосии адабиёти классикии тоҷикро ташкил мекунад. Аз ин сабаб дар назарияи адабиёти классикӣ санъат, қоида ва воситаҳои бадеӣ ниҳоят муфассал ва бо ҷузъиёташ тадқиқ шудааст.

Назми граҷданӣ – назме, ки мазмунӣ он бо ҳаёти ҷамъият ва ғояҳои озодиҳоӣ саҳт алоқаманд аст.

Назми даҳанакии халқӣ – эҷодиёти халқӣ.

Назми ирфонӣ (арабӣ. ирфон – дониш, маърифати худо) – асарҳои манзуме, ки асосан бо тарғибу баёни ғояҳои сӯфиёна бахшида шудаанд. Ғоҳ дар ин гуна асарҳо танқиди нуқсонҳои замон, ташвиқи ахлоқи нек ва муҳимтар аз ҳамаи инҳо бисёр ҳикоят, масал ва афсонаҳои халқӣ низ дида мешаванд, ки ҳам аз ҷиҳати бадеӣ ва ҳам аз ҷиҳати омӯхтани фолклор аҳамияти калон доранд. Достонҳои Саной, Аттот, Ҷалолиддини Румӣ ва баъзе асарҳои манзуми Ҷомӣ аз қабилӣ назми ирфонӣ ба шумор мераванд.

Намоиш – дар драматургия ва театр қисми ба итмомрасидаи як пардаи песа буда, бо дигар шудани намоиш – ороиши сахна (декорасия) низ дигар мешавад. Чунончи, драмаи Ҷалол Иқромӣ “Дохунда” аз 3 парда ва 10 намоиш иборат аст.

Наср (арабӣ. – пароканда кардан) – суханест ки вазну қофия надорад. Бо наср тамоми асарҳои илмӣ, публисистӣ, аксари асарҳои драмавӣ ва монанди инҳо навишта мешавад. Аммо дар адабиёт наср бештар ҳамон асарҳои бадеиро ки монанди роман, повест, ҳикоя очерк ва ғайра бо сухани аз вазну қофия ҳолӣ навишта шудаанд, ифода мекунад. Маҷмӯаи асарҳои бадеии мансурро беллетристика (франсузӣ. Беллес леттрес – насри навис) низ меноманд.

Насри мураҷҷаз (арабӣ. – раҷазнок, вазнок) – насрест, ки ибораҳои ҷудогона ё ҷумлаҳои он аз рӯи вазн бо ҳам мқвофиқ меоянд, аммо қофия надоранд. Насри мураҷҷаз низ асосан дар адабиёти классикӣ ва бештар дар асарҳои адабӣ кор фармуда мешуд. Аммо насри мураҷҷаз

назар ба насри мусаччаъ камистеъмолтар буд.

“Хаёли нозим бе тааллуқи қомати дилрубое номағзун аст; ва қиёси носир бе тамассуки кокули мумиёй номарбут”. (“Гиёс – ул – луғот”).

Насри мусаччаъ – насрест ки сачъ дорад, яъне қисмҳои ё ҷумлаҳои ҷудогонаи он байни ҳам бо оҳангу задаи муайян ва қофия пайваст шудаанд. Насри мусаччаъ дар адабиёти классикӣ, яъне дар асарҳои насри адабӣ, инчунин дар китобҳои таърихӣ ниҳоят бисёр кор фармуда мешуд. Гуфтан мумкин аст ки насри мусаччаъ яке аз шартҳои асосӣ ва усули ягонаи насри адабии классикии мо буд. Насри мусаччаъ тарзу қоидаҳои бисёре дошт ва мувофиқи ҳамин тарзу қоида ба он номҳои гуногун низ дода шуда буд. Мураккабтариннамуди насри мусаччаъ он буд ки ғайраз охири қисмҳои ҷумла ё ҳуди ҷумла, боз калимаҳои дохили ҷумларо низ бо ҳам қофия мебастанд. Насри мусаччаъро ба адабиёти классикии форсу тоҷик Абдуллоҳи Ансорӣ (1006 – 1088) дохил кардааст. Хубтарин намунаи насри мусаччаъ дар осори адабӣ “Мақомоти Ҳамидӣ” мебошад, ки дар асри XII таълиф шудааст: “Пас, дар ин тафаккур соате биёсудам ва дар сояи дарахте бигунудам; чун чашм бикшудам, пире дидам хушнав ва латифлиқо, бар тарфе дигар нишаста анбону асо дар пеш гирифта ва мароқибӣ зоду роҳилаи хеш пӯшида; дур месуфт ва бо худ сухане мегуфт; ва дар баробари ӯ сарве сар барафрошта дар чамане кошта; боди баҳорӣ ба ӯ мевазид ва аз ҷунбиши насим менолид ва пир дар рӯи ӯ механдид; гӯш медоштам, то пири сайёҳ чӣ мегӯяд ва аз он тараннуму табассум чӣ мечӯянд. Ин байт бар забон дошт ва ин назм дар даҳон (“Мақомоти Ҳамидӣ”, мақомаи 14). Насри мусаччаъ дар насри имрӯзаи тоҷик ҳам гоҳо дида мешавад. Нависандагони тоҷик барои зеботар намудани сухан ва ё таъсирбахштар кардани тасвири ягон воқеа аз насри мусаччаъ ба маврид ва муносиби мавқеъ истиқода мебаранд: “Аммо мо бизоатенадоштем ки барои дарёфтани базми ӯ ба Самарқанд равем ва сарватеро соҳиб набудем

ки бо сарфи он ӯро ба Бухоро даъват карда, нағмаи соз ва овози дилнавози ӯро шунавем.

Ин овоза ба мо умеди тоза ва шодмонии беандоза бахшид, ки дар қатори дойраҳабарон бошем ҳам, ба он баърафта ӯро хоҳем дид ва бо умедвориҳои дилафрӯз нигарони он рӯзи фирӯз шудем” (С.Айнӣ, “Ёддоштҳо”).

Насри орий (арабӣ. орий – ҳолӣ) – насри муқаррарие ки дар он на вазн ва на қофия риоя мешавад. Тамоми асарҳои бадеие ки дар насри тоҷик пас аз Революсияи Октябр ба вуҷуд омадаанд, ба насри орий навишта шудаанд.

Натурализм (лотинӣ. натура – табиат) – дар маънои васеъ дар адабиёту санъат рӯякӣ тасвир намудани ҳодисаҳои дараҷаи дуҷум ба шумор меравад. Дар натурализм тасвири характер, ҳиссу ҳаяҷон, ҳодисаҳои ғайритипӣ бештар мушоҳида мешавад.

Наът (арабӣ. – васф, ситоиш) – бобҳои аввали баъзе достонҳои классикӣ, ки дар он васфи Муҳаммад пайғамбар ва дӯстони наздики ӯ оварда мешавад.

Неологизм (юнонӣ. неос – нав, логос – калима) – калимаи наво, ки барои ифода кардани мафҳуми тоза дар забон пайдо шудааст ва онро нависанда дар асари худ истифода кардааст; инчунин калимаҳое ки бо пайвастанӣ калимаҳои мавҷуд ё ягон қисми онҳо ҳуди нависанда сохтааст. Як қисми калимаҳои нав ба забони мо аз забони русӣ айнан гузаштаанд: колхоз, трактор ва ғайра. Як қисми онҳо пайвастанӣ калимаҳои мавҷудаи тоҷикӣ пайдо шудаанд: навовар, касалхона. Роҳҳои пайдоиши калимаҳои нав бисёр аст.

Нигилизм (лотинӣ. – чизеро надидан, рад кардан, дидаю дониста тан нагирифтани) – рад кардани қоидаву қонун, принцип, анъана, ақидаҳои таърихӣ, ба ҳисоб нагирифтани қимати осори гузаштагон ё муосирон.

Нидо (арабӣ. надов – хитоб кардан, ҷеғ задан) – хитоби нависанда ба хонанда, ба қаҳрамон ё ба ягон предмет, хитоби қаҳрамон ба қаҳрамони дигаре ва мисли инҳо ки ҳиссиёту ҳаяҷон ва аҳволи рӯҳияи муаллиф ё қаҳрамони

ӯро ифода мекунад. Чунончи:

Ало, эй Юсуфи мисрӣ ки кардаст салтанат мастат,
Падарро пурс боз охир, кучо шуд меҳри фарзандӣ?!
(Ҳофиз)

Марам аз дӯст чун оху,
Ба ман сирри дилатро гӯ,
Тара – Чандрӣ,
Тара – Чандрӣ!
Ту, эй бозингари ҳинду
(М.Турсунзода)

Нидо на танҳо ба шакли хитоб, балки бисёр вақт ба шакли суоли хитобомез низ меояд:

Эй тариқатнамои олами хун!
Эй ба фаҳми ту ақлҳо маҷнун!..
Ку даҳо?
Ку ҳимоя?!
Ку имдод?!
Ку тараҳҳум?!
Хароб шав!
Барбод!
(Пайрав).

Нусха (арабӣ. насх – кӯчондан, рӯбардор кардан) – яъне аз таҳрирҳои асари бадеӣ. Нависанда гоҳо асари худро ё ягон қисми онро ба ду – се шакл менависад, вале фақат як шакли онро чоп мекунонад. Баъзан ҳатто пас аз чоп шудани асар муаллиф онро аз сари нав менависад ва шакли дигари онро ба вучуд меорад. Чунончи, С.Улуғзода бо номи “Диёри навобод” романи навишта чоп карда буд. Пас аз чанд гоҳ онро аз сари нав таҳрир карда хеле тағир дод ва ин таҳрири дуйум ҳоло бо номи “Навобод” маълум аст. Ҳамин шаклҳои гуногуни асар нусха ё ки вариант номида

мешавад. Гоҳо онро таҳрир низ меноманд (таҳрири якум, таҳрири дуйум ва ҳоказо). Нусхаҳои гуногуни асар барои омӯхтани эҷодиёти нависанда аҳамияти калон доранд. Аз рӯи ин нусхаҳо мо мефаҳмем ки нияти бадеии нависанда дар аввал чӣ гуна будааст ва баъд чӣ тарз дигаргун шудааст, нависанда аз таҳрири якум то таҳрири дуюм ё сеюм бо чӣ роҳҳо асари худро беҳтар кардааст. Таҳрири гуногуни асарҳои классикони адабиёти тоҷик то замони мо қариб тамоман омада нарасидааст. Лекин котибҳое, ки асарҳои классиконро дастӣ рӯбардор мекарданд, аксаран баъзе калимаю ибора ва мисраю байтҳоро мувофиқи таъби худ тағир медоданд. Дар натиҷа нусхаҳои гуногуни асарҳои классикон низ ба вучуд омадааст. Барои таъин намудани нусхаи аслии асари классикон матни танқидии онротартиб додан лозим аст. Хусусан асарҳои фолклор бештар шакли гуногун пайдо кардаанд. Як шеър ё афсонаро аз ду район шунавем, албатта байни онҳо фарқи калонро мебинем. Шаклҳои гуногуни афсона, чистон, зарбулмасал ва дигар асарҳои фолклорӣ нусха не, балки вариант ном дорад. Зеро истилоҳи нусха бештар махсуси асарҳои навишта мебошад.

О

Образ (русӣ. – шакл, сурат, тимсол) – тимсоли инсон ва манзараҳои ҳаёти инсонӣ ки дар асари бадеӣ тасвир шудааст. Олимони таърихшинос ҳаётро омӯхта, мушоҳидаҳои худро ба воситаи мафҳумҳо ҷамъбаст менамояд ва фикри худро бо далелу бурҳон исбот мекунад. Аммо вазифаи нависанда исбот кардани ҳақиқат нест, балки нишон додани он аст. Нависанда ҳаётро ба воситаҳои манзараҳои зиндагии одамон, рафтору амалиёт ва ҳиссиёту ҳаяҷони онҳо, ба воситаи воқиҳо ва манзараҳои табиат нишон медиҳад, яъне образи бадеӣ ба вучуд меорад. Ба воситаи образҳо тасвир кардани ҳаёт хусусияти асосии санъат ва аз он ҷумла адабиёт аст. Яке аз хосиятҳои образ ин аст, ки соҳиби хусусиятҳои хос ва фардӣ (индивидуалӣ) мебошад. Нависанда хусусиятҳои

хос ва фардии муҳити зиндагӣ, манзараҳои табиат ва инсон (хислатҳои хоси шахсе, аломатҳои хоси қиёфаи зоҳирии ӯ) ва ғайраро тасвир мекунад. Вале нависанда барои ин тасвир чунин ҷиҳатҳои муҳим ва типии ҳаётро интихоб менамояд, ки моҳияти ҳар як ҳодисаи зиндагиро дуруст ифода карда тавонанд. Дар натиҷа тасвири фардӣ барои ҷамъбасти бадеӣ ва хулосаҳои муҳим имконият медиҳад.

Нависанда мисли фотограф аз ҳаёт нусхабардорӣ намекунад, балки ҳар ҳодисаеро ки тасвир кардани бошад, муҳимтарин ҷиҳатҳои онро ҷустуҷӯ карда меёбад, моҳияти онро мекушояд, ҷамъбаст мекунад ва мо аз тасвири нависанда фикру хулосаҳои ӯро дар бораи он ҳодиса низ мефаҳмем. Санъаткор дар образи бадеӣ идеали худро таҷассум мекунад, ба як ҳодиса баҳои манфӣ диҳад, ҳодисаи дигареро чун намунаи ибрат пешбарӣ менамояд. Бинобар ин образи бадеӣ аҳамияти калони тарбиявӣ дорад. Ин аст, ки манзараи ҳаёт – ҳар як образ на танҳо хусусияти фардӣ дорад, балки дорои ҷамъбасти бадеӣ ва аҳамияти тарбиявӣ мебошад, ки ин низ аз муҳимтарин хусусиятҳои образи бадеист.

Тасвири образнок ин аст ки одам ва воқиаҳо, манзараҳои табиат ва ҳаёти инсон бо хусусиятҳои хос ва фардӣ нишон дода шуда, тасвири фардӣ ҷамъбасти бадеиро дар бар мегирад ва аҳамияти маърифатию тарбиявӣ дорад. Барои барҷаста ва пурраву ҳарҷониба эҷод шудани образи бадеӣ ғояҳои нависанда ва идеалҳои ӯ роли калон мебозад. Агар санъаткор соҳиби ғояҳои олии ва идеалҳои баланд бошад, агар на танҳо дар зиндагӣ таҷрибаи калон дошта бошад, балки моҳияти ҳодисаҳои ҳаётро ба хубӣ фаҳмида тавонад, он гоҳ манзараҳои ҳаётро ҳаққонӣ ва эътимодноқ тасвир хоҳад кард, чизи асосиро аз тасодуфӣ ҷудо карда, ҷиҳатҳои муҳим ва типии ҳодисаро таъкид хоҳад намуд ва дуруст баҳо хоҳад дод. Истилоҳи образ дар адабиётшиносӣ ба чанд маънӣ кор фармуда мешавад. Он чи баён шуд, маънои васеъ ва пурраи ин истилоҳ аст. Ба маънои тангтаре умуман тасвири инсонро

образ меноманд. Чунончи, образи Ёдгор дар романи устод Айний “Дохунда”, образи Ҳасан дар достони М. Турсунзода “Ҳасани аробакаш” ва ҳоказо. Азбаски дар ҳар асар чанд шахс амал мекунад, яъне чанд образ ба вучуд оварда шудааст, маҷмӯи ин образҳо силсилаи образҳо ном дорад.

Маънои дигари ин истилоҳ ҳамин аст ки ибораҳои маҷозӣ ки забонро зинат дода, ифодаро конкрет мекунанд, низ образ номида мешавад. Аз ин нуқтаи назар санъатҳои бадеӣ (ташбеҳ, истиора, таҷнис ва ғайра) образ ҳисоб меёбанд. Ин санъатҳоро хоҳ дар назм ва хоҳ дар наср образҳои шоирона ҳам меноманд. Агар нависанда дар тасвир санъатҳои бадеиро бисёр ва хуб кор фармояд, забони ӯро забони образнок мегӯянд. Тасвири зебо ва санъаткорона тасвири образнок низ ном дорад. Азбаски ба воситаи образҳо тасвир кардани ҳаёт хусусияти асосии адабиёт аст, истилоҳи образ дар адабиётшиносӣ маъноҳои гуногун пайдо кардааст.

Образи манфӣ (арабӣ. нафӣ – рад кардан, инкор кардан) – он иштироккунандаи воқиаҳои асар ки баръакси идеалҳои нависанда амал мекунад ва нависанда ӯро бо хайрхоҳӣ не, балки бо маззамат ва ё нафрату адоват тасвир кардааст. Образи манфиро гоҳ образи салбӣ низ меноманд. Образҳои манфӣ дар асарҳои нависандагони тоҷик чунин касонеанд, ки фикру ақидаҳои ақибмонда ва ё иртиқой дошта, амалёташон бар зидди ҷамъият равона гардидааст. Образи Қилич – халифа дар “Ғуломон” – и устод Айний, Қорӣ Ишкамба дар “Марги судхӯр” – и ӯ, Ғаниҷонбой дар романи Ҷ. Иқромӣ “Духтари оташ”, Раҳимбек дар драмаи С. Улуғзода “Калтакдорони сурх” ва мисли онҳо образҳои манфӣ мебошанд (қаҳрамони асари бадеӣ.).

Образҳои мусбат (арабӣ. сабт – тасдиқ кардан, исбот кардан) – он иштироккунандаи воқиаҳои асар, ки ба дараҷае ва ё қомилан мувофиқи идеали нависанда амал мекунад ва хайрхоҳию ҳусни тавачҷӯхӣ муаллиф дар тарафи ӯст. Онро образи эҷобӣ низ мегӯянд (қаҳрамони

асари бадеӣ).

“Образҳои ҷовид” – барҷастатарин образҳои адабиёти ҷаҳон, ки нависанда дар онҳо дар асоси материали ҳаёти замони худ ҷамъбасти пурмазмуни бадеӣ додааст ва аз ин сабаб онҳо дар назари наслҳои минбаъда ҳам аҳамияти худро гум накардаанд. Чунончи, образи Лайлию Маҷнун (аз достони Низомӣ, Ҷомӣ ва дигарҳо) ба рамзи ишқ ва сидқу вафо табдил ёфтааст. Дар образи Рустами Достон (аз “Шоҳнома” - и Фирдавсӣ) қувваи беназири ҷисмонӣ ва мағлубнашавандагии инсон таҷассум шудааст ва ҳар вақте, ки мо паҳлавонӣ ва пуриқтидории касеро тавсиф карданӣ мешавем, ўро ба Рустам монанд мекунем. Ё ин ки номи Ҳотами Той ки аз фолклор ба адабиёт дохил шуда буд, чун намунаи саховатмандӣ ва некӯкорӣ машҳур гардидааст.

Омоним (юнонӣ. ҳомос – якхела ва онима – калимаҳое ки дар талаффуз ва навишт якхеланд, вале маъноашон дигараст. Масалан, калимаи “шаст” се маъно дорад: шумора, ҷангчаи моҳигирӣ (қалмоқ) ва шиддат. Кор фармудани ин калимаҳо дар шеър як навъи санъати таҷнис аст.

Очерк – яке аз намудҳои ҷинси эпикӣ буда, аз дигар намудҳои он (масалан, аз повест ё ҳикоя) ҷунин фарқе дорад, ки дар очерк ҳодисаву шахсҳои воқеӣ тасвир меёбанд. Вақте, ки нависанда роман, повест, ҳикоя навиштани мешавад, вай аз ҳодисаҳои гуногуни ҳаёт муҳимтарини онҳоро интихоб намуда, бо бофтаи бадеӣ ва тахайюли эҷодӣ пурратар карда, умумият медиҳад. Вале дар очерк бофтаи бадеӣ хеле кам истифода мешавад. Дар очеркчунин воқияву одамоне тасвир мешаванд, ки ҳақиқатан дар ҳаёт вучуд доранд. Масалан, С. Улуғзода дар очерки “Сафари Бухоро ҳам роҳи Айни” таассуроти сафари худро баён мекунад, он воқиа ва одамонро ки дар сафар дида буд, он хислатҳои Айниро ки дар он рӯзҳо мушоҳида кардан буд, тасвир менамояд. Вале гуфтан мумкин нест, ки С. Улуғзода ҳамаи чизҳоеро ки дар сафар дида буд, айнан тасвир кардааст. Очеркнавис низ одатан танҳо муҳимтарин

воқиаҳо ва ҷиҳатҳои асосии ҳодисаро интихоб менамояд ва онро ҳам айнан не, балки ба тарзе ки ба хонанда беҳтар мафҳум мешуда бошад, нишон медиҳад. Вале муаллифи очерк ҳақ надорад ки воқиаҳо ва хислати одамонро дигар кунад ё бофтаи бадеиро бисёр ба кор барад. Очеркнависҳои тоҷик устод Айни, Ҷ. Иқромӣ, Ф. Муҳаммадиев ва дигарҳо мебошанд.

Оҳанги сухан – тарзи сухан рондан, ҷигунагии талаффузи калимаҳо, оҳанги нутқи инсон мебошад ки дар аснои пасту баланд шудани овоз ба вучуд меояд. Онро дар адабиётшиносии тоҷик интонасия (лотинӣ. интонаре – талаффузи баланд) низ меноманд. Дар оҳанги сухан ҳиссу ҳаяҷон, муносибати гӯянда ба он чизе ки дар борааш сухан ронда истодааст ё ба он шахсе, ки мурочиат мекунад, мушоҳида мешавад. Дигар шудани оҳанг ба сухан ҷон медарорад, ягон қисми онро бештар таъкид мекунад. Намудҳои оҳанги сухан гуногун аст: оҳанги хабарӣ, оҳанги хитоб, оҳанги савол, оҳанги тантана, оҳанги киноя, оҳанги нафрат ва ҳоказо.

II

Памфлет (юнонӣ. пан ё пам – ҳама; флегма – месӯзонам, оташ мезанам) – асари адабии на ҷандон калоне ки ҷиҳатҳои манфии сохти ҷамъиятӣ, рафтори ношоистаи шахсони алоҳида, ғаъолияти норавои баъзе муассисаҳо ва ғайраро аксаран ба шакли ҳаҷвӣ фош мекунад.

Панд – фикри оҷилонае ки ба тарзи насихат ва маслиҳат гуфта шуда, бо шеър ё ҷумлаю ибораҳои рехтаю барҷаста ифода гардидааст. Панду насихат дар эҷодиёти классикони форсу тоҷик мавқеи бузурге ишғол менамояд. Пандҳои классикон ҳулосаҳои муҳими фалсафиро ки аз таҷрибаи зиндагӣ ҳосил шудааст, дар бар мегиранд. Фарқи панд аз ҳикмат ин аст ки ҳулосаи муҳими оҷилона ба тарзи маслиҳат ва хитобан ба шахси дуйум гуфта мешавад:

Маёзор мӯре ки донакаш аст,
Ки чон дораду чони ширин х(в)аш аст.

(Фирдавсӣ).

Панднома – асари насрӣ ё назмиест ки дар он бо ибораҳои барҷаста ва ҳикоятҳои хурди бомазмун бештар пандҳои ахлоқӣ оварда мешавад. Чунончи, “Панднома” –и Фаридуddини Attor, “Панднома” –и Луқмони Ҳакими афсонавӣ.

Парда – қисми ба итмом расида ё яклухти асари драмавӣ ё тамошои театрий. Дар вақти тамошо як парда аз пардаи дигар бо танаффус чудо карда мешавад. Парда дар навбати худ намоиш ё эпизодҳои ҷудогоноро дар бар мегирад. Масалан, драмаи С. Улуғзода “Калтакдорони сурх” аз 4 парда иборат аст.

Партиявияти адабиёт – муносибати муайяни ғоявии нависанда ба он ҳодисаҳои ҳаёт ки дар эҷодиёташ тасвир кардааст. Ин муносибати ғоявии нависанда вобаста ба он аст ки ӯ дар муборизаи ҷамъиятӣ манфиатҳои кадом синфу табақаи ҷамъиятро ҳимоя мекунад. Дар ҷамъияти синфи адабиёт манфиати синфҳои гуногунро ифода карда, хонандагонро дар рӯи идеалҳои синфҳои алоҳида тарбия мекунад ва аз ин сабаб дар дасти намоёндагони синфу табақаҳо ва партияи онҳо аслиҳаи муборизаи идеологӣ мебошад.

Лекин нависандагони буржуазӣ моҳияти синфӣ ва партиявӣ эҷодиёти худро пинҳон карданӣ мешаванд ва даъвое доранд, ки гӯё онҳо манфиати тамоми халқро ифода менамоянд.

Партиявияти коммунистӣ шакли олии партиявият аст. Вай имконият медиҳад ки нависанда ғояҳои социализм ва коммунизмо тарғиб намояд, барои амалӣ гардидани нақшаҳои азими сохтмони коммунистӣ ки партия тартиб додааст, ёрӣ расонад. Таълимоти марксизм – ленинизм ба нависанда қонунҳои ҳақиқии тараққиёти ҷамъиятро мефаҳмонад. Нависандае, ки қонунҳои ҳақиқии

тараққиёти ҷамъиятро медонад, имконият меёбад ки барои инкишофи ҷиҳатҳои пешқадами ҳаёт, барои ҳар чизе ки ба ғоидаи халқу ҷамъият аст муборизаи қатъӣ барад. Ин аст, ки партиявияти коммунистӣ шакли олии халқият буда, дар натиҷаи фаҳмидани манфиатҳои аслии халқ ба вучуд меояд.

Пейзаж (франсузӣ. Пэйз – маҳал, мамлакат) – тасвири манзараи табиат дар асари бадеӣ. Манзараи табиат дар асари бадеӣ одатан бо мақсади муайяне тасвир мешавад. Вай барои фаҳмидани кайфияту рӯҳияи персонажҳо ва моҳияти воқиаҳо аҳамияти калон дорад. Масалан, пейзажи машҳури С.Айнӣ дар повести “Одина” барои равшан кардани ҳолати рӯҳия ва ҳислатҳои образи қаҳрамони асосӣ хеле ёрӣ медиҳад. Нависанда манзараи зебои баҳори кӯҳистонро тасвир мекунад ва ба ин восита аҳволи Одинаро ки аз хашму ғзаби Арбоб Камол соате дур шуда, дар оғӯши табиат роҳат мекард, нишон медиҳад. Аммо дар охири повест дар рӯзи вафоти Одина ҳавои вайрони тирамоҳ ва як рӯзи торики хунук тасвир шудааст, ки барфу борон омехта меборид. Ин тасвир ба рӯҳияи онҳое ки тобути Одинаро ба қабристон мебурданд, мувофиқ аст ва барои беҳтар фаҳмидани он ёрмандӣ мекунад.

Баъзан баръакс, манзараи табиати зебо ба ягон воқиаи даҳшатнок ё фикру ҳиссиёти ғамангези қаҳрамон зид гузошта мешавад. Дигар аҳамияти пейзаж ин аст ки нависандагон ба воситаи пейзажҳои санъаткорона нисбат ба манзараҳои дилрабои сарзамини худ, нисбат ба Ватани худ меҳру муҳаббат изҳор менамоянд. Дар асарҳои классикони адабиёти форсу тоҷик (дар достонҳо, дар аввали қасидаҳо ва ҳоказо) пейзажҳои аъло хеле бисёранд. Дар эҷодиёти нависандагони тоҷик (Айнӣ, Пайрав, Икромӣ, Турсунзода ва дигарҳо) низ манзараи табиати Тоҷикистон хеле хуб тасвир шудааст.

Персонаж (лотинӣ. персона – шахс) – яке аз иштироккунандагони воқиаҳои асари бадеӣ ки аҳамияти сейум – чорумдараҷа дорад ва ба рафти воқиаҳо таъсире

намерасонад. Персонажҳое ки танҳо дар як эпизоди асар андаке иштирок менамоянд, персонажи эпизодӣ номида мешаванд.

Повест (русӣ. – қисса, ривоят) – яке аз намудҳои ҷинси эпикӣ таҳқиқивист. Агар дар ҳикоя як воқиа тасвир шавад, дар повест чанд воқиае ки як давраи ҳаёти касеро ташкил мекунад, тасвир мегардад. Одатан повест чанд персонаж дорад, ки дар атрофи қаҳрамони асосӣ ҷамъ омадаанд. Ба ин тариқ, тасвири ҳаёт дар повест нисбат ба он, ки дар ҳикоя мебинем, мураккабтар аст, вале гуногунии характерҳо ва воқиаҳо нисбат ба он ки дар роман دیدан мумкин аст, камтар мебошад. Повест дар адабиёти тоҷикжанри нав буда, пас аз аввалин намунаи повест дар адабиёти советии тоҷик “Одина” –и устод Айни буд. Асари С.Улуғзода “Субҳи ҷавонии мо”, асари Ҷ.Иқромӣ “Тори анкабуд” ва мисли инҳо низ повест мебошанд.

Портрет (франсузӣ. – сурат, тасвир, расм, қиёфа) – тасвир шудани қиёфа, сару либос ва умуман зоҳири инсон аст. Баъзан хислатҳо, ҳиссу ҳаяҷони шахсӣ ва умуман тасвири дунёи ботинӣ ва рӯҳияи инсон портрети ботинии қаҳрамони асарро ба вуҷуд меорад. Дар тасвири портрет устод С.Айни маҳорати ғавқуллода дошт. Вай сифатҳои зоҳирии инсонро ҷунон устокорона тасвир кардааст ки баъзан дунёи дохилии қаҳрамонҳоро ҳам пешакӣ тасаввур кардан мумкин мешавад. Ҷунончи, портрети Қорӣ Ишқамба дар повести “Марги судхӯр”: “Ӯ як одами миёнақади сергӯшти гарданкӯтоҳ буд. Ғафсии сару рӯяш ҳам ба дараҷае буд, ки аз ғафсии шикамаш қариб фарқ надошт. Агар риши ғулии паҳн ва дарози ин одамро бо мӯйсари баланд расидааш тарошида партоянд ва либосҳояшро ҳам аз танаш кашида гиранд, сару тани ин одам дар як ҷо ба шикамбаи шутур монандӣ пайдо мекард. Ғоятан ин ки аз вай калонтар ва рангаш сурхчатар менамуд ва бо ҳуки фарбеҳи бордори пашмрехта “як себу ду тақсим” шуда мемонд”.

Поэтика (юнонӣ.) – илми адабиёти бадеӣ, назарияи

адабиёт, ки як қисми адабиётшиносӣ мебошад. Илми бадеӣро низ дар тарҷимаи русӣ гоҳо поэтика меноманд. Гайр аз ин сабк ва воситаҳои бадеии эҷодӣ ягон шоирро низ поэтика мегӯянд, ки он гоҳ ба маънои шеърӣ фаҳмида мешавад.

Провинсиализм (лотинӣ. провинсия – кишвар, вилоят) – калимаву ибораҳои маҳаллӣ ки дар ягон район ё вилоят кор фармуда мешаванд, аммо дар ҷойҳои дигари мамлакат маълум нестанд. Провинсиализм забони умумӣ миллат ва нутқи адабиро ифлос мекунад ва аз ҳамин сабаб устодони суҳан калимаҳои маҳаллӣ ва лаҳҷавиро хеле кам ва барои таъкид кардани хусусияти ҳоси суҳани персонаж, барои нигоҳ доштани обурани маҳаллии забони ӯ ба кор мебаранд. Калимаву ибораҳои маҳаллӣ баъзан дар асари ҳаҷвӣ барои нишон додани савияи пасти маданияти қаҳрамони ҳаҷвӣ истифода мешавад. Устод Айни мегӯфт: “Дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ калимаҳое ҳастанд, ки қобилияти умумӣ шудан надоранд ва ин гуна калимаҳоро танҳо дар порчаҳои ҳаҷвӣ кор фармудан мумкин аст”. Калима ва таъбирҳои маҳаллӣ баъзе асарҳои ҳаҷвии классикони форсу тоҷик низ дучор мешаванд. Провинсиализмро гоҳо лаҳҷавият ё диалектизм (юнонӣ. – лаҳҷа) низ меноманд.

Пролог (юнонӣ. – сарсухан, муқаддима, оғоз) – яке аз шаклҳои муқаддимаи асари бадеӣ, сарсухан ё дебоча аст ки хонандаро пешакӣ бо моҳияти воқеаҳои асар ё фикру мулоҳизаҳои муаллиф шинос менамояд. Дар трагедияҳои Юнони қадим мурочиати муаллиф ба тамошбин ки ӯро ба фаҳмидани песа ё намоиши театри омода мекард, пролог номида мешуд. Ин гуна прологҳо дертар дар баъзе асарҳои драмавӣ ё мусиқавӣ нигоҳ дошта шуданд.

Прототип (юнонӣ. – образ, симои нахустин) – шахси муосир ё таърихӣ, ки барои ба вуҷуд овардани образ ё типӣ мукамал ба ягон нависанда ҳамчун материал ва манбаъ хизмат мекунад. Ҷунончи, С.Ҷаҳонгирова прототипи образи Фирӯза (дар романи Ҷ.Иқромӣ “Духтари оташ”)

мебошад.

Тахайюли бадеи ба нависанда имконият медиҳад, ки аз прототип ба воситаи образи бадеи тип созад. Бояд қайд кард, ки образ ҳамеша прототипро айнан акс намекунонад, балки аз он мукамалтар мебошад. Образ бо қувваи ҷамъбасти худ аз прототип ҳамеша фарқ карда меистад. Баъзан прототип ба эътибори мавқеъ ва моҳияти худ метавонад ҳамчун тип ба кор бурда шавад.

Просесси эҷодӣ - лаҳзаҳои гуногуни кори нависанда дар болои асари худ, давраҳои гуногуни кори эҷодии ӯ, ки яке аз паси дигаре воқеъ мешаванд ва то ба охир расидани асар давом мекунад. Масалан, мушоҳидаи ҳаёт ва омӯхтани он, пайдо шудани нақшаи асар, образҳои бадеи, таҷассум ёфтани таассуроте, ки нависанда аз ҳодисаҳои ҳаёт гирифтааст. Пас аз ин нависанда асарро навишта аз таҳрири гуногуни он якеро интихоб карда, матни асарро ба чоп тайёр менамояд ва бо ҳамин просесси эҷодӣ хотима меёбад.

Публисистика (лотинӣ. – иҷтимоӣ) – адабиёти иҷтимоию сиёсӣ ки дар мавзӯҳои муҳимми рӯзмарра навишта шудааст. Публисистика ҳамеша ба манфиати синф ва гурӯҳҳои сиёсии ба ҳам зид хизмат менамояд. Публисистика жанрҳои гуногун: мақола, памфлет, фелетон, прокламация, мурочиатнома ва ғайраро дар бар мегирад. Публисистика махсусан дар айнаи ҷӯшу хурӯши муборизаҳои синфӣ аҳамияти калон пайдо намуда, бештар ба шакли мақолаҳои илмӣ ва сиёсӣ иҷтимоие ки ба забони образнок ва воситаҳои бадеи навишта шудаанд, интишор меёбад. Публисистика дар адабиёти советии тоҷик жанри навест, ки пас аз Революсияи Октябр ба вуҷуд омадааст. Яке аз аввалин татбиқкунандагони ин жанр ба адабиёти тоҷикустод С.Айнӣ мебошад, ки аз солҳои аввали революсия дар ҳимояи музаффариятҳои Ҳокимияти ҷавони Советӣ ва муборизаи зидди душманони саҳифаҳои матбуоти тоҷик бо мақолаҳои ҳароратноку ҷасоратбахши худ баромад кардааст. Дар инкишофи публисистикаи

бадеи имрӯзаи тоҷик мавқеи М. Турсунзода, С. Улуғзода, М. Миршакар хеле калон аст.

Песа (франсузӣ. – матоъ, парча) – асари драматик мебошад, ки дар мавзӯи ҳаёти маишӣ навишта шудааст. Бо мурури замон умуман асари саҳнавиропеса мегуфтагӣ шудаанд. Чунончи, песаи С. Улуғзода “Рӯдакӣ”. Ғайр аз ин, порчаи хурди осори мусиқиро низ песа меноманд.

Р

Радиф (арабӣ. – касе, ки дар як асп аз паси дигар менишинад) – як ё ду лафзе, ки дар охири мисраъҳо ё байтҳо пас аз қофия ҳамеша такрор шуда меояд.

Ғар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нуқта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Ғар дасти фитоде бигирӣ, мардӣ.

(Рӯдакӣ).

Хайма дар кӯи ёр хоҳам зад,
Дари он ғамгусор хоҳам зад,
Аввалин тозиёнае, ки занам,
Бар сари интизор хоҳам зад,
Ҳок дар чашми бод хоҳам рехт,
Об бар рӯи кор хоҳам зад,

(Асириддини Ахсикатӣ).

Ғайр аз ин, баъзе ҳичоҳое, ки дар охири қофия ҳамчун қисми таркибии як калима омада, аммо бетағир ҳамеша такрор мешаванд, низ радиф ном гирифтаанд. Чунончи:

Эй ба лутф аз оби ҳайвон поктар,
Ҷаддат аз сари равон чолоктар,
Бо кӣ гӯям дарди худ аз сӯз ман,
Ҳар киро дидам, зи ман ғамноктар,
Бе рухат чун лола доғам бар дил аст,
Синае аз домани гул чоктар.

(Шоҳии Сабзаворӣ).

Дар ин ҷо қофия “ок” ва радиф ҳиҷои “тар” аст.

Рамз (арабӣ. – ишора, ишора кардан) – воқеа, ҳодиса ё хислатҳои инсонӣ ва мафҳумҳои ҷудогонаро ба воситаи дигар образ ва дигар чизҳои воқеӣ тасвир намудан аст. Чунончи, шер – рамзи мардию далерӣ, рӯбоҳ – рамзи маккорӣ, гург – Рамзи ҳарисию гурусначашмӣ ва ғайра. Чунин рамзҳо дар масал, тамсил ва афсонаҳои халқӣ бисёр дучор меояд. Рамз дар адабиёти классикии тоҷик (дар назми ирфонӣ, ахлоқӣ ва ғ.), дар адабиёти даҳанакии халқ, инчунин дар адабиёти имрӯзаи советӣ низ бисёр кор фармуда мешавад.

Реализм (лотинӣ. реалист – шайъӣ, ҳақиқӣ) – яке аз методҳои эҷодӣ, яке аз усулҳои асосии тасвир дар адабиётуи санъат аст. Хусусияти асосии реализм ин аст, ки нависандаи реалист ҳаётро бо шаклҳои ки ба ҳуди ҳаёт хеле наздик ва монанд аст, тасвир мекунад. Вале ба ҳуди ҳаёт хеле наздик ва монанд будани тасвир дар реализм монандии зоҳирӣ ва рӯякиро дар назар надорад. Дар асарҳои реализми танқидӣ низ воқеият хеле чуқур ва ҳаққонӣ тасвир меёбад. Вале реализми танқидӣ бештар ба тарафҳои манфии ҳаёт диққат ҷалб менамояд, ҳодисаҳои ноҷоизи зиндагониро саҳт танқид мекунад, аммо роҳи ҳақиқии ислоҳи ҳаётро нишон дода наметавонад.

Ривоят (арабӣ. – нақл кардани сухан) – ҳикоят, нақл; ҳикояте ки дар бораи касе ё воқиа аз забони каси дигар медоранд. Дар фолклоршиносӣ ҳикоятҳои ки мардум дар хусуси баъзе шахс, воқиа ва маҳалҳои муайян нақл мекунанд, ривоят ном дорад. Ин ҳикоятҳо баъзан афсонавӣ ва аз ҳақиқат дур бошанд ҳам, аксаран барои фаҳмидани фикри халқ дар бораи ғайбҳои шахсҳои таърихӣ ва ҳодисаҳои воқеӣ аҳамияти калон доранд.

Рисола (арабӣ. – фиристодашуда) – мактуб, нома, асари илмӣ ки дар бораи як масъала баҳс мекунад. Чунончи китоби Абдурахмони Ҷомӣ “Рисолаи қофия” дар бораи илми қофия ва асари дигари ӯ “Рисолаи мусиқӣ” доир ба назарияи мусиқӣ маълумоти умумӣ медиҳад. Рисолаи

дипломӣ асари хурди илмист ки барои соҳиб шудан ба дипломи мактаби олӣ навишта мешавад. Рисолаи номзадӣ асари нисбатан калонтари илмӣ, яъне диссертасияе мебошад ки барои гирифтани унвони илмӣ номзади фанҳо пешниҳод шудааст. Ба ин маънӣ ҳоло ба ҷои рисола истилоҳи монография ҳам кор фармуда мешавад. Дар гузашта гоҳо умуман асари на чандон калонеро, қатъи назар аз ин ки асари илмӣ ё бадеист, рисола меномиданд. Чунончи китобчаи Убайди Зоконӣ “Рисолаи дилкушо” иборат аз маҷмӯи латифаҳост, яъне асари бадеӣ мебошад.

Риторика (юнонӣ. ретор – нотик) – дар адабиёти давраи қадим ва асрҳои миёнаи халқҳои Аврупо илме буд дар бораи ғасоҳат ва санъати нотикӣ. Риторика аслан дар Юнони қадим пайдо шуда, дар зарфи чандин аср қоидаҳои робитаҳои ғасоҳат ва нотикиро эҷод намудааст. Дар вақти ҳозира риторика маънои манфӣ касб намудааст: асар ё нутқҳои, ки зоҳиран зебо, аммо дар маънӣ хушкӯ холи бошанд, риторика мегӯянд.

Ровӣ (арабӣ. – нақлқунанда) – касе ки қасидаву мадҳаҳои шоиронро дар маҷлисҳои шоҳону амирон бо мусиқӣ ё бемусиқӣ ба оҳанги махсусе меҳонд. Ин расм дар асри X, дар давраи ҳукмронии Сомониён хеле маъмул буд ва ҳар як шоири дарбор ровие дошт, аз ҷумла ровии Рӯдакӣ Маҷном шахсе буд. Аммо дар маҷлисҳои шоҳона қасидаи шоиронро хондани ровӣ дар асрҳои минбаъда низ ҳамоно маъмул будааст ки баъзе шоирони қасидасаро ба ин ишора мекунанд. Аз ҷумла шоири асри XIV Салмони Саваҷӣ гуфтааст:

Ровӣ агар сарояд ин шеър дар Сифоҳон,

Рӯҳи Камол гӯяд “лиллаҳ дуру қоил”

Шахсе кировоятеро нақл мекунад, низрови номдорад.

Роман (франсузӣ. – ҳикояе ки ба забонҳои романӣ навишта шудааст) – яке аз намудҳои асарҳои эпикӣ таҳқиқивист асарест, ки як просесси мураккаби ҳаётӣ, чандин ҳодисаи зиндагӣ ва инкишофи онҳоро тасвир мекунад. Дар роман манзараҳои мураккаб ва гуногунҷиҳати

зиндагонии инсон нишон дода мешавад. Фарқи роман аз хикоя ва повест боз дар ин аст, ки дар роман персонажгон бисёре ҳастанд ки тақдир ва манфиатҳои онҳо ба якдигар бар- хӯрда, омехта гардидааст. Тақдири одам ва хислати ӯ дар роман ба воситаи тасвири марҳилаҳои гуногуни ҳаёти вай нишон дода мешавад. Асари устод Айни «Дохунда» аввалин романи тоҷикӣ мебошад. Асари Ҷ. Иқромӣ «Шодӣ», асари Раҳим Ҷалил «Одамони ҷовид» ва монанди инҳо низ роман мебошанд.

Ду романи, ки яке давоми дигаре буда, ҳар кадоме аз ҷиҳати устухонбандӣ мустақил бошад ҳам, аз ҷиҳати сюжет ва баъзе иштироккунандагони воқеаҳо ба якдигар вобастаанд, асарҳои дугона (дилогия) номида мешаванд. Агар се роман ба якдигар ин гуна алоқаманд бошанд, асарҳои сегона (трилогия) номида мешаванд. Роман ба эътибори мавзӯ низ ба ҳелҳо тақсим мешавад: романи таърихӣ, иҷтимоӣ, фалсафӣ, романи маишӣ, романи ҳангомаписандӣ ва ҳоказо.

Романтизм - яке аз методҳои тасвири бадеист, ки санъаткор ба муқобили воқеияти замони худ мубориза бурда, образ ва сюжетҳои, ки маҳсули орзу ва ҳаёли худӣ ӯ буда, зоҳиран ба ҳақиқат мувофиқ намеоянд, ба он воқеият зид мегузорад. Нависандаи романтик на он чиро ки дар ҳаёт вучуд дорад, балки бештар он чиро, ки ӯ орзу мекунад, он чиро ки ба фикри вай бояд дар ҷамъият ҳукмрон бошад, тасвир менамояд. Худи истилоҳи «романтизм» ҳам аз калимаи «роман» омадааст, яъне чизе ки дар ҳаёт не, балки дар романҳо дида мешавад. Чунончи, дар «Искандарнома»-и Низомӣ ва «Ҳирадномаи искандарӣ»-и Ҷомӣ образи подшоҳи одил ки оқилу доно ва ғамхору меҳрубони халқ аст, тасвир шудааст. Низомӣ ва Ҷомӣ аз рафтори подшоҳони золими замонашон норозӣ шуда, подшоҳи одилро орзу кардаанд ва ин орзуи онҳо дар образи Искандар ифода ёфтааст. Норозигӣ аз ахлоқи фосидшудаи ҷамъияти феодалий, хусусан табақаҳои ҳукмрони он ҷамъият образҳои романтикии Лайлӣ ва

Маҷнунро ба вучуд овардааст. Шоироне ки достони «Лайлию Маҷнун» навиштаанд, орзу кардаанд ки ҳамаи аъзоёни ҷамъият дар сидқу вафо мисли ин ду ошику маъшук бошанд, монанди онҳо соҳиби ҳиссиёти баланди инсонӣ ва меҳру муҳаббат бошанд. Албатта ин гуна ҳислатҳо дар мардуми замони феодалий, хусусан дар байни меҳнаткашон мавҷуд буданд, вале онҳо ҳислатҳои асосӣ ва ҳукмрони он давра набуданд, балки, баръакс, онҳое ки чунин ҳислатҳо доштанд, ба таъқиб ва азобу уқубатҳо дучор мегардиданд. Образи Лайлию Маҷнун дар давоми му- боризаи роҳи озодии шахс, тантанаи адолат ва сидқу вафо ба вучуд омадааст.

Дар асарҳои романтикии адабиёти классикии форсу тоҷик образи характерҳои муаззаму мӯхташам офарида шудааст, тасвири ҳодисаҳо ва фикру эҳсосоти қаҳрамонон бо баёну тавсифи аҷиби шоирона ба авҷи аъло расидааст, тасвирҳои рангин ва ташбеҳу истиораҳои пурнақшу нигор фаровон истифода гардидааст. Дар адабиёти классикии форсу тоҷик романтизм мавқеи асосӣ ишғол менамуд. Романтизм ҳелҳои гуногун дорад. Агар санъаткор орзую ҳавасҳои худро ба ҳодисаҳои кӯҳна ва аз миён рафтаистода марбут кунад, он гоҳ романтизми ӯ романтизми иртиҷой (реаксионӣ) хоҳад буд. Дар сурате ки санъаткор бо орзую умедҳои худ ҳоди- саҳои нави умедбахшро ҳимоя карда, барои пешрафти ҷамъият мубориза мебарад, романтизм дар эҷодиёти ӯ романтизми пешқадам мешавад. Дар эҷодиёти санъаткороне ки орзую ҳавасҳои олии онҳо халқро ба муқобили олами кӯҳна барои ба амал овардани дигаргуниҳои ҷамъиятӣ ба мубориза даъват менамояд, романтизм ба дараҷаи романтизми революсионӣ мерасад.

Рубой (арабӣ. - чоргона) – яке аз шаклҳои шеъри лирикист ки аз чор мисраъ, яъне ду байт иборат аст ва аз ин сабаб рубоиро баъзан дубайтӣ низ мегуянд. Аз ҷиҳати шакл рубой се мисраи ҳамқофия ва як мисраи беқофия (мисраи сейум) дорад (аба).

Аз боди сабо дилам чу бун ту гирифт, (а)
 Бигзошт марову чустучуи ту гирифт. (а)
 Акну зи мани хаста намеорад ёд. (б)
 Буи ту гирифта буд, хуи ту гирифт. (а)

Мазмуни рубой гуногун аст. Дар рубоихо мазмуни ишқӣ, иҷтимоӣ, фалсафӣ, панду ҳикмат ва ғайраро дидан мумкин аст. Шоирони рубоисаро аксаран мазмунҳои баландро хеле мухтасару мӯъаз ва барҷаста ифода кардаанд. Бузургтарин шоири рубоисаро Умари Хайём (1040-1123) ҳисоб мешавад. Рубой аз қадимтарин шаклҳои назми форсу тоҷик буда, бо эҷодиёти даҳанакии халқ алоқаманд аст. Дар давоми асрҳои бисёр қариб тамоми шоирони форсу тоҷик ва мардуми тоҷик рубой сурудаанд. Рубой дар назми имруза ва фолклори ҳозираи тоҷик низ мавқеи калоне дорад. Ҳар шеъреро ки аз чор мисраъ иборат аст, рубой ҳисоб кардан мумкин нест. Рубой вазни махсусе дорад. Вазни анъанавии рубой шаҷараи аҳрам ва аҳраби баҳри хазаҷ аст (Илова. Маълумот дар бораи арӯз). Рубоiero ки ҳар чор мисрааш ҳамқофия бошад (аааа) рубоии тарона мегӯянд. Рубоiero гоҳо чорбайт низ меноманд ки нодуруст аст.

Руқаот (арабӣ. руқъа - порчаи коғаз) - маҷмӯаи мактубҳои ягон шоир ё нависанда ки дар девон ё куллии ӯ оварда мешуд. Чунончи, «Руқаоти» Мирзо Абдулқодири Бедил ки маҷмӯаи мактубҳои ба шахсони расмӣ ва дӯстони худ навиштаи шоирро дар бар мегирад.

Ручӯъ (арабӣ. -бозгашт) - аз санъатҳои маънавист ки ҳам дар назми классикӣ ва ҳам дар назми имрӯзаи тоҷик бисёр дида мешавад. Шоир фикру эҳсоси худро бо ягон ибораи хуб ё образи барҷаста ифода мекунад, аммо зуд аз ин образ гузашта фикри худро ё бо рад кардани ибора, ташбеҳ ё истиораи аввала ва бо роҳи ручӯъ ба образу ифодаи дигар пурқувваттар мекунад. Дар натиҷа фикру образи сонӣ аз аввала дида пуртаъсиртар мегардад.

Бар ҳар зану ҳар мард кучо барвазад он бод.
 Гӯй магар он бод ҳаме аз Хутан ояд.
 Не, не, зи Хутан бод чунин хуш навазад ҳеч,
 К-он бол ҳаме аз бари маъшуқи ман ояд.
 (Рӯдакӣ).

Медурахшанд чашмҳои
 Муйҳояш сафед чун барфанд,
 Мӯй не, балки ҳар яке харфанд,
 Ҳарфҳои таронаи ҳинду.
 (Миршакар).

Дур шуд, дур шуд зи ман, ҳайҳот!
 Чашм не, чашм не, рамузи ҳаёт.
 (Пайрав).

Аз тасвири воқиҳои асар бозистода, фикру мулоҳиза ва ҳиссиёту ҳаяҷони худро баён кардани нависандаи ручӯи лирикӣ номида мешавад (сухани муаллиф).

Рӯзнома - тасвири воқиҳои ҳаёти ҳаррӯзаи ягон кас ки аз тарафи худӣ ӯ иҷро шудааст. Баъзе асарҳои бадеӣ низ ба шакли рӯзнома навишта мешаванд.

С

Сабк (арабӣ. - гудохтани зару нуқра) — тарзи баён ва кор фармудани воситаҳои бадеӣ, забон ва хусусиятҳои забони асарҳои ҷудогона ё ягон нависанда аст. Аз ин ҷиҳат сабк як қисми услуб аст. Сабк на танҳо ба як асар ё нависанда, балки инчунин ба гурӯҳи нависандагон ё ба давраҳои ҷудогона хос аст. Дар назми классикӣ тоҷик асосан се сабкро ҷудо мекунад:

Сабки туркистонӣ ё хуросонӣ - сабки назмest ки дар асрҳои IX - X дар Мовароуннаҳр (як қисми Осиёи Миёнаи имрӯза) ба вуҷуд омада, то асри XI давом кард ва намояндагони он - Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Унсурӣ, Фаррухӣ, Манучехрӣ, Фахриддини Гургонӣ ва дигарон

буданд. Хусусиятҳои асосии ни сабк соддагии баён, ба воқеият наздик будани образҳои бадеӣ, кор фармудани калимаҳои сирф тоҷикӣ ва форсии қадимааст. Намоёндагони ин сабк калимаву ибораҳои арабиро ниҳоят кам истеъмол карда аз эҷодиёти даҳани халқ ва ибораҳои халқӣ бисёр истифода менамуданд.

Сабки ироҷӣ - дар ғарб ва ғарбу ҷануби Эрон аз охири асри XI ба вучуд омад ва қариб то асри XIV давом кард. Хусусиятҳои ин сабк он буд ки дар назм таъсири забони араб пурзӯр гардида калимаву ибораҳои қадими тоҷикию форсӣ дар шеър камтар кор фармуда мешуд, воситаҳои бадеӣ ва санъатҳои шеърӣ то рафт торику сарбастатар мегардид, истилоҳоти илмҳои риёзиёт, нучум, фалсафа ва ғайра дар назм бештар роҳ ёфта, маънӣ ва тарзи баёнро душвор мекард. Аз тарафи дигар, ба назм ғоя ва истилоҳоти сӯфиёна низ нуфузи калон пайдо кард. Анварӣ, Заҳири Форёбӣ, Асириддини Аҳсикатӣ, Ҷамолиддини Исфҳонӣ ва дигарон аз намоёндагони ин сабканд.

Сабки ҳиндӣ - аз асрҳои XIV - XV ки адабиёти форсизабон дар Ҳиндустон ниҳоят тараққӣ намуд, ба вучуд омада, то асрҳои XIX барқарор буд. Назми ин сабк аз ҷиҳати забон ва луғат содда бошад ҳам, аммо фикру нуқтаҳои борики фалсафию иҷтимоӣ бо истиораҳои ниҳоят сарпӯш ва тамсилҳои аз фаҳм дур адо мешуд. Аз ин сабаб фаҳмидани назми сабки ҳиндӣ, махсусан дар асрҳои XVII — XVIII ниҳоят душвор гардид. Барҷастатарин намоёндаи ин сабк Мирзо Абдулқодири Бедил буд ки услуби ӯ дар назми адабиёти тоҷик ниҳоят бузург дошт. Услуби хоси Бедил ва пайравони ӯро сабки бедилӣ меноманд.

Сабкшиносӣ - яке аз бобҳои назарияи адабиёт аст ки ба адабиётшиносӣ дохил мешавад. Дар сабкшиносӣ хусусиятҳои маҳорати бадеӣ ва забони нависанда, ҷараёнҳои адабӣ ва умуман давраҳои ҷудогонаи адабиёт омӯхта мешавад.

Сакта (арабӣ.- аз ҳаракат бозмондан) - дар вазни шеър, Махсусан дар арӯз аз қоида берун баромадан. Сакта

бештар дар риоя накардани тартиби ҳиҷоҳои дарозу кӯтоҳ (арӯз) зоҳир мешавад, яъне шоир ба ҷои ҳиҷоҳои дароз ҳиҷон кӯтоҳ ва, баръакс, ба ҷои ҳиҷоҳои кӯтоҳ ҳиҷон дароз кор мефармояд.

«Санъати маҳз» - «санъат барои санъат» шиор ва маслаки зарарнокест ки дар санъат ва адабиётшиносии буржуазӣ ривоч ёфтааст. Ҳомиёни ин назария кушиш мекунанд ки санъат танҳо аз шакли зебо иборат дониста шавад, санъатро аз ҳаёти ҷамъиятӣ, аз мубориза ва зиндагии ҳаррӯзаи одамон ҷудо кунанд ва бо ҳамин мазмуни ғоявӣ ва аҳамияти иҷтимоии онро паст зананд. Тамоми ҷараёнҳои адабиёти буржуазӣ (акмеизм, имажинизм, символизм, футуризм) ки ғояву мазмуни санъату адабиётро паст карда, ба фоидаи синфҳои ҳукмрон ва бар зарари халқи меҳнаткаш вазифаи санъатро берун аз сиёсат, берун аз ҳаёти ҷамъиятӣ таъин кардани мешуданд, ҳамин шиори «санъати маҳз»-ро асоси маслаки худ қарор дода буданд. Эстетикаи марксистӣ-ленинӣ ба муқобили ин шиору назарияи зарарнок ҳамеша муборизаи сахт мебуд ва минбаъд ҳам хоҳад бурд. Вай таълим медиҳад ки санъат ҳеҷ гоҳ «санъати маҳз» нахоҳад буд, санъат ҳамчун яке аз намудҳои идеологияи ҷамъият ҳамеша бо ҳаёти иқтисодию сиёсии он вобаста аст. Санъати социалистӣ ҳамеша дар хизмати халқ аст ва дар тарбияи маънавии одамони советӣ роли калон бозӣ мекунад.

Санъати бадеӣ (арабӣ. санъат - хунара; бадеъ - нав, аҷиб, нодир) - нависанда барои тасвири воқеа ё баёни эҳсоси ҳаяҷони қалб ба воситаҳои гуногуни тасвири бадеӣ рӯй меоварад. Аз муҳимтарин воситаҳои тасвири бадеӣ санъатҳои бадеӣ ба шумор мераванд. Азбаски назм дар адабиёти классикии мо мавқеи бузург дошт, дар илми бадеъ ин санъатҳоро саноеи шеърӣ мегуфтанд ва онро махсуси назм медонистанд. Ҳол он ки қисми бисёри санъатҳои бадеиро ҳам дар назм ва ҳам дар наср дидан мумкин аст. Санъатҳои бадеӣ бештар ба шакл ва мазмуни калимаҳо дахл намуда, онҳоро зебо ва хушоҳанг карда, ба

сухан ва ибораҳо маъниҳои гуногун ва амиқ медиҳанд. Аз ин ҷиҳат санъатҳои бадеӣ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: санъатҳои лафзӣ ва санъатҳои маънавӣ.

Санъатҳои лафзӣ (арабӣ, лафз - сухан) - санъатҳое ки бештар барои зебо кардани шакли асар хидмат мекунанд ва ба хамин восита қувваи таъсири суханро зиёдтар менамоянд, монанди такрор, гардиш, тарсеъ, илтизом ва ғайра. Дар адабиёти классикӣ як силсила санъатҳои лафзӣ низ буданд ки танҳо ба шаклпарастӣ ва суханбозиҳои бемазмун бурда мерасониданд, монанди риқто (шеър ва насри бенуқта навиштан), мувассал (шеъре ки калимаҳои он ба ҳуруфоти арабӣ пай дар пай аз ҳам ҷудо накарда навишта мешуд).

Санъатҳои маънавӣ - санъатҳое ки ба калимаҳои тобишҳои гуногуни маънавӣ медиҳанд, мазмуни маънавиӣ шеърро чуқуртар ва рехтатар мекунанд. Ба санъатҳои маънавӣ ташбеҳ, истиора, талмеҳ, муболиға, мутобиқа, муқобила ва ғайра дохил мешаванд.

Сарафсона - Суханҳое ки афсонагӯӣ дар аввали афсона мегӯяд ва мумкин аст ки ин суханҳо ба мазмуни афсона алоқае надошта бошанд, балки барои ҷалб кардани диққати шунавандагон ва бедор кардани шавқи онҳо гуфта шаванд. Сарафсонаи гӯяндаҳои моҳир ба мазмуни афсона алокаманд буда, зебо ва хушоҳанг аст. Бисёр афсонаҳое ки дар бораи кали айёри гуфта шудаанд, бо чунин сарафсонае шуруъ мекунанд: «Буд набуд будгор буд, будгор набуд шудгор буд, як калаки айёри буд, ба хӯрдан ӯ тайёри буд...»

Дар баъзе маҳалҳо сарафсонаро терма (ӯзб. чида) ҳам мегӯянд.

Сарчашмаи адабӣ - асаре ё асарҳое ки барои омӯхтани таърихи адабиёт материал медиҳанд. Олими адабиётшинос барои омӯхтани ҳаёту эҷодиёти нависандае ё ягон давраи тараққиёти адабиёт одатан аз материалҳои гуногун истифода мекунад. Ин материал аз асарҳои нависанда, тазкираҳо баёзҳо таърихномаҳо, ёддоштҳои ҳамзамонон, материалҳои архив ва дигарҳо иборат аст.

Ҳамаи инҳо барои олими адабиётшинос сарчашмаи адабӣ ҳисоб мешаванд.

Сарчашмаи адабиро дар илми адабиётшиносии танқиди имрӯзаи тоҷик маъхазии адабӣ (маъхаз — арабӣ. ҷои гирифтани чизе) ва манбаи адабӣ (манбаъ-арабӣ. ҷои баромадани об, чашма) низ меноманд.

Сатира (юнонӣ. - омехтаи чизҳои гуногун) ҳаҷв.

Саҳли мумтанеъ (ар. саҳл- осон; мумтанеъ- номумкин, манъ кардашуда) байт, шеърҳои ҷудогона ё умуман ҳамаи ашъори баъзе шоирон ки мазмунҳои оли ва маъниҳои чуқурро дар камоли соддагӣ ва ҳамафаҳмӣ ифо- да кардаанд. Сабаби саҳли мумтанеъ номида шудани ин равия он аст ки шеър дар хондан хеле оддӣ ва содда намояд ҳам, аммо ба ин соддагиву мазмуни баланд ҳар кас шеър гуфта наметавонад. С. Айний ба шеърҳои устод Рӯдакӣ саҳли мумтанеъ гӯён баҳо додааст.

Саҳна - майдончае ки яке аз қисматҳои асосии бинои театр буда, дар он ҷо асари драмавӣ намоиш дода мешавад; қисми ҷудогонаи пардаи песа ё спектакл, лаҳзаи алоҳидаи повест ва роман; ҳодиса, лавҳа.

Сачъ (ар. - овози мурғони хушхон, монанди булбул, ҷӯр, қумрӣ ва ғ.) - дар охири ҷумлаҳои кӯтоҳи ҷудогона ё ибораҳои алоҳида овардани калимаҳое ки ё тамоман ё бо ҷандин ҳарфу ҳиҷоҳо ҳамшакл ва ҳамоҳанг ҳастанд. Аз ин ҷиҳат сачъ ба қофия монанд аст, аммо фарқ дар ин аст ки қофия дар назм ва сачъ дар наср кор фармуда мешавад. Дар илми бадеи классикӣ се хели сачъро нишон додаанд:

Сачъи мутавозӣ - дар охири ҷумла ё ибораҳо овардани калимаҳое ки ҳам аз ҷиҳати оҳанг ва ҳам аз ҷиҳати шакл (адади ҳиҷо ва ҳарфҳои он) ба якдигар монанд ҳастанд, аз қабилӣ назар - шакар, маҳҷурӣ - маҳмурӣ, гул - мул.

Сачъи мутарраф - дар охири ҷумла ё ибораҳо овардани калимаҳое ки аз ҷиҳати шакл. (адади ҳарфҳо) гуногунанд, аммо аз ҷиҳати оҳанг монанд ҳастанд. Масалан: ёр-ағёр, буд - вучуд. Насре ки бо ин ду хели санъати сачъ навишта мешавад, насри мусаччаъ ном дорад.

Сачъи мутавозин - дар охири ҷумла ва ибораҳо овардани калимаҳои ҳамоҳанги гуногуншакл. Чунончи: маротиб маросим, таҳрир - таҳдид. Насре ки бо сачъи мутавозин навишта мешавад, насри мураҷҷаз ном дорад.

Сирқа (арабӣ. - дуздӣ)- ба тарзи пинҳонӣ ва ғайриқонунӣ асарҳои бадеии дигаронро ба худ нисбат додан ва онро бо номи худ баровардан ки онро плагиат низ мегӯянд. Мазмуну маънии шеърҳои дигаронро аз худ намудан низ як тарзи сирқа аст. Абдурахмони Ҷомӣ дар ҳаҷви Соғарӣ ном шоире ки дигаронро дар сирқа айбдор кардааст, чунин навишта буд:

Соғарӣ мегуфт: дуздони маонӣ бурдаанд
Ҳар кучо дар шеъри ман як маъние хуш дидаанд.
Дидам аксар шеърҳояшро, яке маънӣ надошт,
Рост мегуфтаст - маъниҳояшро дуздидаанд.

Скетч (англисӣ.- лоиҳа, эскиз)-песаи хурде ки сюжети тезтунд ва мазмунӣ музҳикавӣ ҳаҷви дорад. Чунончи, асари А. Деҳотӣ «Парасонхоҷаев» скетч мебошад. Скетч одатан дар эстрада, сахнаи сирк ё театрҳои хурд (театри миниатюра) нишон дода мешавад.

Соқинома - яке аз намудҳои шеъри классикӣ ки ба тарзи маснавӣ ва дар вазни мутақориб навишта мешуд. Шоир дар ҳар ҷои шеъраш ба соқӣ хитоб намуда, ҳиссиёту ҳаяҷони худро ба ӯ ифода мекунад. Соқиномаҳо бештар мазмунӣ лирикӣ ва сӯфиёна доштанд.

Суоли хитобат - шоир дар шеър фикри қатъӣ ва тасдиқи ҳатмӣ худро бо ибораи суол меорад. Фарқи суоли хитобат аз таҷоҳули ориф он аст ки тасдиқ ва хитобу ҳиссиёт дар ин ҷо бештар ва қавитар аст.

Мо магар қабри Ленинро дасти душман медиҳем?
Ё ба зулму бандагӣ бори дигар тан медиҳем?
Ё ба кулокон зи колхоз ним арзан медиҳем?
Ё ба буржу фабрику ё роҳи оҳан медиҳем?

(Лоҳутӣ).

Чанд чу хуршед зери абр ниҳонӣ,
Ин ҳама бедору ту ба ҳоби гаронӣ?
Ту шарафу ифтихори халки ҷаҳонӣ!
Бе ту тараққи кучо намудӣ замоне?
Бе ту касолат кучо гирифт саломат?
Бе ту фароғат кучо намуд раият?

(Пайрав).

Саволу ҷавоб - аз санъатҳои маънавист ки дар адабиёти классикӣ ва советии тоҷик бисёр дида мешавад ва барои равшантар намудани фикр, пуртаъсиртар намудани ҳаяҷон хизмат мекунад. Шакли саволу ҷавоб дар шеър хеле бисёр аст: шоир гоҳо худ ба худ суол дода, боз ҷавобашро медиҳад, гоҳо саволу ҷавоб байни ду шахс воқеъ мегардад; баъзан чанд саволу ҷавоб дар як мисраъ меояд, гоҳо суол дар як мисраъ ва ҷавоб дар мисраи ди- гар меояд ва ҳоказо:

Бирехт. Кӣ? Гули сурӣ. Чӣ рехт? Барг? Чаро?
Зи ҳаҷри лола.Кучо рафт лола? Шуд пинҳон.
Аз он чӣ хезад? Дурр. Аз ин чӣ хезад? Зар.
Саҳо кӣ варзад? Ин. Ато кӣ бахшад? Он.
(Фаррухӣ)

Эй дил, аз мазраи уммед баре дидӣ?
Не! В- аз ниҳоли амали худ самаре дидӣ? Не!
Умрҳо дар талаби ёр давидӣ, охир
Ғайри ӯ ҳеҷ ба олам дигаре дидӣ? Не,
(Савдо).

Дар ҷанг будам, аз тағи сад тир гузаштам,
Аз оташи сарду дами шамшер гузаштам,
Аз зери яхи рӯд сарозер гузаштам.
Буд тарс аз ин ғоҷи наҳси ҷаҳонӣ?
Буд тарс, вале мисли ҳаминрӯзаи он не!
(Ғаффор Мирзо).

Суруд - яке аз қадимтарин шаклҳои назми лирикист, шеърест ки ба он оҳанг мебандад ва месароянд. Суруд дар замонҳои қадим бо оҳанги он баробар эҷод шуда, дар вақти

кор ё маросими динӣ ва маишӣ, дар ҳангоми идҳои халқӣ ва ҳоказо бо оҳанги мусиқӣ ва имову ишораҳо иҷро мегардид, суруд аз мусиқӣ ва имову ишораҳо ҷудо набуд. Мазмун ва шакли сурудҳои халқӣ хеле гуногун аст: сурудҳои меҳнатӣ дар вақти кор, сурудҳои маросим дар ҳангоми тӯй, мотам ва ғайра, сурудҳои маишӣ дар сари гаҳвора (алла), сурудҳои бачагон дар вақти бозӣ, сурудҳои ишқӣ дар мавриди изҳори муҳаббат ва ғайра хонда мешаванд. Сурудҳои қаҳрамонӣ ва таърихӣ мардони замон, қаҳрамонҳои халқӣ ва афсонавиро васф менамоянд. Тадриҷан чанд суруди қаҳрамонӣ ва таърихӣ мувофиқи мазмуни худ як силсилаи сурудҳоро ташкил мекардагӣ шуд ва ба ин тариқ дostonҳои эпикӣ халқӣ ба вучуд омаданд ки фақат бобҳои онҳо суруд ном гирифт. Дostonҳои Хомер «Илиада» ва «Одиссея» аз чанд боб иборатанд ва ӯ ин бобҳоро суруд номидааст: «Суруди сейум», «Суруди шашум» ва ҳоказо. Дар байни халқӣ тоҷик на танҳо шеърҳои фольклорӣ чун суруд хонда мешуданд, балки асарҳои шоирони лирик, ба мисли Ҳофиз, Саъдӣ, Камол, Ҷомӣ, Ҳилолӣ низ ба ҳавоҳои халқӣ ва классикӣ «Шашмақом» суруда мешуданд ва ҳанӯз суруда мешаванд. Барои суруд бештар ғазал, рубоӣю дубайта, мухаммасу мусаддас ва монанди инҳо интихоб мешавад. Баъзан мухаммасу мусаддаси тарҷеъбанд ва ё таркиббанд гирифта мешавад ки сарибанд - байти восилаи онҳо вазифаи нақоротро адо мекунад. Банд ё байте ки дар суруд ва тарона такрор шуда меистад, нақорот ё гардон ва ё бозгӯй ном дорад.

Шоирони советӣ шеърҳои доранд ки махсус чун матн суруд навишта шудаанд ва бастакорони советӣ ба онҳо оҳанг бастаанд. Аввалин суруди адабиёти советӣ тоҷик шеъри устод Айнӣ «Марши ҳуррият» («Суруди озодӣ») аст ки дар соли 1918 ба оҳанги яке аз машҳуртарин сурудҳои революсионӣ - «Марселеза» гуфта шуда буд. А. Лохутӣ, М. Турсунзода, М. Раҳимӣ, А. Деҳотӣ ва дигар шоирони советӣ бисёр сурудҳои эҷод кардаанд ки ба Ватан ва партия, ба ҳаёту меҳнати мардуми советӣ бахшида шудаанд. А. Шукӯҳӣ

дар соли 1965 барои матнӣ ёздах суруд бо мукофоти Рӯдакӣ сарфароз гардидааст. Беҳтарин сурудҳои шоирони советӣ ки ҳиссиёту ҳаяҷони мардуми советиро ба ҳубӣ ифода кардаанд ва ба шакли соддаву раван навишта шудаанд, ҳоло ба суруди халқӣ табдил ёфтаанд. Онҳоро халқ дӯст медорад ва месарояд (тарона).

Сурудҳои таърихӣ - суруди фольклорӣ ки дар бораи воқиаҳои таърихӣ ва қаҳрамонони ин воқиаҳо гуфта шудааст. Аксарияти сурудҳои таърихӣ дар фольклори тоҷик ба муносибати шӯришҳои халқӣ эҷод шудаанд ва меҳру муҳаббати халқро нисбат ба муборизони роҳи адолат ва озодӣ ифода мекунанд. Масалан, суруди «Шӯриши Восеъ» ки дар эҷодиёти даҳанаки аҳолии вилояти Кӯлоб ба вучуд омада буд, ба исёни соли 1885 бар зидди маъмурони амир, ба васфи сардори ин шӯриш Восеи диловар бахшида шудааст. Дар бораи шӯриши Усмон ки дар соли 1916 дар вилояти Ҳисор сар зада буд, низ суруди таърихӣ халқ мавҷуд аст.

Сухани муаллиф - он суҳаноне ки дар асари бадеӣ аз забони ягон иштироккунандаи воқиаҳои асар не, балки аз забони ҳуди муаллиф омадаанд. Хarakterистикаи қаҳрамонон, тасвири воқиаҳо, вазъияти гуногун ва манзараҳои табиат сухани муаллиф ҳисоб мешаванд. Яке аз намудҳои сухани муаллиф рӯзи лирикӣ мебошад.

Сенария (италияӣ) - асари адабие ки барои кино навишта шудааст ва дар он баробари тасвири воқеаҳо тавсифи муфассали қаҳрамонҳо дода мешавад. Сенария ҳам ба сифати асари мустақил ва ҳам аз рӯи ягон асар ё песа навишта мешавад. Сенария дар адабиёти тоҷик жанри нав аст ва баробари санъати ҷавони кинои тоҷик ба майдон омадааст. Дар ин соҳа аз нависандагони тоҷик М. Раҳимӣ (сенарияи филми «Ҷарзанди Тоҷикистон»), С. Улугзода (сенарияи филми «Абӯалӣ Сино» ва «Қисмати шоир»), М. Миршакар (сенарияи филми «Бачагони Помир») бо муваффақият кор мекунанд. Нақшаи пешакии асари драмавиро низ сенария меноманд.

Сюжет (франсузӣ. - предмет) - силсилаи воқеаҳои

алоқаманд ки мазмуни асосии асари бадеиро ташкил медиҳад. Аз инкишофи ин воқиаҳо як ё якчанд конфликт ба вучуд меояд ва ҳал мешавад. Нависанда ба воситаи воқиа ва конфликтҳои гуногун муносибату муомилаи одамонро ба якдигар, хислатҳои онҳо ва ташаккули характерҳоро нишон медиҳад. Сюжет якчанд лаҳзаи асосиро дар бар мегирад: экспозиция, гиреҳбанди воқиа, инкишофи воқиа, кулминация, гиреҳкушои воқиа. Инҳо марҳилаҳои гуногуни рафти воқиаро нишон медиҳанд. Сюжет асосан хоси асарҳои эпикӣ ва драмавӣ мебошад. Аммо асарҳои лирикӣ сюжет надоранд. Дар асарҳои лирикӣ воқиаҳои ҳаёт не, балки он фикру ҳиссиёти шоир ки аз ҳодисаҳои зиндагӣ ҳосил шудааст, тасвир меёбад. Фақат дар баъзе асарҳои лирикӣ ба андозаи муайян тасвири воқиа дида мешавад.

Т

Таачҷуб - аз санъатҳои маънавист ки дар адабиёти классикӣ ва советии тоҷик дида мешавад. Шоир эҳсоси қалб ва ҳаяҷони худро гоҳо бо суоли таачҷубомез изҳор мекунад. Фарқи таачҷуб аз санъати таҷоҳули ориф он аст ки шоир дар ин ҷо барои он суол медиҳад ки вай гӯё барои тасвири ҳаяҷонаш дигар роҳе надорад.

Накардӣ раҳму рафтӣ, хуб! Тобамро кучо бурди?
Зи дил осоишу аз дида хобамро кучо бурди?
Ту рӯ гардондӣ дар чашми ман торик шуд дунё.
Чӣ кардӣ, бемурувват, офтобамро кучо бурдӣ?
Зи гесӯи ту ёд орад дилу чун кудакон бар манн
Ҳучум орад ки он мушкिल танобамро кучо бурди?
(Лохутӣ)

Тавзеҳот (арабӣ. - равшан кардан) — шарҳу эзоҳе ки барои ягон асар, бештар барои равшан намудани номҳои шахсони таърихӣ, ибораҳои махсуси ягон замон ва ҷойҳои душвори асар навишта мешавад. Тавзеҳот дар шакли қайдҳо ва эзоҳот одатан дар охири китоб оварда мешавад.

Куллииёти нависандагон, ҷопҳои илмӣ ва илмӣ оммабоб, инчунин асарҳои классикон бештар бо тавзеҳот ба нашр тайёр карда мешавад.

Таворуд (арабӣ. - бо ҳам ба як ҷо дохил шудан) - дохил шудани маънии шеъри як шоир ба шеъри шоири дигар. Ҳар чанд дар илми бадеи классикӣ таъкид шудааст ки шоир беихтиёр маънии шоиреро ба шеъри худ дохил мекунад, ин чандон дуруст нест. Таворуд бештар дар натиҷаи тақлид ё таассуроти шеъри як шоир ба амал меояд. Чунончи, дар байтҳои зерин ки таворуд аст, Салмон ва Ҳофиз ин маъниҳои наздикро дар тақлид ё таъсири якдигар гуфтаанд:

Дар азал акси ман лаъли ту дар ҷом афтод,
Ошиқи сӯхтадил дар тамаи хом афтод.
(Салмони Соваҷӣ)

Акси рӯи ту чу дар оинаи ҷом афтод,
Ориф аз хандаи май дар тамаи хом афтод.
(Ҳофиз).

Шоир гоҳо барои қувват додани фикри худ дар мавриди муносиб як мисраъ, байт ё ягон порчаи шеъри шоири дигарро дар шеъри худ меорад ки инро низ таворуд мегӯянд.

Дилу ҷонро фидо кард ӯ:
Барои чашми ҷодуе.
Ба зулфони суманбӯе
Ба ҳолу хатти ҳиндуе.
«Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба ҳоли ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро»,
Бигӯ, моҳи нави хинду,
Чӣ сон чун зарра пайдо шуд,
Ҳамон ҳоле ки дорӣ дар миёни абрувони худ,
(М. Турсунзода)

«Гузашт шавкати Маҳмуду дар замона намонд,
Чӯз ин фасона ки нашнохт қадри Фирдавсӣ».

Ту ҳам ки хор кунӣ ин суханвари тӯсӣ,
Ҷаҳон ба ҷоҳилият ҳукми ақл хоҳад хонд.

(Деҳотӣ).

Дар ин порчаҳо байтҳое ки ба нохунак гирифта шудаанд, яке аз Ҳофиз аст ва дигаре ба Абдурахмони Ҷомӣ нисбат дода мешавад. Фарқи ин ранг таворуд аз тазмин он аст ки тазминкунанда меҳаҳад ягон фикри муҳимми шоиреро қувват ва инкишофу вусъат диҳад, бинобар ин мисраъ ё байти он шоирро гирифта, бо истифода кардани он ғазале ё рубоие ва ғайра эҷод менамояд. Аммо дар таворуд байт ё мисраи шоире дар шеъри шоири дигаре барои тасдиқи фикр ва қувват додани он оварда мешавад.

Тавсиф (арабӣ. - таъриф, номбар кардани сифатҳои чизе) - калимае ки муҳимтарин хусусияти чизе ва ҳодисаеро ифода мекунад. Тавсиф муайянкунандаи бадеӣ мебошад ки ҷиҳати асосии ҳодисаро хеле равшан нишон медиҳад. Масалан: бозуи қавӣ, осмони кабуд, тобистони гарм ва ҳоказо. Калимаҳое ҳастанд ки як ё якчанд сифати доимӣ доранд. Ин сифатҳое ки ҳамеша бо калимаи муайяне меоянд, низ тавсиф номида мешаванд, монанди чехраи зебо, модари мушфиқ, гули хандон ва ғайра. Паси якдигар чида шудани чанд тавсиф сифатчинӣ ном дорад. Чунончи, дар шеъри зерини М. Фарҳат:

Танга резад бедареғу бемалол
Барф аз ҳар зарраи софу тунук.

Истилоҳи тавсиф дар адабиётшиносии тоҷик маънои дигаре ҳам дорад. Қайди мухтасареро ки мазмуни китоберо шарҳ медиҳад, низ тавсиф ё аннотасия мегӯянд. Ин гуна тавсифи мухтасари китоб одатан барон бо мазмуни он шинос кардани хонанда дар газетаву журналҳо, феҳристҳо ва каталогҳо ҷоп мешавад.

Тавшеҳ (арабӣ. - ба гардан ҷамоил овехтан) - дар илми бадеи классикӣ номи санъатест ки бо он шакли махсуси шеър бунёд мешавад ва он шеърро мувашшаҳ мегӯянд.

Тазкира (арабӣ. - ёддошт, ёдоварӣ намудан) - асари

адабии таърихист ки дар омӯхтани таърихи адабиёти классикии форсу тоҷик аз муҳимтарин маъхазҳо ба шумор меравад. Дар тазкираҳо оид ба тарҷимаи ҳол ва эҷодиёти шоирон, инчунин ҳаёти адабии ҳар давр маълумот оварда мешавад. Сохт ва тарзи баёни тазкираҳо гуногун бошад ҳам, дар ҷой додани материали адабӣ байни ҷамаи онҳо як принципи умумӣ ҳаст. Муаллифи тазкира дар аввал аз тарҷимаи ҳоли шоир маълумот дода, баъд чанде намунаи ашъори ӯро меорад. Қимати илмӣ ҷамаи тазкираҳо як хел нест. Тазкираҳое ки муаллифони онҳо дар тарҷимаи ҳол ва таҳлили эҷодиёти шоирон фақат ба қавли омма ё маъхазҳои хаттӣ маҳдуд нашуда, дар роҳи омӯхтани мероси адабии шоир маълумот ва фактҳои дақиқ меоранд, барои тадқиқотчиён аҳамияти калон доранд. Навиштани тазкира дар адабиёти классикӣ ниҳоят ривож ёфта буд. Қадимтарин тазкирае ки то замони мо омада расидааст, ба қалами нависандаи асри XIII Муҳаммади Авфӣ тааллуқ дорад ва «Лубоб-ул-албоб» номида мешавад. Аз ҷаҳон аср сар карда (махсусан аз асри XV ин ҷониб) то аввалҳои асри XX дар Эрон, Афғонистон ва Осиёи Миёна тазкираҳои бисёре таълиф шудаанд.

Ҷамаи ин тазкираҳоро ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: яке - тазкираҳое ки дар онҳо шоирони давраҳои пеш аз замони муаллиф ва шоирони муосир дохил шудаанд. Масалан: «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқанди (асри XV), «Маҷмаъ-ул-фусаҳо»-и Ризоқулихони Ҳидоят (аввали асри XIX). Дигаре - тазкираҳое ки ба онҳо шоирони ягон давр, бештар шоирони муосири муаллиф дохил гаштаанд. Чунончи: «Музаккир-ул-асҳоб»-и Малехои Самарқандӣ (асри XVII), «Тазкират-уш-шуарои»-и Мӯхтарами Бухорой (асри XX).

Тазмин (арабӣ. - пазироидан, касеро дар паноҳи худ гирифтани) - он аст ки шоир ягон байт ё мисраи шоири дигарро гирифта дар пайравии мазмуну шакл (вазну қофия)-и он шеъри дигаре эҷод мекунад. Фарқи тазмин аз назира ин аст ки шоир, аз як тараф, байт ё мисраи шоир-

ро дар аввал ё дар охири шеъри худ, баъзан дар миёна ҳам меорад, аз тарафи дигар, вай фикру эҳсоси шеъри пайравӣ намудаашро боз ҳам қувват медиҳад. С. Айнӣ ду мисраи шоири асри XII - XIII Камолиддини Исфаҳониро чунин тазмин кардааст:

«Чону дилам бандаи фармони ўст,
Бандаи фармон чӣ ки қурбони ўст.
Ишқ адибест, ки ҳайрони ўст,
Хусн ҳадисест ки дар шони ўст...
Нашканам он аҳд ки бастам ба ў.
Баски муаккад ба сару чони ўст.
Айнии мискин шавад аз ғам ҳалок,
Гар шаби ҳичрон, шаби ҳичрони ўст.
Кас назанад лофи сухан бар Камол
«Гар лабу дандон лабу дандони ўст».

Тазниб (арабӣ. - чизеро дунбола пайдо кунонидан) барои дуруст омадани вазн ё қофия баъзан ҳарфҳои ҷудогонаи калимаро тағир додан ё ҳарфе илова кардани шоир.

Буд, набуд - май биёр кунун,
Ратл пур кун, нагӯй беш сухун.

(Рӯдакӣ).

Дар калимаи «сухан» барои қофия ҳарфи «а» ба «у» бадал шудааст.

Такрор (арабӣ.) - шоир барои пуртаъсиртар баён намудани ҳаяҷону ҳиссиёти худ ибораҳои баргузида ё калимаҳои ҷудогонаро такрор мекунад ки ин таъсири шеърро яке бар чанд меафзояд. Такрори ибораву калимаҳо мумкин аст дар як мисраъ, ё ин ки дар чанд мисраи ҷудогона биёяд.

Аҷаб, аҷаб, ки туро ёди дӯстон омад.
Даро, даро ки зи ту кори мо ба чон омад.
Мабар, мабар, хӯру хобам зи доғи ҳичрон беш,
Макун, макун ки ғамат суду дил зиён омад.

Чӣ мекунӣ, ба чӣ машғуливу чӣ металабӣ?
Чӣ гуфтамат, чӣ шунидиву чӣ гумон омад?
Мазан, мазан пас аз ин дар дил оташам ки зи ту
Басо, басо ки бад-ин хастадил ғамон омад.

(Анварӣ).

Нагӯям манн на аз ҷодугаронаш,
На аз чашмони тарсо духтаронаш.
На аз осорҳои мармаринаш,
На аз мумтозҳои нозанинаш,
На аз раққосаи товусхиромаш,
На аз овозҳои хушқаломаш.
На аз оҳуи кӯҳии раманда,
На аз кабки ғазалҳои паранда,
На аз фили сафеди кӯхвораш,
На аз ғоратгарони киштзораш,
На аз рикшу на аз ҳиндуи бадбахт,
На аз оғову давлатманди дилсаҳт.
На аз бабру паланги даҳшатаңгез,
На аз хашму адоватҳои хунрез.

(М. Турсунзода).

Талмеҳ (арабӣ. - ҷастани барқ: як назар андохтан) - аз санъатҳои маънавист ва он иборат аз ин аст ки шоир бо як ишора маънии чуқур ва баландро ифода мекунад. Фарқи талмеҳ аз санъатҳои истиора, ташбеҳ ва ғайра ин аст ки шоир бештар ба воқеаҳои таърихӣ, асотирий, ба номҳои шахсони барҷаста ва осори онҳо ишора намуда, ба ин восита ба тарзи мӯҷаз фикри худро қувват ва тавсеа медиҳад. Чунончи, Анварӣ мегӯяд:

Набошад мунтазам бе килки ту мулк,
Ҳадиси Рустам асту Рахши Рустам.

Шоир мегӯяд ки тартибу низоми мулк фақат ба фармони ту вобаста аст ва барои қувват додани ин фикраш ба афсонаи машҳури Рустам ва Рахш ном аспӣ ӯ ишора мекунад. Ривоят мекунанд ки аспӣ ҷусту тавоноии Рустам фақат ба фармони ӯ итоат мекардааст. М. Турсунзода

барои пуртаъсиртар намудани тасвири Тоҷмаҳал ки онро Шоҳичаҳон ба хотираи зани бемаҳал вафоткардааш Мумтоз бино кардааст, ба ҳамин воқеаҳои таърихӣ ишора менамояд:

Ё дили шаҳр солҳои дароз
Сӯзад аз доғи нозанин Мумтоз;
Ё ки аз «ишқу меҳри» Шоҳичаҳон
Шӯълае монда то ҳанӯз нишон.

Тамоюл (арабӣ. -майл кардан) - майлу рағбати нависанда ба ягон ғоя ва ҳулосае, кӯшиши нависанда бар ин ки бо тасвири ҳаёт ва одамон хонандаро ба ҳулосаи матлуб оварад. Одатан нависанда майлу рағбати худро дар асар руйрост намегуяд, балки ба воситаи тасвири манзараҳои зиндагӣ ва характерҳои инсонӣ ифода мекунад.

Нависандагони буржуазӣ аксаран тамоюли худро пинҳон дошта, ҳақиқати ҳаётро вайрон нишон медиҳанд ва таъкид кардани мешаванд ки бо беадолатиҳои ҷамъияти капиталистӣ мубориза бурдан фоида надорад ва мубориза набояд бурд. Аммо нависандагони советӣ тамоюли худро пинҳон намедоранд. Тамоюли коммунистии онҳо аз асарҳояшон маълум гардида, барои тарбияи коммунистии халқи советӣ роли калон мебозад. Истилоҳи тамоюл дар адабиётшиносии тоҷик ба шакли советию интернационалии он - тенденсия (лотинӣ. - тендере кӯшиш намудан) низ қор фармуда мешавад.

Тамсил (арабӣ. - намуна овардан, мисол нишон додан) - аз санъатҳои маънавист ки нависанда барои пурқувват ва равшан намудани фикри худ аз ягон воқеаю ҳодисаи зиндагӣ ё ягон сухани ҳикматомезу пандомӯз мисоле меоварад.

Мақоми золим охир бар заифон аст арзонӣ.

Ки чун оташ за по афтад, ба ҳокистар диҳад чоро.

(Бедил).

Шоир мегуяд: ҷои золимҳоро дар охир мазлумон мегиранд ва барои мисол таъкид менамояд: чунон ки оташ

ҳомуш шавад, ҷои онро ҳокистар мегирад.

Гуфт: «Чӣ узр, эй кусури аблаҳон,
Ин замон оед дар пеши шаҳон?!
Мурғи бевақтӣ-сарат бояд бурид,
Узри аҳмақро намебояд шунид;
Узри аҳмақ бадтар аз ҷурмаш бувад,
Узри нодон заҳри ҳар дониш шавад.

(Ҷалолиддини Румӣ).

Дар адабиёти классикӣ ин санъатро ирсоли масал низ мегуфтанд. Гоҳе шоир барои равшан кардани фикр дар як мисраъ ва гоҳе дар як байт, мақол, зарбулмасал ва ғайрагон маъмули халқиро меорад. Ин низ тамсил аст. Чунончи, дар мақоли «нон хӯрдану намақдон шикастан»:

Зуд бигирад намак сурати он кас, ки ӯ
Нону намак хӯрду рафт, нону намақдон шикаст.

(Салмони Соваҷӣ).

Диёру халқи ман меҳмоннавоз аст,
Ба рӯи дӯстон дарҳо боз аст.
Биеду намонад бо шунидан:
«Шунидан кай бувад монанди дидан»

(Деҳотӣ).

Намуди дигари тамсил ин аст ки шоир пеш аз баёни мақсади худ дар шеър дар аввали он, ё барои равшантар намудани матлаб дар миёнаи шеър ягон ҳикоя, нақл ё ривояти хурдере оварда, пас ба мазмуни асоси мегузарад. Чунончи, М. Миршакар «Гулдастани санъат» ном шеъри худро бо ҳикояти марди боғбон, ё ки М. Турсунзода «Қиссаи Ҳиндустон»-ро бо нақли бобояш дар бораи маҳаллаи маҳавхона шурӯъ кардааст. Ин гуна тамсилҳо ҳарчанд як воқеаи тамомиро нақл кунанд ҳам, аммо дар шеър воситаи туфайлӣ ҳастанд ва онҳоро ҳамчун ҳикояте аз он шеър ҷудо кардан мумкин нест. Ғайр аз ин, манзумаҳои на чандон калонеро ки ягон воқеаи хурди пандомӯз, масал, афсонаҳои ҳикматомези халқӣ, ҳикоя ва латифаҳои барҷастаю рехтаро

нақл мекунад, низ тамсил меноманд. Ин гуна тамсилхоро мо ҳам дар адабиёти классикӣ ва ҳам дар адабиёти имрӯза бисёр мебинем. Дар адабиёти классикӣ тамсил дар назми фалсафию ахлоқӣ бештар кор фармуда мешуд ва шоир барои равшантар ва пуртаъсиртар намудани ягон фикр, панд ё нуқтаи фалсафӣ ҳикояти дилнишине меовард. Чунин тамсилҳо, масалан дар «Ҳадиқат-ул-ҳақоиқ»-и Саной ва «Маснави»-и Ҷалолиддини Румӣ хеле бисёранд. Ин тамсилҳо дар аксари маврид мустақил буда қимати калони бадеӣ ва ғоявӣ доранд. Тамсилоти мустақилро мо бештар дар қитъаҳои шоирони классикӣ низ мебинем. Дар адабиёти советии тоҷик тамсил бештар дар эҷодиёти А. Лохутӣ, М. Турсунзода, М. Миршакар ва Ғаффор Мирзо мушоҳида мешавад. Масалан, шеърҳои Лохутӣ «Паҳлавон Ошӣ», «Достони мардистон» ва ғайра тамсил аст.

Танаффус (арабӣ.- нафас гирифтани) - фосилаи байни пардаҳои тамошои театрӣ ё қисматҳои концерт. Танаффус ба актёрон, солистон ва тамошобинон имконият медиҳад ки андаке истироҳат кунанд. Дар вақти танаффус ороиши сахна (декорасия) иваз мешавад.

Танқид (арабӣ. нақд - сара ва тоза кардани пули тилло) таҳлили як асар ё эҷодиёти як нависандаи ҳамзамон ва ё чанд нависанда ки ба шакли китоби адабӣ ё мақолаву қайди мухтасар баён гардидааст.

Танқиди адабӣ хусусиятҳои ғоявӣ бадеии эҷодиёти нависандагон ва асарҳои алоҳидаро аз нуқтаи назари замониҳозиратаҳлилнамуда, бахонандагон ё ҷиҳазонад, ки моҳияти воқеаҳои адабӣ, асарҳои нав ва маҳсули эҷодии нависандаеро дуруст фаҳманд. Дар айни ҳол танқиди адабӣ ба ҳуди нависандагонӣ муосир низ ёри калон мерасонад. Танқиди адабӣ на танҳо қимати асари бадеӣ ва муваффақиятҳои нависандаро муайян менамояд, балки асарро бо ҳаёт муқоиса карда, камбудии муаллифро низ нишон медиҳад, барои ислоҳ кардани норасоиҳо барои пешрафти эҷодии насанда тараққиёти минбаъдаи адабиёт кӯшиш мекунад. Ин аст ки мунаққид- касе ки танқиди

адабӣ касби ӯст, бояд пешқадамтарин одами замони худ буда, барои дуруст баҳо додан ба адабиёти муосир, барои муайян кардани ҷиҳатҳои пешраву умедбахши он, барои ошкор намудани нуқсонҳои асосии он қобилият дошта бошад. Танқиди адабӣ муҳимтарин омили баланд бардоштани сифати ғоявӣ бадеии адабиёти советист. Танқиди адабӣ як қисми илми адабиётшиносӣ мебошад. Дар адабиётшиносии гузаштаи тоҷик танқидро нақди шеър меномиданд.

Таркиббанд - шеърест ки аз рӯи шакл ва тарзи сохт ба тарҷеъбанд монанд аст. Фарқи таркиббанд аз тарҷеъбанд он аст ки байти восила пас аз ҳар ғазал дар як вазн ояд ҳам, мазмун ва қофияаш тағир меёбад. Аз ин ҷиҳат дар илми бадеи классикӣ аввалҳо таркиббанд ҳам як навъи санъати тарҷеъ ба шумор мерафт.

Тарона - суруд, суруде ки бештар дар вақти хурсандӣ ва рақс бо замзама хонда мешавад ва ба суруди рақсии уфар наздик аст. Лекин таронаҳои ҳазин ва ғамангез, ба мисли таронаи мотам, таронаи ғазаб ва ғайра низ мавҷуданд. Баъзан рубой ва дубайтиро ҳам тарона меноманд.

Тарсеъ (арабӣ. - ҷавохирро ба ришта кашидан)- аз санъатҳои лафзист ки бештар дар адабиёти классикӣ маъмул буд. Санъати тарсеъ он аст ки шоир дар байт аксари калимаҳои муқобили якдигар қарор гирифтаре ҳамвазн ва ҳамқофия меорад ва ба ин восита шакли шеърро зебову мавзунтар мекунад.

Дамсози муғанниёни фарёд.
Ҳамрози мучаррадони озод,
Ҳамгардани охувони саҳро,
Ҳамшевани булбулони шайдо.

(Ҷомӣ).

Санъати тарсеъ дар назми имрӯзаи тоҷик камтар дучор мешавад, зеро бисёр кор фармуда шудани он ба шаклпарастӣ ва суханбозии хушкӯ холи бурда мерасонад. Аммо шоирони мо барои зебоии сухан ва ифодаи ҳиссиёт

гоҳо аз баъзе унсурҳои ин санъат истифода мебаранд.

Сунбул ба ҳавои хуши таннози ту рақсад,
Булбул ба навои наи пурнози ту рақсад.
(А. Лоҳутӣ)

Як қaxon асрор дорад кӯҳсор,
Чашмаи бисёр дорад кӯҳсор,
Оби ҳар як чашма дармон асту бас,
Умри ҳар як чашма дастон асту бас.
(Ғаффор Мирзо).

Тарҷеъ (арабӣ. баргардонидан) дар илми бадеи классикӣ санъати навиштани тарҷеъбанд ва таркиббандротарҷеъ меғуфтанд.

Тарҷеъбанд - шеърест ки иборат аз якчанд ғазал буда, ҳамаи ғазалҳо дар як вазн, аммо бо қофияҳои гуногун навишта шуда, ба воситаи як байт ки пас аз тамои шудани ҳар ғазал такрор мешавад ва бо мазмуни худ ба ғазали пеш аз ин байт меомадагӣ марбут аст, бо ҳам алоқа пайдо менамоянд. Банди такроршавандаро ки ғазалҳоро ба ҳам мепайвандад, байти восила ё сарибанд меноманд, Мавзӯи тарҷеъбанд гуногун аст: лирикӣ, мадеҳавӣ, сӯ-фиёна ва ғайра.

Эй зулфи ту ҳар ҳаме каманде,
Чашмат ба карашма чашмбанде.
Маҳром бад-ин сифат, мабодо,
К-аз чашми бадат расад газанде...
Ё раб, чӣ шуди, агар ба раҳмат
Боре сӯи мо назар фигандӣ...
Якчанд ба хира умр бигзашт,
Минбаъд дар он сарам ки чанде
Биншинаму сабр пеш гирам.
Дунболаи кори хеш гирам.
Овах, ки чу рӯзгор баргашт,

Аз ман дилу сабру ёр баргашт.
Баргаштани мо зарурате буд,
Он шӯх ба ихтиёр баргашт.
Парварда будам ба рӯзгораш,
Ў низ чу рӯзгор баргашт...
Ман сокини хоки кӯи ишқам,
Натвонам аз ин диёр баргашт.
Бечорагияст чораи ишқ,
Донӣ, чӣ кунам, чу ёр баргашт:
Биншинаму сабр пеш гирам,
Дунболаи кори хеш гирам.

(Саъдӣ).

Ин тарҷеъбанд боз 19 ғазал дорад ки ҳамагӣ бо ҳамин байти восила ба ҳам баста мешавад. Тарҷеъбанд дар назми имрӯзаи тоҷик дида намешавад.

Тарҷимаи бадеӣ - ба таври бадеӣ аз як забон ба забони дигар гардонидани асари адабиёт. Асари бадеиро айнан ва ҳарф ба ҳарф ба забони дигаре гардондан мумкин нест. Сухане ки дар забони тоҷикӣ маънои муайяне дорад, агар калима ба калима, айнан ба забони дигар тарҷима шавад, мумкин аст ки маъно надиҳад. Бинобар ин, барон асареро аз забони дигар тарҷима кардан хусусиятҳои ҳар ду забонро ба ҳуҷ доништан лозим аст.

Зиёда аз ин, тарҷимон - касе ки асареро аз як забон ба забони дигар тарҷима мекунад, бояд истеъдоди нависандагӣ дошта бошад. Зеро дар вақти тарҷима танҳо мазмуни умумии асарро ифода кардан кифоя нест, балки ҳу- сусиятҳои бадеии онро низ то ҳадди имкон нигоҳ доштан даркор аст, бадеияти асарро ба хонандаҳои забони дигар бо ёрии воситаҳои бадеии забони худӣ онҳо дастрас кардан лозим аст. Бинобар ин тарҷимаи нағз ҳамеша асари мустақили бадеӣ ҳисоб мешавад.

А. Лоҳутӣ, А. Деҳотӣ, Ҷ. Иқромӣ, Ҳ. Карим, Ҳ. Юсуфӣ ва дигарон бисёр асарҳои нависандагони рус ва хориҷиро ба забони тоҷикӣ хеле ҳуб тарҷима кардаанд. Дар адабиёти

точик нависандагоне ҳам ҳастанд ки бештар танҳо бо тарҷимаи бадеӣ машғуланд. Раҳим Ҳошим, Ҳ. Аҳрорӣ, Ҳ. Ирфон ва Э. Муллоқандов аз ҳамин ҷумлаанд.

Тарҷимаи ҳол - тасвири пайдарҳамаи ҳаёти шахсе аз рӯзи таваллуд то як давраи муайян ё то охири умри ӯ. Тарҷимаи ҳолро биография (юн. биос- ҳаёт ва графо - менависам) низ меноманд. Асари бадеие ки тарҷимаи ҳоли ягон шахси таърихро тасвир менамояд, асари таърихӣ тарҷиманҳолӣ ном дорад (жанри таърихӣ). Чунончи, повести С. Айни «Темурмалик» ва драмаи С. Улуғзода «Рӯдакӣ» аз ҳамин қабил асарҳост.

Асаре ки дар он ҷо нависанда зиндагонии худро тасвир кардааст, автобиография (юн. автос - худ) номида мешавад. Китоби С. Айни «Мухтасари тарҷимаи ҳоли худам» ҳамин гуна асар аст.

Тафсир (арабӣ. - бо шарҳу эзоҳ ягон матлабро равшан кардан)- аз санъатҳои маънавист ки бештар дар назми классикӣ дида мешавад ва одатан онро таъбину тафсир мегӯянд. Шоир матлаби худро дар мисраъ ё байти аввал мухтасар мегӯяд ё баъзе предметҳоро номбар мекунад ва пас дар мисраъ ё байти дигар онро шарҳ медиҳад. Илми бадеи классикӣ хелҳои гуногуни ин санъатро бо ҷузъиёташ нишон дода, ба ҳар яке аз онҳо боз номҳои алоҳида додааст (лаффу нашр, сиёқат-ул-аъдод, ҷамъу тақсим), аммо ҳамаи ин санъатҳоро ба тарзи умумӣ санъати тафсир гуфтан мумкин аст.

Нигорино, шунидастам, ки гоҳи меҳнату роҳат.
Се пероҳан салаб будаст Юсуфро ба умр - андар.
Яке аз қайда шуд пурхун, дуввум шуд чок аз тӯҳмат,
Савӯм Яъқубро аз нур-ш равшан гашт чашми тар.
Рухам монад бад-он аввал, дилам монад бад-он сонӣ,
Насиби ман шавад дар васл он пероҳани дигар.
(Рудака).

Набошад чун ҷабину зулфу рухсору лабат ҳаргиз
Маҳи равшан, шаби тира, гули сурӣ, ман аҳмар.

Надорам дар ғаму ҷавру ҷафору ранҷи ту холи
Лаб аз ёду сар аз хоку рух аз обу дил аз озар.
(Абдулеосеи Ҷабалӣ).

Ҷаҳонпахлавон - он яли арҷманд
Ба теғу ба ханҷар, ба гурзу каманд
Буриду дариду шикасту бубаст
Ялонро сару синаву пову даст.
(Фирдавсӣ).

Ҷамеша дар сари зулфат мучовиранд се чиз:
Яке шиканчу дуввум ҳалқаву саввум чанбар,
Латофат аз ду лаби ту рабудаанд се чиз:
Яке ҳаёту дуввум замзаму саввум кавсар.
Зи бўи хуи ду зулфат се чиз баҳраваранд:
Яке насиму дуввум нофаву саввум миҷмар.
(Адиб Собирӣ Тирмизӣ).

Тахайюл (арабӣ. - сайри ҳаёл) - фантазия; просесс ва ҷараёни психикӣ мебошад ки дар асоси аз нав кор кардани таассуроти гузашта ба вучуд овардани образҳои навро дар бар мегирад. Ҳар як образ, ҳатто образи ҳаёлие ки аз ҳақиқат хеле дур аст, низ то дараҷае оқибати муҳит мебошад. Тахайюли эҷодӣ аҳамияти калоне дорад, қувваҳои ҷамъиятро барои ба амал баровардани нақутарин орзую умедҳо сафарбар менамояд. Масалан, образҳои ҳаёлни гилеми кабуд ё аспӣ ҷӯбин ва мисли инҳо мардумро ба кашфи ҳавопаймоҳо оварда расондаанд. Тахайюл аз ҷиҳати моҳияти худ ва робитае ки бо воқеият дорад, ду хел шуда метавонад: тахайюле ки бо воқеият каму беш алоқа дорад ва тахайюле ки аз он тамоман дур аст. Ба гурӯҳи дуйуми тахайюл фикру мулоҳиза ва ақидаҳои диниро дохил кардан мумкин аст.

Таҳаллус (арабӣ. - халос шудан, худро канор гирифтани) - як ё ду байтест дар қасида ки шоир ба воситаи он аз ташбиб ба мадҳ мегузарад. Азбас ки ташбиб мазмуни гуногуне дошт, онро бо як воситае ба мадҳ пайвастан лозим

буд, барои ин шоир як ё ду байт оварда худро аз ташбиб озод мекунад ва маънии мантиқии ташбибро бо ҳамин байт ба қисми мадҳ мебандад. Аз ин сабаб ба ин қисми қасида таҳаллус (халосӣ ёфтан) ном додаанд. Ба ҳамин маънӣ дар илми бадеи классикӣ ба ҷои таҳаллус истилоҳи форсию тоҷӣ ки гузашро ҳам баробар кор мефармоянд. Ғайр аз ин, номи адабии нависандагонро низ таҳаллус меноманд. Чунончи, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Шохин, Айнӣ номи аслии ин нависандагон набуда, таҳаллуси онҳост.

Тахмис (арабӣ. - панҷгона кардан)- мухаммаснависӣ, навиштани шеър, ки ҳар бандаш аз панҷ мисраъ иборат аст. Инро мухаммасбандӣ низ меноманд. Мухаммасбандӣ ду хел аст. Яке намуди муқаррарӣ, яъне навиштани шеър, ки ҳар бандаш панҷ мисраъ дорад. Намуди дигараш чунин аст, ки шоир як ғазали шоири дигареро гирифта, ба ҳар байти он ғазал се мисраъ аз худ илова мекунад. Дар натиҷа аз ҳар байти он ғазал як банди мухаммас ба вучуд меояд. Чунончи, шеъри зерин мухаммаси С. Айнӣ бар ғазали Ҳофиз мебошад, яъне се мисраи аввали ҳар банд азони Айнӣ ва ду мисраи охири ҳар банд азони Ҳофиз аст:

Сайру гашти лолазорон ёд бод.
Афтухези майгусорон ёд бод,
Ишрати фасли баҳорон ёд бод.
«Рӯзи васли дӯстдорон ёд бод,
Ёд бод он рӯзгорон, ёд бод!»
Сӯхт ҳичрон хирмани бунёди ман,
Гашт вайрон хонаи ободи ман,
Нест фориғ хоҳири ношоди ман,
«Гарчи ёрон фориғанд аз ёди ман,
Аз ман эшонро ҳазорон ёд бод!»...
Нест дар ғурбат касе ғамхораам,
Дар назарҳо чун хасе бекораам,
Дар кучо менам сари овораам?
«Ман, ки дар тадбири ғам бечораам,
Чораи он ғамгусорон ёд бод!»
Мурд Айнӣ, дарди ӯ бинхуфта монд.

Толеи носозгораш хуфта монд,
Гунҷай уммедҳо нашкуфта монд,
«Рози Ҳофиз баъд аз ин ногуфта монд.
Эй дареғ, аз роздорон ёд бод!»

Чунон ки дида мешавад, мисраъҳои иловакардаи С. Айнӣ на танҳо аз ҷиҳати вазну қофия, бал ки дар мазмун ҳам ба байтҳои ғазали Ҳофиз комилан мувофиқанд. Ин шартӣ асосии мухаммасбандӣ мебошад. Дар адабиёти советии тоҷик мухаммас кардани ғазали шоири дигаре хеле кам дида мешавад. Гоҳо ба ғазале мусаддас ҳам мебуданд, яъне ҳар байти ғазалро ба банди шашмисрай табдил медиҳанд ва инро мусаддасбандӣ мегӯянд.

Ташбеҳ (арабӣ. - монанд кардани чизе ба чизи дигар) — аз санъатҳои маънавӣ буда, яке аз шартҳои асосии сухани бадеӣ ба шумор меравад. Шоир барои он ки ба хонанда бо ҳиссиёту ҳаяҷонаш бештар таъсир расонад ва фикрҳои равшану реҳта баён намояд, чизи тасвир мекардагӣро ба ягон ҳодисаи воқеӣ ё ҳисси ҳисшаванда монанд мекунад. Дар натиҷа шоир бо як ибораи кӯтоҳ маънои бузургро баён менамояд. Масалан, Салмони ба мақсади равшантар тасвир намудани як ҳиссиёти ҳаёлии барои ташбеҳ ҳисси ҳисшавандаро меорад, ки ба ин васила гӯё эҳсоси қалбӣ ҳамчун як воқеият ба хонанда мутасаввир мегардад:

Анвори акси рӯят дар дидаву дили ман
Чун май дар обгина пайдо бувад ҳамеша.

Дар илми бадеи классикӣ ҳелҳои гуногуни ташбеҳ нишон дода шудааст, дар назми пешина ва имрӯза бештар чунин навъҳои ташбеҳ дида мешаванд:

Ташбеҳи сарех - шоир ташбеҳшавандаро ба ташбеҳқунанда бевосита монанд мекунад, яъне лаби ёр мисли лаъл аст ё шаб чун зулфи сиёҳ тира буд ва ғайра.

Ту чун сипехр ҷафопешаиву ахволам
Зи рӯзгор ниҳодаст рӯ ба вайрони.

(Ҳофиз).

Лек овозат чу кафтарҳои сулҳ
Аз даруни тира зиндон мепарид.
Паҳн мешуд дар фазои беканор,
Халқ онро мисли даъват мешунид.

(Миршакар).

Ташбеҳи музмар ё пӯшида - шоир ташбеҳшавандаро ба ташбеҳкунанда бевосита монанд намекунад, балки номи ташбеҳкунандаро гирифта, онро бо калимаҳои ғридиҳанда ба ташбеҳ нисбат медиҳад. Аз ин сабаб ташбеҳи музмарро як навъи истиора гуфтан мумкин аст.

Чашми ман дар фироқи чехраи ту
Кони ёкуму маъдани гуҳар аст.

(Заҳири Форёбӣ)

Писарам, нури чашми биноям,
Дар дами пириям асоям ту!
Пеши ту ганҷи сина бикшоям -
Дурри яктои бебаҳоям ту!

(Ҳабиб Юсуфӣ).

Писарам шоҳина ки дасти сесола шудааст.
Қатраи шабнами болои гули лола шудааст.

(Ғаффор Мирзо).

Ташбеҳи тафзилӣ - шоир ташбеҳшавандаро ба ягон чиз монанд мекунад (ин ташбеҳ гоҳо пӯшида ҳам мешавад) ва пас аз монанд кардан боз як хислати бартари ташбеҳшавандаро нишон дода ӯро аз чизи монандкардааш болотар мегузорад.

Сарвро монӣ, вале кин сарвро рафтор нест.
Моҳро монӣ, вале кин моҳро гуфтор нест.

(Саъдӣ).

Гирифтам дастрӯмоле, ки аз гул буд нозуктар,
Муаттар мисли гулҳои дарахтони самаровар.

(М. Турсунзода).

Ту рӯҳи софӣ, вале рӯҳро на ин софист,
Ту нури моҳӣ, вале моҳро на ин анвор...
Ту эътиборию аз эътибор болотар,
Ту ифтихорию аз ифтиҳор бархурдор.

(Пайрав)

Ташбиб (арабӣ. - зикри айёми ҷавой; оташ афрӯхтан) қисми аввали қасида, ки пеш аз мадҳи мамдӯх меояд. Шоирони қасидасаро пеш аз он ки ба мадҳу ситоиш гузаранд, барои ороиши шеър ва ҷалб намудани диққати хонанда дар аввал бо қофияи асли ва вазни умумии қасида порчаи калоне, яъне ташбибе меоварданд. Ҳаҷми ташбиб ҳар хел мешавад ва мавзӯу мазмуни он низ гуногун аст. Шоир дар он гоҳо аз васфи фаслҳои сол, гоҳо аз ишқу ҷавонӣ, гоҳо аз гузориши зиндагии худ ва мавзӯҳои гуногун сухан меронад. Бинобар ин ташбиби қасида барои муайян намудани ақидаҳои шоир ва тарҷимаи ҳоли вай кимати калон дорад. Қисми аввали қасидаро дар илми бадеи классикӣ насиб ё тағаззул ҳам мегуфтанд қасида.

Ташхис (арабӣ.- шинохтан, муайян кардан)- дар назму наср нависанда гоҳо ба ашё ва ҳайвонот, ки дар асл ҳиссиёт, нутқ ва дигар хислатҳои инсонӣ надоранд, хислатҳои одамиро нисбат медиҳад. Дар ин маврид чизҳои бечон, ҳайвонот ва паррандаҳо мисли инсон бо ҳам сухан мекунанд, муҳо кимаҳои чуқур ва бомаънӣ меронанд, монанди одам амал мекунанд. Ба ҳамин тариқ, нависанда афкор ва эҳсоси худро бо роҳи дилписанд ва шавқовартар ба хонанда мерасонад. Ташхис дар масал, тамсил, инчунин дар эҷодиёти даҳана кии халқ бисёр дида мешавад. Дар адабиёти классикӣ бисёр асарҳои калони назму наср ҳастанд ки иштироккунандагони онҳо ашё ё ҳайвонот аст. Чунончи, «Калила ва Димна», «Баҳориёт»-и Сайидо ва ғ. Ташхис дар адабиёти имрӯзаи тоҷик низ бисёр истеъмол мешавад. Ташхис ғайр аз асарҳои ҷудогона, гоҳо дар байтҳои алоҳидаи ғазал, қасида ва навъҳои дигари шеър низ кор фармуда мешавад.

Лола соғаргиру наргис масту бар мо номи фиск,
Доварй дорам бaсe, ё раб, киро довар кунам.

(Ҳориз)

Таъбир (арабӣ. - ибора овардан) — ибора ё ҷумлаҳое ки дар маънои муайян ба кор бурда шуда ва махсуси забони ягон халқ мебошад ва аз ин сабаб тарҷимаи он имкон надорад. Ибораҳои «дилам аз ташнагӣ дуд кард», «димоғам сӯхт», «аз хурсанди ба курта нағунҷид» аз ҳамин қабил буда, таъбирҳои хоси забони тоҷи кианд.

Истеъмоли таъбир дар асари бадеӣ, аз як тараф, забони онро хуштароват кунад, аз тарафи дигар, хислатҳои миллии онро равшан менамояд. Муродифи интернационалии таъбир идома аст.

Таъзия (арабӣ. - мотампурсӣ) - изҳори ғаму андӯх аз вафоти касе: мақолаеро ки ба муносибати вафоти касе навишта шуда, ҳаёту ғаъолият ва сифатҳои ўро ба некӣ ёд мекунад, мақолаи таъзия ё таъзиянома меғӯянд.

Табриз (арабӣ. - эътироз кардан) як навъи киноя буда, дар шеър ё дар зимни ягон маъно ба байт ё чанд байти шоири дигар эрод гирифта аст. Чунин эродҳо аслан дар байни шоирони қасидасаро вучуд дошт ва бештар ба маънии шеърҳо дахл мекард. Чунончи, Салмони Совачӣ ба як байти Заҳири Форёбӣ дар як қасидааш чунин зрод гирифтааст:

Шоҳо, агарчи гуфт Заҳир аз сари тамаъ,
Ин байтро зи ҳирсу тамаъ бар ҳавон диҳад.
«Шояд, ки баъди хидмати сисола дар Ироқ
Нонам ҳанӯз хусрави Мозандарон диҳад».
Е ин ки ба байти зерини ниҳоят пуриғроқи Заҳир:
Нӯҳ курсии фалак ниҳад андеша зери по,
То бўса бар рикоби Қизил Арслон диҳад.
Саъдӣ чунин таъризи кардааст:
Чӣ ҳоҷат, ки нӯҳ курсии осмон
Ниҳӣ зери пои Қизил Арслон?!

Таърих (арабӣ.) - порчаҳои хурд ё калони манзум (рубой, қитъа, ғазал, қасида ва ғайра) ки дар таърихи бинои иморат, футуҳоти шоҳон ва амирон, таваллуд ё вафоти одамон ва воқеаҳои дигар навишта мешаванд. Дар шеър соли (санаи) воқеаҳо ба воситаи ҳарфи калимаҳо ифода меёфт ки ин ҳисобро абҷад мегуфтанд. Дар ҳуруфоти арабӣ ҳар як ҳарф ба як адади муайян баробар меояд, чунончи: алиф - 1, мим (м) - 40, ро (р) - 200 ва ғ. Шоир дар шеър ба муносибати воқеаи таърихӣ ҳиссиёту ҳаяҷони худро баён намуда, дар охир иборани аз ҷихати мантиқ ба маънои шеър мувофиқеро меорад ки адади ҳуруфоти калимаҳо ҷамъ карда шавад, таърихи ҳамон воқеа мебарояд. Калимаҳоеро ки таърихи воқеаро ифода мекунанд, моддаи таърих меноманд.

Чунончи, Ҳайрат таърихи вафоти Аҳмади Донишро дар қитъае чунин ифода намудааст:

Фарёд, к-аз самуми бановакти рӯзгор
Аз боғи сина ғунҷаи олом вошукуфт.
Яъне ба даҳри фазлу ҳунар он ки тоқ буд.
Даҳре зи марги ў ба ғаму дард чуфт чуфт.
Мир-Аҳмади мунаҷҷими ўроқ, он киз – ў
Рамзи фунуни фазл набудеш дар нухуфт,
Сард аз баҳори олами ошӯб кард дил,
Ҳам дар ҳамал ба маҳмили танги лаҳад бихуфт.
Гар з-ин фироқ чок занам пераҳан, сазост.
Ғофил шудему доманаш аз даст рафт муфт.
Кардам суол соли вафоташ за пари ақл,
«Гӯё бирафт равнақи илми нучум», - гуфт.

Моддаи таърихи ин қитъа «гӯё бирафт равнақи илми нучум аст ки ба ҳисоби абҷад 1314 (соли ҳиҷрӣ) мешавад ва ба соли 1897-и мелодӣ баробар меояд.

Таърихи адабиёт - яке аз соҳаҳои асосии адабиётшиносӣ, ки таърихи адабиёти бадеиро аз аввали пайдоиши он, яъне аз аввалин осори адабиёти даҳана кии халқ сар карда, то адабиёти муосир меомӯзад.

Таърихи адабиёт ҳамеша бо таърихи тараққиёти ҷамъият, бо таърихи афкори иҷтимоию сиёсии он сахт вобаста аст. Бинобар ин таърихи адабиётро берун аз омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданӣ ҳар давр омӯхтан мумкин нест. Таърихи адабиёт на танҳо марҳилаҳои гуногуни адабӣ, инчунин муҳимтарин масъалаҳои адабӣ, равняю ҷараёнҳои адабӣ ва эҷодиёти намояндагони адабиётро меомӯзад. Таърихи адабиёти тоҷик асосан ба ду қисм - ба таърихи адабиёти классикӣ ва таърихи адабиёти тоҷик ҷудо мешавад.

Таърихи эҷод - таърихи ба вучуд омадани асари бадеӣ. Таърихи эҷоди ҳар як асар чанд лаҳзаро дар бар мегирад: бо таъсири воқиае дар дили нависанда пайдо шудани нияти эҷоди асаре, дар фикри ӯ пухтани нақшаи асар ва образи қаҳрамонони он, ба охир расидани аввалин таҳрири асар ва пайдо шудани таҳрирҳои дигари он, ба шакли охирини худ даромадани асар ва ғайра. Омӯхтани ҳамаи инҳо аҳамияти калон дорад. Мо аз омӯхтани таърихи эҷоди асар мефаҳмем ки чӣ гуна ҳодисаҳо нависандаро илҳом додаанд, кадом воқиаҳо диққати ӯро бештар ба худ ҷалб кардаанд, нияти аввалан ӯ дар давоми таълиф чӣ тавр дигар шудааст ва ҳоказо. Таърихи эҷоди асар барои фаҳмидани қаҳонбинии нависанда ва усули кори ӯ, барои муайян кардани мавқеи асар дар ҳаёти ҷамъият ёрӣ мерасонад.

Таъсири адабӣ (арабӣ. таъсир- асар намудан, нишонае боқӣ гузоштан)- аз ақидаҳо ва усулҳои эҷодии як нависанда илҳом гирифтани нависандаи дигар, намоён шудани хусусиятҳои эҷодиёти як нависанда дар асарҳои нависандаи дигар. Дар навбати худ таъсири С. Айни дар адабиёти советии тоҷик, аз ҷумла дар насри Ҷ. Иқромӣ ва А. Деҳотӣ дида мешавад. Таъсири ҳақиқии эҷодиро аз тақлиди беҳунарона фарқ кардан лозим аст.

Тақлид (арабӣ.)- аз ғайри назари танқид ба сабку санъат ва воситаҳои бадеии адабиёти замони гузашта пайравӣ кардан аст. Дар адабиёти асри XVIII — XIX бисёр

шоирон муҳит ва моҳияти эҷодиёти Бедилро нафаҳмида, ба услуби ӯ тақлид мекарданд. Дар натиҷа дар назм аз худ чизе навро дохил карда натавонистанд ва дар пайрави худ ба Бедил ҳам муваффақ нашуданд. Тақлид дар эҷодиёти нависанда бештар натиҷаи манфӣ медиҳад ва симои эҷодии ӯро аз байн мебарад. Баъзан нависандагон бо ягон мақсади ғоявию бадеӣ ба сабк, ҷиҳатҳои ғоявӣ ё услуби нависандае ё намояндаи ягон ҷараёни адабӣ пайравӣ мекунанд ки ин тақлиди услуб номида мешавад. Дар асарҳои таърихӣ ки аз ҳаёти даврҳои гузашта навишта шудаанд, ба услубу забони он даврҳо тақлид кардани нависандагон мушоҳида мешавад. Чунончи, дар песаи С. Улуғзода «Рӯдакӣ» баъзе хусусиятҳои забони адабиёти классикӣ нигоҳ дошта шудааст. Ин гуна тақлиди услуб барои нишон додани хусусиятҳои хоси замон ва ҳодисае ки дар асар тасвир ёфтааст, ёрӣ мерасонад.

Тақриз (арабӣ.- таъриф кардан)- яке аз намудҳои танқиди адабӣ, мақолаи адабии танқидиест ки ба таҳлили ягон асар, песа, филм ва монанди ҳамин осори санъату адабиёт бахшида шудааст. Тақриз бештар дар гармогармии воқеа, яъне баробари ба майдон омадани асар навишта мешавад.

Тақтеъ (арабӣ. - пора-пора кардан)- шеърро аз рӯи рукнҳо ба ҳиҷоҳо ҷудо намуда хондан ва бо ҳамин вазни онҳоро муайян намудан. Тақтеъ асосан ба арӯз дахл дорад.

Таҳқия (арабӣ. - ҳикоя кардан)-ҳикоя кардан, воқияро нақл намудан. Асарҳое ки ба ҷинси эпос тааллуқ дошта, дар онҳо як ё якчанд воқияю саргузашт тасвир шудааст, асари таҳқиявӣ ном доранд.

Таҳрир (арабӣ. - тоза навиштан) -аз нав кор кардан ва ислоҳ намудани матни асар. Нависанда пас аз навиштани асар одатан мусаввадаи худро аз нав дида, ба он тағирот дохил мекунад ки инро низ таҳрир меноманд. Нависанда баъди чанд соли нашри асараш, онро аз нав кор мекунад, такмил медиҳад ё ихтисор мекунад ва ё тағироти калон дохил менамояд. Ба ҳамин тарз, таҳрири якум ва дуввуми

асар ба майдон меояд. Чунончи, С. Айнӣ пас аз соли 1939 нашр шуда баромадани «Марги судхӯр» дар соли 1952 онро аз нав кор карда, ба он тағирот ва иловаҳо дохил намуд. Ба ҳамин тариқ, таҳрири дуввуми «Марги судхӯр» аз ҷиҳати вусъати тасвири зиндагӣ ва шароити иҷтимоию иқтисодии Бухорои аввали асри XX қимати боз калонтар касб намуд. Ғайр аз ин, ҳар як асари адабӣ пеш аз чоп шуданаш аз назари як адиби дигар мегузарад. Ин адиб низ асарро таҳрир мекунад, яъне бо маслиҳатҳои худ барои беҳтар шудани сифати он ба муаллиф ёрӣ медиҳад. Ин таҳриркунанда муҳаррир ном дорад.

Таҷнис (арабӣ. - ҳамчинс кардан, монанд кунондан) - аз санъатҳои маънавист, ки бештар дар адабиёти классӣ дида мешавад. Ин санъат асосан иборат аз он аст, ки шоир дар шеър калимаҳои аз рӯи талаффуз ва навишт якхеларо оварда, ба маъноҳои гуногун кор мефармояд. Дар илми бадеи классикӣ ҳелҳои гуногуни таҷнис нишон дода шудааст, аммо се хели он маъмултар аст.

1. Таҷниси том- шоир ду калимаи як ҳел талаффузшаванда, аммо гуногунмаъноро кор мефармояд. Чунончи:

Эй чароғи ҳама бутони Хато
Дур будан зи рӯи туст хато.

(вақтҳои пеш «Хитой» ду ҳел: «Хито» ва «Хато талаффуз мешуд). Таҷниси том дар назми имрӯзаи тоҷик низ дида мешавад.

Тоири чобукпарему оҳанинболу парем,
Дар фазои рӯҳафзои диёри худ парем.

(Ҳабиб Юсуфӣ).

2. Таҷниси мукаррар ё таҷниси муздавач дар шеър пас аз як калима калимаи дигар меояд, ки калимаи дуввум бо як қисми калимаи аввалӣ як ҳел талаффуз мешавад ва гоҳо бо ҳамин қисм ҳаммаъно ҳам мебошад. Мисоли калимае ки ҳамшакл ва ҳаммаъност:

Аз он май маро деҳ, ки аз акси ӯ
Чу ёқут гардад ба фарсан санг

(Рӯдакӣ).

Ҳаст шаккарбори ёқути ту, эй айёр ёр,
Нест касро назди он ёқути шаккарбор бор.

(Муиззӣ).

Калимаҳои дуввум (санг, ёр, бор) бо ҷисми охири калимаҳои якум (фар + санг, ай + ёр, шаккар + бор) ҳамшакл ва ҳаммаъноанд. Мисоли он ки калима ё ҳичои дуввум танҳо тақрори садои қисми охири калимаи якум аст.

Зихӣ фузуда ҷамоли ту зебу ороро,
Шикаста сунбули зулфи ту муш ки сороро.
Ин таҷнис асосан ба назми классикӣ хос аст.

3. Таҷниси мураккаб- шоир як калимаи содда ва пас ду калимаро меорад, ки онҳо бо ҳам танҳо аз рӯи талаффуз наздиканд, аммо маъноҳои гуногун доранд. Дар аввали шунидани шеър хонанда гумон мекунад, ки шоир фақат як калимаро тақрор мекунад, аммо баъд пай мебарад, ки тар киби он калима гуногун аст.

Эй дилбари мо, мабош бедил бари мо,
Як дилбари мо беҳ аз дусад дил бари мо
На дил бари мо, на дилбар андар бари мо,
Ё дил бари мо фирист, ё дилбари мо!

(Абусаиди Абулхайр).

Дар ин ҷо калимаи «дилбар» ғайр аз маънои умумиаш дар вақти чудо ва бо оҳанг хондан маъноҳои дигар медиҳад. Ин таҷнис асосан махсуси назми классикӣ аст, аммо аз шоирони советии тоҷик низ баъзеҳо ба тарзи ҳаваскорӣ дар ин санъат гоҳо шеър машқ кардаанд. Чунончи:

Як бор нарафт дил бари бегона,
Дил ёр нашуд ба дилбари бегона!
Ман аҳдшикан наям, макун саъй, зи ман

Ҳаргиз нашавад, ки дил барӣ, бегона!

(Ҳабиб Юсуфӣ).

Таҷоҳули ориф (ар. таҷоҳул - чизеро дониста худро ба нодонӣ задан; ориф - каси донанда) - аз санъатҳои маънавист, ки ҳам дар адабиёти классикӣ ва ҳам дар адабиёти имрӯза дида мешавад. Ин санъат иборат аз он аст, ки шоир барои пуртаъсир ифода намудани ҳиссиёту ҳаяҷони худ иборати суол меорад, аммо ҳуди ин суол ҷавобе тақозо намекунад, бал ки худ тасдиқи фикрест. Таҷоҳули ориф суолро чи тавре ки дар суоли хитобат мебинем, бо қатъият ва ҳатмӣ намегузорад, бал ки ин суол нармтар, оҳангаш низ мулоимтар аст. Ин санъат бештар дар шеърҳои лири кии ишқӣ кор фармуда мешавад.

Сарв аст он ё боло, моҳ аст он ё рӯй?

Зулф аст он ё чавгон, хол аст он ё гӯй?

(Рӯдакӣ).

Ман аҳди туро кучо шикастам?

Бо кӣ ба ҷуз аз ту аҳд бастам?

Кай риштаи меҳри ту густамам?

Бе ёди ту кай даме нишастам?

(Лоҳутӣ).

Тип (юн. типос - намуна) - образи бадеии фардӣ ва умумият додашуда (образы бадей), ки муҳимтарин хусусиятҳои гурӯҳи муайяни одамон ҷамъиятеро ифода мекунад, яъне моҳияти ҳодисаеро мекушояд (ҳодисан типӣ). А. М. Гор кий роҳҳои ба вучуд овардани типро чунин эзоҳ дода буд:

«Агар нависанда танҳо як дукондори шиноси худ, фақат як амалдор, як коргарро тасвир кунад, фотография маҳз як шахс ҳосил мешавад, ҳар чанд фотография каму беш бо муваффақият баромадааст, вале ин танҳо фотография буда, аз аҳамияти иҷтимоию тарбиявӣ маҳрум аст ва барои васеътару чуқуртар намудани одамшиносию ҳаётшиносии

мо қариба аҳамияте надорад. Вале агар нависанда 20, 50 ё 100 дукондор, амалдор ва коргарро дида, аз ҳар кадоми онҳо муҳимтарин хусусиятҳои онҳо, хусусиятҳои синфиашон, одатҳоиашон, таъбу завқашон, дастҷунбониашон, ақидаҳои мазҳабиашон, тарзи гуфторашон ва ғайраро ҷудо карда гираду дар шахси як дукондор, амалдор, коргар ҷамъ кунад - бо ин усул нависанда тип месозад ва ин санъат хоҳад буд». Устод Айнӣ қайд карда буд, ки дар повести «Марги судхӯр барои ба вучуд овардани образи Қорӣ Ишқамба на танҳо хислатҳои Қорӣ Ишқамбаи ҳақиқиро, бал ки муҳимтарин хислатҳои баъзе хасисони дигареро ҳам истифода кардааст. Ин аст, ки дар образи Қорӣ Ишқамба типии хасиси мумсик ва судхӯри бераҳм офарида шудааст. Образи Одина дар повести С. Айнӣ «Одина» типии он меҳнаткашони ситамдидаи тоҷик аст, ки дар арафаи Инқилоби Октябр шуури синфӣ пайдо карда дар роҳи озодӣ ба мубориза миён баста буданд. Дар романи Раҳим Ҷалил «Одамони ҷовид» дар образи Гулрӯ типии он занони тоҷик, ки дар натиҷаи Революсияи Октябр озод шуда, ба ҳаёти ҷамъиятӣ фаъолона иштирок намуда, бинокори пешкадами ҷамъият коммунистӣ гардидаанд, ба вучуд оварда шудааст.

Трагедия (юн.) — ғоҷиа, яке аз намудҳои асари драмавист (драма). Дар трагедия қаҳрамони асар дар вазъияти ниҳоят саҳти ҳаёти шахсӣ ва ҷамъиятӣ амал мекунад, ба муқобили зиштӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ мубориза мебарад ва қурбони ин мубориза мегардад. Фарқи трагедия аз драма, ки дар он ҷо низ задухӯрди қувваҳо ба ҳам муқобил ба амал меояд, дар ин аст, ки мубориза дар ин ҷо ниҳоят тезу тунд шуда ва оқибат бо қурбонии чандин қаҳрамони мусбат ба анҷом мерасад. Трагедия аз қадимтарин намудҳои драма аст ва пайдоиши он бо адабиёти қадими Юнон вобаста аст. Дар Юнони қадим расме буд, ки ҳар сол ба шарафи худои ҳосилот ва шароб Дионис ҷашн барпо мекарданд, дар ин ҷашн буз мекуштанд ва бузро ба забони юнони «тратос» мегӯянд.

Дар васфи Дионис ва бузи қурбонӣ суруд (ки ба забони юнонӣ «оде» меноманд) мехонданд.

Тадриҷан ин маросим ба намоиши театри табдил ёфт ва бо номи трагедия-ҳамчун намуди асари драмавӣ машҳур гардид. Дар Юнони қадим монанди Эсхил, Софокл ва Еврипид трагедиянависони машҳур буданд. Мавзӯи трагедияҳои ин нависандагон асосан мифҳои Юнони қадим буд (асотир), хислатҳои далеронаи қаҳрамонҳо тасвир ёфта, аммо ин қаҳрамонҳо дар мубориза ба муқобили қувваҳои мавҳум ва илоҳи ҳалок мешуданд. Дар асри миёна трагедияҳои Виллям Шекспир (охири асри XVI — аввали асри XVII) шӯҳрати оламшумул пайдо карда буданд Шекспир дар трагедияҳои худ («Ҳамлет» «Отелло». «Макбет», «Шоҳ Лир» ва ғ.) на фақат характери пурзӯри қаҳрамонҳо, ихтилофи дунёи маънавии онҳо, инчунин нуқсонҳои ҷамъияти онвақта, зиддият ва нобаробариҳои иҷтимоиро, ки боиси қурбонии беҳтарин касон мешуд, хеле хуб нишон дода тавонист. Трагедия дар мавзӯҳои муайяни таърихӣ низ навишта мешавад. Беҳтарин намунаи трагедияи таърихӣ асари А. С. Пушкин «Борис Годунов» мебошад. Трагедия дар драматургияи советӣ низ дида мешавад. Аммо трагедияи драматургони мо рӯҳи некбинона ва оптимистӣ дорад. Қаҳрамони чунин трагедия дар мубориза баҳри саодати халқ, озодии халқ ҷон фидо мекунад. Марги чунин қаҳрамон дар кас на ҳисси ноумеди, балки шучоат, далерӣ ва ифтихори инсониро бедор мекунад.

Намунаи хуби чунин трагедия асари Всеволод Вишневский кӣ «Трагедияи оптимистӣ» мебошад, ки дар он барои Ҷо кимияти Советӣ ҳалокгаштани як гурӯҳ матросон қаҳрамонҳои ҷанги граждани нишон дода шудааст.

Трилогия (юн.) - асарҳои сегона, маҷмӯи се асари драмавӣ ё мансурест, ки бо умумияти мавзӯ, қаҳрамонҳо ва ғояи асар ба ҳам алоқаманд аст. Трилогия номи умумӣ дошта, илова бар он ҳар се асар боз номҳои алоҳида дорад, ё ин ки се асар номҳои ҷудогона дораду аммо номи

умумиашон нест. Чунончи, трилогияи А. Толстой, ки «Роҳҳои мусибату кулфат» ном дорад, аз қисмҳои зерин иборат аст: «Ҳоҳарон», «Соли ҳаждаҳ», «Субҳи тира». Трилогияи М. Горький «Бачаги», «Дар байни мардум», «Университетҳои ман, трилогияи К. Федин «Нахустин шодиҳо», «Тобистони фавқуллода», «Гулхан» номи умумӣ надоранд.

У

Урбанизм (лот. урбанус- шаҳрӣ) - хислати хоси ҷараёнҳои адабии давраи таназзули адабиёти буржуазии аввали асри XX (конструктивизм, футуризм мебошад, ки дар тараннум намудани ҳаёти шаҳри калони буржуазӣ, нақлиёт ва техникаи он зоҳир мегардад. Урбанизм одатан зиддиятҳои тезу тунди ин гуна шаҳрҳоро рӯпӯш мекунад. шаъну шавкати олами буржуазиро тараннум менамояд, ба афтодаҳои аҳли меҳнат эътибор намендихад.

Услуб (ар. - тарз, гуна, равиш) - равия ва симои эҷодии як нависанда ё гурӯҳи нависандагон аст. Ба услуб ҳам ғояҳои асосии эҷодиёти нависанда, ҳам сабк ҳам воситаҳои бадеӣ ва забони асарҳои ӯ ва, умуман, ҷаҳонбинии ӯ дохил мешавад. Чунончи, мо агар дар бораи услуби С. Айни суҳан ронем, пеш аз ҳама онро дар назар дорем, ки асарҳои ӯ тақдири таърихӣ халқи тоҷикро аз нимаи дуввуми асри XIX то давраи советӣ аз мавқеи реализми социалистӣ ба тарзи бадеӣ инъикос менамоянд, забони асарҳои ӯ захираи бои адабиёти классикӣ ва гуфтугӯи мардумро ҷамъ намудааст ва дар ниҳояти зебоию соддагист: аз ҷиҳати сабку воситаҳои бадеӣ тамоми имкониятҳои забони тоҷикиро дар роҳи насри реалистӣ кашф кардааст ва аз ин ҷиҳат бисёр навӣ ва нодиракорӣҳо вазъ намудааст. Ба ҳамин тариқ услуб на фақат дар шакл, балки дар мазмун асарҳои бадеӣ низ зоҳир мегардад. Услуб на фақат ба як нависанда, балки ба хусусиятҳои ғоявӣ бадеии эҷодиёти як гурӯҳи нависандагон низ дахл дорад, ки инро гоҳо ҷараён ё равияи адабӣ ҳам мегӯянд. Чунончи, ҷараёни

маорифпарварии адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XIX, ҳар чанд намояндагони он сабкҳои ба худ хос доштанд, услуби умумиро доро буд: забони содда дар шеър, даст кашидан аз тарзи бедилӣ, тарғиби илму фан, танқиди норасой ва нуқсонҳои замон. Услуби ҳар як нависанда ё гуруҳи нависандагон бо ҳаёти иқтисодиву сиёсии ҳар давр ва бо муборизаи идеологӣ саҳт вобаста аст.

Ф

Фабула (лот. - нақл, воқеа) - нақли пайдарҳами воқеаҳои асари бадеӣ. Дар сюжети баъзе асарҳо пайдарҳамии воқеаҳо риоя намешавад. Масалан, сюжети романи С. Айнӣ «Дохунда» аз тасвири Дараи Нихон ва ба дасти ясаул афтодани Ёдгор сар шудааст. Аммо аз боби VII воқеае, ки пеш аз ин ҳодиса рӯй дода буд (аз паси Ёдгор ясаул фиристодани хучаин) тасвир ёфтааст. Лекин воқеаҳои аз ин ҳам пештар рӯй додагиро нависанда чанде дертар (аз боби XI сар карда) нишон додааст.

Ин яке аз усулҳои сюжетбандӣ мебошад, ки нависанда бо мақсадҳои муайяне пеш гирифтааст. Агар мо воқеаҳои асарро на ба ин тартибе, ки нависанда тасвир намудааст, балки аз аввали он сар карда, ягон-ягон ва паи ҳам нақл намоем, фабулаи «Дохунда» ҳосил мешавад.

Дар аксарияти асарҳо воқеа ба тартиби муқаррарӣ тасвир шудааст ва мобайни сюжету фабула фарқе нест. Нисбат ба чунин асарҳо танҳо истилоҳи сюжет кор фармуда мешавад.

Фард (ар. - якка, ягона) - ду мисраи алоида ё аз ғазал, қасида, қитъаи иқтибосшуда, ки қофия надорад.

Фасоҳат (ар. - равонӣ) — аз ҷузви назарияи адабиёт ва сабкҳои классикӣ ба шумор меравад. Илми фасоҳат таълим меод, ки суханҳо баробари пурмаъно ва зебо буданашон дар талаффуз ва шунидан ҳам равону шинам бошанд. Нависанда барои фасоҳати сухан бояд ба танофури ҳуруф ё калимаҳо, заъфи таълиф, такрор ва нуқсонҳои дигар роҳ надиҳад.

Танофури калимаҳо — паси ҳам омадани калимаҳое, ки бинобар ҳаммаҳраҷ будани овозхояшон талаффузашон саҳт аст:

Он шоҳи шучоъ гар бикашад тирӯ камонро,
Дар як кашишаш шаш саду шаш тир бидӯзад.
Заъфи таълиф - ба соҳти граммати кии забон риоя

накардан аст:

Олло, олло, зи гардиши гардун
Нолад аълошт, гар касу гар дун.

Дар ин ҷо мубтадо нест (дар асл чунин бояд шавад: ҳар кас нолад - аълошт).

Такрор - овардани калимаҳои ба ҳам монанде, ки хондани онҳо душвор аст:

Дар баҳри саҳо вучудат, эй кони қарам,
Ғаҳ-ғаҳ шавадат қаҳ кӯҳ, ғаҳ кӯҳ қаҳ.

Фелетон (фр. - варақа) - мақолаи хурде, ки дар газета ё журнал ба тарзи ҳикояи хурди ҳаҷвӣ дар танқиди ягон кирдори ношоиста ё воқеаи манфии ҳаёт навишта мешавад. Мавзӯи фелетон одатан ягон шахс ё ҳодисаи воқеӣ мебошад. Аммо фелетонҳои низ ҳастанд, ки мавзӯи умумиро гирифта ба шакли ҳикояи хурди ҳаҷвӣ танқид мекунанд. Фелетон дар адабиёти тоҷик танҳо пас аз Революсияи Октябр пайдо шуд. Фелетон бо назм ҳам навишта мешавад. Дар адабиёти классикӣ ки рус Н. А. Некрасов ва дар адабиёти советӣ Деян Бедний ва В. Маяковс кӣ бисёр фелетонҳои манзум навиштаанд.

Фехрист (ар. - нишондод, рӯйхат), библиография.

Фолклор, эҷодиёти халқӣ.

Фолклоршиносӣ - илме, ки эҷодиёти даҳана кии халқро меомӯзад.

Формализм (лот. - шаклпарастӣ, зоҳирписандӣ) - тамоюли иртиҷой дар адабиёту санъат, ки танҳо ба шакли асари бадеӣ диққат дода, аҳамияти мазмунӣ ғоявии онро инкор мекунад. Нависандаи шаклпараст фақат хусни зоҳирии асарро ба назар мегирад, тамоми диққати худро

ба суханбозӣ, ҷустуҷӯи ташбеҳу истиораҳои аҷибу ғариб, санъатҳои гуногуни лафзӣ, калимаву ибораҳои зебо ва ҳоказо сарф менамояд, аммо дар хусуси мазмуни асари худ ғамхорӣ намекунад. Асарҳои шаклписандона одатан аз ҳаёт дур буда, масъалаҳои калони иҷтимоиро намебардоранд ва барои бахту саодати халқ хизмат карда наметавонанд. Дар таърихи адабиёти форсу тоҷик нависандагони бузург - Носири Хисрав, Абдурахмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш, адабиётшиносон ва мунаққидон Шамси Қайс, Сайфӣ, Малехо ва дигарон ба муқобили асарҳое, ки шаклан зебо, вале мазмунан пуч буданд, мубориза кардаанд. Шаклпарастӣ дар танқиду адабиётшиносӣ низ мушоҳида мешавад. Мунаққидон ва адабиётшиносони зоҳирписанд дар вақти таҳлили асари бадеӣ ба мазмуни иҷтимоӣ ва аҳамияти ҷамъиятии асар диққат надода, шаклро аз мазмун ҷудо мекунанд (мазмун ва шакл) ва асосан бо таҳлили сохти сюжети композиция, ташбеҳу истиора, қофияю вазн ва ғайра машғул мешаванд. Формализм тамоюли зиддихалқии буржуазӣ буда, ба адабиёти советӣ бегона аст.

Футуризм (лот, - оянда) - ҷараёни адабиёт ва санъати таназзулғошти буржуазист. Футуризм нахустин бор дар Италия ба вучуд омада, идеологияи империалистони ҷанг- ҷӯй ва ҳирси истилогарии онҳоро ифода мекард. Хусусияти асосии футуризми Ғарб тараннум намудани шаҳри капиталистӣ, қудрати техникаи нав, ҷанги беадолат, кинаву адоват нисбат ба халқ мебошад. Футуристҳо мероси бузургони гузаштаро инкор намуда, шаклҳои анъанавии адабиёту санъат ва ҳатто қоидаҳои муқаррарии ҷумласозиро эътироф накарда, бо сохтакориҳо машғул мешаванд. Дар арафаи Революсияи Кабири Сосиалистии Октябр футуристони рус манфиатҳои буржуазияи маҳаллиро ифода мекарданд. Аз шоирони рус В. В. Маяковский дар аввал ба ин ҷараён рағбат пайдо карда бошад ҳам, моҳияти реаксионии онро зуд фаҳмида, аз ин роҳ баргашт.

Х

Халқияти адабиёт — яке аз муҳимтарин аломатҳои бадеияти асарҳои адабиёт, ки онҳоро ба оммаи халқ наздик ва ғоиданок мекунад. Аввалин шартҳои халқияти адабиёт ин аст, ки дар асари бадеӣ муҳимтарин масъалаҳои ҷамъият ба миён гузошта шуда, ҳодисаҳои асосии ҳаёти халқ тасвир ёфта бошад. Асарҳое, ки дар онҳо масъалаҳои хурди беаҳамият бардошта шудаанд, аз халқият дуранд. Дар асарҳое, ки қомилан халқӣ ҳастанд, масъалаҳои асосии пешрафти ҷамъият ва ҳаёту муборизаи халқ мавриди баҳс қарор гирифтаанд. Вале танҳо муҳимтарин ҳодисаҳои ҳаёти халқу ҷамъиятро тасвир кардан қифоя нест, балки лозим аст, ки ҳодисаҳои асосӣ ҳаққони ва ҷуқур, аз нуқтаи назари манфиатҳои халқу мамлакат тасвир шуда бошанд. Ин шартҳои дуйуми халқияти асари бадеист. Фақат дар ҳамин сурат адабиёт метавонад, ки ба халқ ғизои маънавӣ диҳад, дар ҳалли масъалаҳои асосии ҷамъият халқро ба роҳи дурусти мубориза раҳнамоӣ кунад, ба дили халқ беҳтарин фикру эҳсосоти инсониро талқин намояд. Шартҳои сеюми халқияти адабиёт ин аст, ки асар бояд бо қувваи азими бадеӣ эҷод шуда бошад, аз ҷиҳати шакл оӣ, вале содда ва ба оммаи мардум мафҳуму дастрас бошад. Ҳамаи ин аломатҳои муҳими бадеиятро мо дар эҷодиёти классикони адабиётмон ва беҳтарин асарҳои нависандагони советии тоҷик дида метавонем. Халқияти адабиёти советӣ халқияти сосиалистӣ мебошад. Дар адабиёти советӣ олитарин дараҷаи халқият, ки партиявияти коммунистӣ мебошад, амал мекунад. Зеро нависандагони советӣ дар эҷодиёти худ аз ғояҳои олии коммунистӣ (ғоянокӣ) илҳом мегиранд ва ба сиёсати Партияи Коммунистӣ, ки манфиатҳои ҳақиқии халқро ифода мекунад, таъя менамоянд.

Ҳамса (ар.- панҷ) - маҷмӯи панҷ достоне, ки аз тарафи як шоир навишта ва як ҷо гирд оварда шудааст. Ҳамса дар адабиёти форсу тоҷик бори аввал аз тарафи шоири бузурги Озарбойҷонӣ Низомии Ғанҷавӣ тартиб дода шудааст. Анъанаи таълифи «Ҳамса»-ро шоирони дигар

то асри XV давом доданд. Достон (маснави)-ҳои «Хамса» одатан аз ҷиҳати шаклу мазмун ба ҳам вобастагӣ надоранд ва асарҳои мустақиланд. Чунончи, достонҳои «Хамса»-и Низомӣ бо тартиби зерин хусусиятҳои гуногун доранд: 1. «Махзан-ул-асрор» - маснавии фалсафии дидактикӣ; 2. «Хусраву Ширин» - достони ишқии романтикӣ; 3. «Лайлию Мачнун» - достони ишқии романтикӣ; 4. «Ҳафт пайкар» - достони ишқии романтикӣ ва фалсафӣ; 5. «Искандарнома» - достони ҳамосавӣ, ахлоқӣ ва фалсафӣ.

Характер (юн.- хислат, хусусият, сачия) - образи инсонӣ дар асари бадеӣ, шахсияти алоҳидае, ки хислат ва феълу атвори махсусе дорад. Чунон ки дар ҳаёт кас хислат, одат ва рафтору гуфтори ба худ хосеро соҳиб аст, дар асари бадеӣ ҳам бисёр иштироккунандагони воқиаҳо ҳар кадоме дорои хусусиятҳои фардӣ (индивидуалӣ) буда аз дигаре фарқ карда меистанд. Образи одаме, ки да асари бадеӣ тасвир шудааст, одатан як хислати асосӣ дорад ва ин хислати асосӣ ҳамаи дигар хислатҳои ӯро муайян менамояд, вале хусусиятҳои дуйуму сейумдараҷаи ӯ дар навбати худ барои намоён шудани хислати асосии вай хизмат мекунад. Мумкин аст, ки дар як асари бадеӣ якчанд характер ба вучуд оварда шуда бошад. Аз ин якчанд характер он характери комил, ки дар симои ӯ хислатҳои як кас не балки хусусиятҳои як гурӯҳи ҷамъиятӣ хеле барҷаста ҷамъбаст шудааст, ба дараҷанӣ тип мерасад ва характери типӣ номида мешавад. Масалан, дар повести С. Айний «Марги судхӯр» Қорӣ Ишқамба, дар романи Ҷ. Иқромӣ «Духтари оташ» Дилором-кампир ва Ҳайдарқул характери типӣ мебошанд. Дар повести Б. Полевой «Қиссаи одами ҳақиқӣ» Алексей Мересев дар симои худ характери типии одами советиро мучассам намудааст.

Характеристика - тавсифи ҳодиса ё чизе муайян кардани муҳимтарин сифатҳои одам. Масалан, барои тартиб додани характеристикаи ягон иштироккунандаи воқиаҳои асар лозим аст, ки аз рӯи тасвирҳои муаллиф аслу насаб ва ҷиғунагии симои ин персонажро муқаррар намуда,

аз рӯи рафтору кирдор ва фикру андешаҳои персонаж, аз рӯи муомилаи ӯ ба дигар иштироккунандагони воқиаҳои асар, аз рӯи одатҳо, қиёфаи зоҳирӣ, забони ӯ ва ҳоказо хислатҳои асосии вай муайян карда шаванд.

Хотирот (ар.), ёддоштҳо.

Хубсиёт (ар. хубс - палидӣ, нохушӣ) - шеърҳои, ки бо суҳан ва ибораҳои бешармона, фақат барои доираи касони пастинат навишта шудаанд. Чунин шеърҳо баъзан ба калами шоирони машҳур ҳам тааллуқ доранд. Аммо фактҳо нишон медиҳанд, ки ин шоирон хубсиётро на бо хоҳиши худ, балки бо супориши махсус ё бо тақозои завоқи доираҳои ҳукмрон менавиштаанд.

Ч

Чистон - аз навъҳои ниҳоят машҳури эҷодиёти даҳанакии халқ аст. Дар чистон хусусиятҳои барҷастаи ягон чиз, хислатҳои намоёни ҳайвонот, муҳимтарин лаҳзаҳои ҳодисаҳои табиат ба тарзи киноя бо ибораҳои духӯра оварда мешаванд. Чистон бо шеър ё насри мусаччаъ ва мураччаъ сохта мешавад. Аз шоирони тоҷик устод Лоҳутӣ ва М. Миршакар махсусан барои бачагони хурдсол бисёр чистонҳои манзум навиштаанд. Чунончи аз Миршакар:

Дидам мурғи оҳанин,
Панҷаҳояш аз резин,
Ҷон надорад, мепарад,
Доим хӯрокаш бензин.

(Самолёт)

Чорбаҳра - шеъре, ки сачъи байт дорад, яъне ҳар байт ба чор пора тақсим шудааст ва се пораи он сачъ дошта, дар пораи чорум қофияи асоси меояд. Инро санъати мусаччаъ низ меноманд.

Эй, чехраи зебои ту раш ки бутони озарӣ,
Ҳар чанд васфат мекунам, лекин аз он болотарӣ.

Ҳаргиз наёяд дар назар нақше зи рӯят хубтар,
Шамсӣ надонам ё қамар, хурӣ надонам ё парӣ.
Офокро гардидаам, меҳри бутон варзидаам,
Бисёр хубон дидаам, аммо ту чизи дигарӣ.
Эй роҳату ороми чон, бо қадди чун сарви равон
3-ин сон марав доманкашон, к-ороми чонам мебарӣ.
(Хисрави Деҳлавӣ)

Ш

Шакл (ар. - намуд) - воситаҳои тасвири бадеӣ, сохти асар, сюжет ва забони он, ки бо ёрии онҳо мазмуни асар ифода меёбад. Он ҳодисаҳои ҳаёт, ки нависанда тасвир кардааст (яъне мавзӯи асар), он нуқтаи назари нависанда дар бораи зиндагӣ, ки дар асар баён шудааст (яъне ғояи нависанда), мазмуни асарро ташкил мекунад (мазмун). Мазмуни асар ба воситаи тасвири манзараҳои ҳаёт, ба воситаи нишон додани хислат, рафтору кирдор ва саргузашти одамон кушода мешавад. Рафтору кирдор ва хислату характерн иштироккунандагони асар моро ба ҳулосаи муайяне меорад, ки ин ҳулоса ғояи асар мебошад. Нависанда манзараҳои ҳаётро бояд чунон тасвир кунад, сюжету композицияи асарро чунон созад, сухани қаҳрамонон ва сухани худро чунон тартиб диҳад, ки мо хислатҳои ин қаҳрамонро дуруст фаҳмем, дар бораи зиндагӣ мувофиқи нияти нависанда ҳулосаи дуруст барорем. Ҳамаи инҳо, ки воситаи ифода шудани мазмуни асаранд - манзараҳои ҳаёт, сюжету композиция ва забони асар шакли асари бадеӣ номида мешаванд. Мазмун дар асари бадеӣ чигунагии шаклро муайян мекунад. Вале гуфтан мумкин нест, ки шакл аҳамияти дуйумдараҷа дорад. Шакл ва мазмун ба якдигар сахт алоқаманд ҳастанд ва дурусттар ин аст, ки ин ҳар ду соҳиби ягонагии комиланд. Шакл бе мазмун маъние надорад ва мазмун бе шакли муносиб ифода шуда наметавонад. Ҳар як мазмун як шакли муайяне талаб мекунад ва то ин шакли мувофиқ ёфта нашавад, он мазмунро ифода кардан мумкин нест.

Мувофиқати куллии шакли мазмун, ягонагии комили мазмуну шакл шартҳои асосии бадеият аст.

Шахрошӯб - дар аввалҳо (масалан, дар асри XV) қасидаи барҷастаи ҳаҷвияро, ки зуд диққати ҳамаро ба худ кашида, нусаҳояш даст ба даст мерафт, шахрошӯб меномиданд. Баъд асарҳои махсусе, ки ба аҳли касбу ҳунар бахшида шудааст, шахрошӯб ном гирифт. Аввалин девони «Шахрошӯб»-ро Сайфии Бухорӣ (асри XV) тартиб дода аст, ки шеърҳои он махсуси ҳунармандон будааст. Дар эҷодиёти Сайидо (асри XVII) шахрошӯб ба жанри алоҳида табдил ёфт. «Шахрошӯб»-и Сайидо низ ба ҳунармандон бахшида шудааст. Муҳимтарин хусусияти «Шахрошӯб»-и Сайидо ин аст, ки аз чандин порчаи алоҳида иборат буда, ҳар порча бо як вазну қофияи дигар навишта шудааст ва баъзан як порча ҳам бо ду вазну қофия омадааст. Дигар хусусияти асари Сайидо ин аст, ки касбу ҳунароҳои гуногун ва аҳли онҳо бо ҳазлу хушҳолӣ ва кинояву ихом тасвир шудааст. Сабаби асосии шахрошӯб ном гирифтани он низ дар ҳамин аст.

Шеър (ар. - дарёфтан, фаҳмидан, доништан) - сухане, ки вазну қофия ва маънои бориқ дорад. Аммо мафҳуми шеър нисбат ба назм маҳдудтар аст: агар назм ҳамчун намуди жанр ба тамоми навъҳои он, яъне ба қасида, ғазал, достон, маснавӣ ва ғайра оид бошад, шеър бештар ба порчаҳои хурди манзум дахл дорад. Чунончи, агар касе ғазал ё ягон порчаи лирикӣ навишта бошад, мо «он кас назм навишт» не, балки «шеър навиштааст» ме-гӯем. Калимаи «шоир» (яъне нависандаи шеър) аз калимаи «шеър» гирифта шудааст.

Шеъри озод - шеъре, ки вазнаш ба вазни маъмулӣ мувофиқ намеояд ё тарзи қофиябандиаш яхела нест ва ё умуман қофия надорад. Дар назми тоҷик асосан шеъри беқофияро шеъри озод меноманд. Шеъри озод дар охири асри XIX дар Белгия пайдо шуда, баъд ба Россия гузашт. Дар адабиёти тоҷик онро аввалин бор Лохутӣ ҷорӣ карда, аз ҷумла, «Чашмаи ғусфандон» («Фуэнте овехуна»)

ном драман нависандаи Испания Лопе де Вегаро бо шеъри беқофия тарчима намудааст. Шеъри озодро дар адабиётшиносии рус баъзан верлибр (фр. вер - шеър: либр-озод) низ мегӯянд.

Шоири халқӣ - он намояндаи эҷодиёти даҳана кии халқ, ки шеър мегӯяд ё шеър як соҳаи асосии эҷодиёти ӯст. Машхуртарин шоирони халқии тоҷик Бобо Юнус Худойдодзода (1870-1945), Юсуф Вафо (1888—1945) Қурбон Чалил ва Саидаӣ Вализода (тав. 1900) мебошанд.

Шоҳбайт - беҳтарин байти ғазал ё қасида буда, гоҳо беҳтарин байти ҳар як асари манзум ё эҷодиёти шоиреро низ шоҳбайт мегӯянд. Дар шоҳбайт мазмуни барҷастае бо санъати олӣ ифода мешавад. Азбас ки шоирон аксаран дар байти якум (матлаъ)-и ғазалу қасида ва байти тахаллус (хусни тахаллус) бештар ҳунари сарф мекарданд, дар қасида ва ғазал матлаъ ва байти тахаллусро низ шоҳбайт номидаанд.

Э

Экспозисия (лот. - эзоҳ, шарҳ) — як қисми сюжет буда, он лаҳзаҳоро дар бар мегирад, ки нависанда дар бораи қаҳрамонони худ ва муҳити онҳо маълумоти пешакӣ дода, он вазъиятеро, ки пеш аз сар шудани воқеаи асар (гиреҳбанди воқеа) вучуд дошт, он шароитро, ки хислатҳои қаҳрамонҳоро ба вучуд меовард, эзоҳ медиҳад. Дар экспозисия то сар шудани воқеа ва конфликт дар ҷӣ ҳолат будани иштироккунандагони асар шарҳ меёбад. Ҷои экспозисия дар асари бадеӣ ба таври қатъӣ муайян нест. Баъзан экспозисия дар аввали асар меояд. Гоҳо маълумоти экспозисионӣ дар бораи ҳар персонаж алоҳида дар ҷараёни тасвири воқеаҳо оварда мешавад. Дар баъзе асарҳо ҳатто экспозисия дар охир омадааст.

Эпиграф (юн.)- лавҳаю китебаи ҳайкалҳо ва осори таърихӣ дар Юнони қадим. Дертар порчаи хурди аз осори дигарон дар аввали асар ё бобҳои ҷудогонаи он овардашударо эпиграф меномидагӣ шуданд. Барои

хонандаро пешакӣ бо равиҳои фикри мулоҳизаҳои муаллиф, мавзӯ ва ғояи асари вай шинос кунонидан эпиграф аҳамияти калоне дорад. Дар асарҳои А. С. Пушкин, Л. Н. Толстой эпиграф бисёр ба кор бурда шудааст. Ҷалол Иқромӣ ҳам дар аввали ҳар боби повести худ «Ман гунаҳгорам» аз адабиёти классикӣ ва эҷодиёти даҳана кии халқ порчаҳои дилнишинро мувофиқи мақсад ба кор бурдааст. Ин эпиграфҳо барои фаҳмидани мазмуни ҳар боб ёрӣ медиҳанд. Масалан, боби дуйуми асар бо ҷунин шеъри Ҳофиз оғоз ёфтааст:

Аввал ба вафо ҷоми висолам дардод,
Чун маст шудам, ҷоми ҷафоро сар дод.
Бо оби ду дидаи пур аз оташи дил,
Хо ки раҳи ӯ шудам, ба бодам дардод.

Эпизод (юн.-он ҷӣ ба вукӯъ омадааст) – воқеа аз ҷанд воқеаи алокаманд, ки дар сюжети асари эпикӣ то андозае мустақилона аҳамият пайдо кардааст. Масалан, эпизоди дастгир шудани Ёдгор аз тарафи Алимардонбе ки ясаул дар романи устод Айнӣ «Дохунда».

Эпилог (юн. - сухани иловашуда)- монологи хотимагии ба тамошобин нигаронидашуда дар драмаи Юнони қадим. Дар он одатан мақсади муаллиф, моҳияти воқеа ва характерҳо эзоҳ дода мешуд. Ин майл дертар ҳам давом дода шудааст. Дар насри бадеӣ бошад, эпилог қисми хотимагии асар ҳисоб ёфта, аз тақдири минбаъдаи персонажҳо нақл мекунад. Ҷунончи, дар асарҳои И. С. Тургенев «Падарон ва писарон», Л. Н. Толстой «Ҷанг ва сулҳ», С. Айнӣ «Одина» ва дигарон. Дар адабиётшиносии тоҷик эпилогро хотима низ мегӯянд.

Эпопея (юн. посо - эҷод кардан)- маҷмӯи дostonҳои халқӣ дар Юнони қадим, ки воқеаҳои таърихӣ, ҳасту муборизаи халқ ва қаҳрамонони халқиро тасвир мекард. «Илиада» ва «Одиссея»-и Ҳомер аз ҷамин қабил асарҳо буданд (эпос). Дostonҳои қадимии ҳиндӣ «Моҳобҳорут»

ва «Ромаён», асари Фирдавсӣ «Шоҳнома» низ эпоея ҳисоб мешаванд. Дар адабиёти ҳозира романи калон ва як силсила романҳое, ки ягон давраи калон ва воқиаи муҳимми таърихи тасвир мекунад, эпоея ё романи эпоея номида Мешаванд (роман). Романи эпоея одатан ҷиҳатҳои гуногуни ҳаётро хеле вусъатнок тасвир мекунад, воқиаи хеле мураккаб ва саргузаштҳои рангорангеро, ки ба якдигар печидаанд, нишон медиҳад. Дар адабиёти советии тоҷик «Ғулумон»-и устод Айнӣ романи эпоея мебошад. Дар ин асар таърихи зиёда аз сад соли охир, ин кишофи шуури халқи тоҷик аз дараҷаи ғулумӣ то сохтмони социалистӣ тасвир шудааст. Асари Л. Н. Толстой «Чанг ва сулҳ», асари М. А. Шолохов «Дони ором низ эпоеяанд.

Эпос (юн.- дoston, ҳикоя, суруд) — яке аз се чинси асосии адабиёт (чинси адабӣ). Дар асарҳое, ки ба чинси эпос тааллуқ доранд, яъне дар асарҳои эпикӣ ҳаёт асосан ба воситаи таҳкия тасвир меёбад: нависанда саргузашти як ё якчанд касро ҳикоя мекунад, рафтору кирдори онҳоро нишон медиҳад, муносибату муомилаи якеро ба дигаре, хислатҳо ва фикру зикри онҳоро баён менамояд. Тасвири саргузашти инсон ва воқиаҳои гуногуни ҳаёт хусусияти муҳимми асарҳои эпӣ кист. Намудҳои асосии асарҳои эпикӣ: роман, повест (қисса), ҳикоя, новелла, очерк, дoston, масал, афсона, ривоят мебошад. Асарҳои эпикӣ асосан ба наср навишта мешаванд, вале масал ва хусусан дoston аз ҷумлаи намудҳои назмӣ мебошад. Дostonҳои калони халқӣ, ки дар бораи қаҳрамонони афсонавӣ ва қорномаҳои ҷангии онҳо гуфта шудаанд, эпоси халқии қаҳрамонӣ ном доранд. Дostonи халқии тоҷӣ ки «Гӯрӯғли» дostonи халқии арманӣ – «Довуди сосунӣ» дostonи халқии қирғизӣ «Манас» ва ғайра аз ҳамин қабиланд.

Баъзе дostonҳои калони қаҳрамонона, ки ба қалами шоире тааллуқ доранд, низ эпоси қаҳрамонӣ номида мешаванд. Масалан, «Илиада» ва «Одиссея»-и Ҳомер, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва дигарҳо (эпоея). Ин гуна дostonҳои бузурги қаҳрамонӣ дар адабиёти тоҷик ҳамо

ном гирифтаанд. Ҷунончи, «Шоҳнома»-ро ҳамо ва Фирдавсиро ҳамоасарой мегуянд.

Эстетика (юн.- ҳис, эҳсос)- илмест, ки қонунҳои умумӣ, моҳият, пайдоиш ва тараққиёти санъат (адабиёт, мусиқӣ, санъати тасвирӣ ва ғайра)-ро таҳқиқ менамояд. Эстетика қонунҳои тараққиёти санъатро аз нуқтаи назари зебоии ҳаёт ва инъикоси он дар асарҳои санъат меомӯзад. Зебоии ҳаёт дар ҳар давр бо мафҳуми идеал ифода мешавад. Дар ҳар давр, дар ҳар марҳилаи таърихӣ одамон дар бораи ҷӣ гуна шудани ҳаёт, дар бораи зиндагӣ, ки мувофиқи талаботи эҳтиёҷоти онҳо бошад, идеал ба вуҷуд меоранд. Санъат, ки ҳамоша бо ҳаёти иқтисодию сиёсии ҷамъият якҷоя тараққӣ мекунад, дар асарҳои худ ба тарзи гуногун ҳамин идеалҳои иҷтимоиро акс менамояд. Ин идеалҳо дар соҳаҳои гуногуни идеологӣ ба тарзи гуногун инъикос меёбанд: дар афкори сиёсию иҷтимоӣ бо фикрҳои пешқадами фалсафӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғайра. Ҳамин идеалҳо дар санъат ба воситаи образҳои бадеӣ таҷассум кунонида мешаванд. Аз ҳамин сабаб муҳимтарин масъалаи эстетика омӯхтани моҳияти образи бадеӣ ва муносибати он ба воқеият мебошад. Омӯхтани масъалаҳои мазкур ба мо ёрӣ медиҳад, ки мавқеи санъатро дар ҳаёти ҷамъият муайян намоем. Эстетика ҳамчун қисмати ҷудогонаи фалсафа дар Юнони қадим ба вуҷуд омада буд. Дар давраи феодализм ва ҷамъияти буржуазӣ беҳтарин намоёндагони афкори иҷтимоӣ сиёсӣ унсур ва ғояҳои материалистии эстетикаро ин кишоф дода, ба муқобили эстетикаи идеалистӣ ва реаксионӣ мубориза мебуданд. Эстетика дар таърихи афкори иҷтимоӣ сиёсии халқи тоҷик ҳамчун илми мустақил ё ҷудогона вуҷуд надошт. Аммо дар ҷаҳонбинии мутафаккирон ва шоире нависандагони барҷаста (Абӯалӣ Сино, Носири Хисрав, Насриддини Тӯсӣ, Шамсиддини Қайси Розӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Аҳмади Дониш ва ғайра) фикрҳои пешқадами эстетӣ киро дидан мумкин аст. Эстетика ҳамчун илми мустақиле, ки дорои таълимоти мурағаб ва мунтазам аст, аз тарафи

асосгузори марксизм-ленинизм бунёд шудааст. Эстетикаи марксистӣ-ленинӣ таълим медиҳад, ки санъат танҳо дар ҷамъияти бесинфи социалистӣ талабот ва эҳтиёҷоти маънавӣ, орзуву умед, беҳтарин идеалҳои инсонӣ меҳнаткашро пурра ифода мекунад. Дар ҷамъияти истисморӣ меҳнаткашон барои идеали ҳаёти зебову озод мубориза мебаранд, аммо ба ин идеал дар он шароит комёб намешаванд.

Ҷамъияти социалистӣ идеал ва воқеияти ҳаётро бо ҳам пайваста, зебоии ҳаётро барои одами советӣ кашф намуд, Эстетикаи марксистӣ-ленинӣ, ки ба ҷаҳонбинии материалистӣ асос ёфтааст, дар шароити ҷамъияти нави социалистӣ вазифаҳои санъатро муайян мекунад, қонунҳои инъикоси ҳаёти имрӯзаамонро дар образҳои бадеии санъат меомӯзад. Хусусияти дигари эстетикаи марксистӣ-ленинӣ он аст, ки вай фақат дар доираи таълимоти назарӣ маҳдуд намонда, торафт ба ҳаёти ҷамъиятӣ, ба зиндагии ҳаррӯзаи халқ роҳ ёфта истодааст. Вай барои тарбия намудани одами нави советӣ, барои ин кишоф додани эҳсоси зебӣ, яъне ҳисси эстетикӣ ки он роли калон мебозад.

Эҷодиёти коллективӣ - асарҳое, ки ба таври дастҷамъӣ, бо ҳамкориҳои чанд нафар санъаткор эҷод шудаанд. Чунончи, достони «Оби ҳаёт» аз тарафи С. Айни, М. Турсунзода, А. П. Деҳотӣ ва Ҳ. Юсуфӣ навишта шудааст. Рассомони советӣ М. К. Приянов, П. Крлов ва Николай Соколов аксаран якҷоя сурат мекашанд ва ба асари худ Кукрникс имзо мегузоранд.

Эҷодиёти халқӣ - аз муҳимтарин қисматҳои адабиёти ҳар халқ ба шумор меравад. Осори фаровоне, ки аз тарафи эҷодкорони халқӣ бунёд шудааст, маҳсули эҷодиёти халқист. Ин асарҳо дар аввал аз тарафи ягон шахси муайян эҷод мешаванд ва азбас ки дар рӯи қоғаз навишта нашуда, аз даҳон ба даҳон мегузаранд, номи эҷодкори онҳо зуд аз байн меравад. Бисёр асарҳои эҷодиёти халқӣ, ки дар қадимтарин замонҳо ба вуҷуд омадаанд, бо мурури вақт тағир меёбанд, ба он таъсири урфу одат ва тарзи зиндагии

давраҳои мухталифи таърихӣ нақш меузорад. Жанрҳои асосии эҷодиёти даҳана кии халқ - достон, афсона, тарона, бадеҳа, мақолу зарбулмасал, чистон, ғазал, рубой, дубайтӣ мебошанд.

Эҷодиёти даҳана кии халқӣ аз сарчашмаҳои асосии адабиёти хаттӣ ҳар халқ мебошад. Беҳтарин шоирони ҳар халқ ва ҳар давр (Фирдавсӣ, Рӯдакӣ, Ҷомӣ, Ҷалолиддини Румӣ ва ғайра) дар офаридани ҳам шакл ва ҳам мазмунҳои адабӣ ба эҷодиёти даҳана кии халқ муроҷиат мекарданд. Асосгузори адабиёти реализми социалистӣ М. Гор кӣ ва сардафтари адабиёти советии тоҷик С. Айни дар асарҳои худ аз эҷодиёти халқ истифода бурдаанд ва адибони ҷавонро ба омӯхтани осори фолклор ташвиқ намудаанд.

Ю

Юмор (лот. - нам, рутубат). мутоиба.

Я

Якдармиён - як намуди қофиябандӣ, ки ба тарзи абаб меояд.

Чунончи, дар ин банд:

Сӯи Фархор, сӯи Вахш равад
Мисли ҳоҷатбарор марди нек,
Бештар бо аробааш гардад
Аз дилу ҷон ба кори халқ шарик..

(М. Турсунзода)

Қофияи якдармиён гоҳо дар қитъаҳои дубайтии шоирони классӣ ки форсу тоҷик ҳам дида мешавад. Масалан:

Шохи беи сабзгашта рӯзи бод
Чун яке масти навони с рног н,
Лолабарги лаълпайкар бомдод
Чун сари шамшер олуда ба хун.

(Имори Марвазӣ)

Нигорино, шундастам, ки гоҳи меҳнату роҳат
Се пероҳан салаб будаст Юсуфро ба умр-андар
Яке аз қайд шуд пурхун, дуввум шуд чок аз тўҳмат,
Саввум Яъқубро бо бўш равшан гашт чашми тар.

Аз эҳтимол дур нест, ки дар ин гуна порчаҳои шеърӣ
классикӣ қофияи якдармиён ба тарзи тасодуф сурат
гирифта бошад. Ин намуди қофиябандӣ дар шеърӣ тоҷик
дар замони советӣ бештар ривоч ёфт.

Ягонагии замон, макон ва амал — яке аз қоидаҳои
драма ва трагедия дар адабиёти антиқа, ки дар
драматургияи классисизм низ ҷорӣ буд. Ягонагии замон,
макон ва амал аз ин иборат аст, ки ҳамаи воқиаҳои песа
бояд дар давоми як муддати муайян ва дар як ҷой ба вучуд
биёянд, муборизаи қаҳрамон ва персонажҳои асар ба як
мақсад нигаронида шуда, тамоми амалиёти онҳо ба як
амал пайвандад.

Ғ

Ғазал (ар. - дӯст доштан) - порчаи шеърӣ, ки вазн
ва қофияи якхела дорад. Ғазал ҳатман бояд матлаъ дошта
бошад ва қофияҳои мисраи дуввуми байтҳои дигар бояд бо
матлаб мувофиқ ояд (аа, ба, ва, са ва ғ.) Ғазал дар аввал аз
7 - 11 байт зиёд намешуд ва аксар мазмунҳои лирикии ишқӣ
дошт. Аммо баъдтар шумораи байтҳои ғазал зиёд шуд ва
дар он мазмунҳои фалсафӣ ахлоқӣ низ дохил гашт.

Магар насими саҳар бӯи ёри ман дорад,
ки роҳати дили умедвори ман дорад?

Ба пой сарв дарафтадаанд лолаву гул.

Магар шамоилу қадди нигори ман дорад?

Нишони роҳи саломат зи ман маҷӯй, ки ишқ

Зумоми хотири беихтиёри ман дорад....

Дигар сари ману болини офият, ҳайҳот!

Бад-ин ҳавас ки сари хоксори ман дорад.

Ба ҳарза дар сари ӯ рӯзгор кардам, дод,

Фароғат аз ману аз рӯзгори ман дорад...

Ба зери бори ту Саъдӣ чу хар ба гил дармонд,
Дилат насӯхт, ки бечора бори ман дорад.

(Саъдӣ).

Ғоя (ар.- мақсад, маром)-он фикри асосӣ ва ҳулосае,
ки нависанда дар асари худ аз тасвири ҷиҳатҳои гуногуни
ҳаёт баровардааст. Нависанда дар вақти ҳалли мавзӯи асар,
ҳангоми тасвири одамон ва ҳодисаҳои ҳаёт муносибати
худро ба ин одамон ва ҳодисаҳо нишон медиҳад, дар
бораи ин одамон ва ҳодисаҳо ҳулосае мебарорад, ба фикри
муайяне меояд ва ҳукми худро меғӯяд. Вай кӯшиш мекунад,
ки хонанда низ пас аз мутолиаи асар ба чунин фикр ояд.
Дар ин фикру ҳукми нависанда манфиатҳои синфе, ки
нависанда намоёнда ё тарафдори он аст, инъикос меёбад.
Вале нависанда одатан фикру ҳулоса, яъне ғояи асари
худро бевосита баён намекунад. Ғояи асар аз образҳои
бадеӣ - манзараҳои ҳаёт, рафтору кирдор ва ҳиссиёту
ҳаяҷони иштироккунандагони асар маълум мешавад. Ғояи
муаллиф дар асарҳои эпикӣ ва драматӣ (ҷинси адабӣ) на
танҳо аз ин кишофи воқиаҳо ва характерҳо, дар асарҳои
лирикӣ на фақат аз маҷмӯи ҳиссиёту ҳаяҷони қаҳрамони
лирикӣ фаҳмида мешавад, балки ҳар яке аз ҷузъиёти
зиндагӣ, ки дар асар тасвир шудааст, барои фаҳмидани
фикри асосии нависанда ёри медиҳад.

С. Айни дар повести «Одина» ҳаёти пеш аз революсия,
даҳшатҳои зулми феодалӣ, азобу уқубатҳои Одина ва
дигар меҳнаткашонро хеле муфассал тасвир намуда
нишон медиҳад, ки ба амал омадани Революсияи Октябр
ҳодисаи зарури буд, то ин ки миллионҳо одинаҳо аз
зулми чандинасра наҷот ёбанд ва ҳаёти хушбахтона барпо
намоёнд. Ин ғояи асосии асари Айнист, ки манфиати
оммаи меҳнаткашони тоҷикро ифода мекард ва онҳоро
барои мустақкам кардани ғалабаи Октябр ба муборизаи
синфӣ даъват менамуд. Беҳтарин асарҳои адабиёти советӣ
олитарин ғояҳои замони моро ифода мекунанд. Дар баъзе
асарҳои калони бадеӣ, ки ҳаётро хеле вусъатнок тасвир
менамоянд, ғайр аз ғояи асосӣ чанд ғояи дигар низ мавҷуд

аст, ки ҳар кадоми он аз ягон ҷиҳат ба ғояи асосӣ алоқае дорад.

Ғоянокӣ - соҳиби ғояи олий будани асари бадеист. Ғояно кии асар ба дараҷаи ҷаҳонбинии нависанда вобаста аст. Ҷаҳонбинии нависанда чӣ қадар васеътар ва дурусттар бошад, асари ӯ ғояҳои баландтареро талқин хоҳад кард ва мазмуни асар муҳимтар хоҳад буд. Нависандагони советӣ ғояҳои марксизм-ленинизмро, ки пешқадамтарин ғояҳои замони мо буда, бахту саодати аҳли меҳнат, баробарию бародарӣ, дӯстию сулҳро дар назар доранд, шиори худ кардаанд. Дар асарҳои худ аз ғояҳои коммунизм рӯҳбаланд гардидани нависандагони советӣ асоси ғояно кии коммунистии асарҳои онҳо мебошад. Асаре, ки ғояи олий надошта бошад, аслан асари беғоя ва мазмунан пуч аст. Беғоягӣ асари бадеиро аз таъсири тарбиявӣ маҳрум мекунад ва ба хонанда имконият намедихад, ки моҳияти воқиҳои ҳаётро фаҳмад ва неку бадро аз якдигар фарқ кунонад. Партияи Коммунистӣ ба муқобили беғоягӣ мубориза мебарад ва нависандагони советиро даъват мекунад, ки бо партави ғояҳои баланди замони мо роҳи муборизаи халқро равшан намоянд.

Қ

Қасида (ар. -- мағзи бузург) — яке аз маъмултарин намудҳои назми классикии тоҷикӣ форс мебошад, ки аз назми араб гузаштааст. Қасида дар назми классикии тоҷик аз асри IX—X сар карда ниҳоят тараққӣ ёфт. Вай асосан ба мадҳу ситоиши амирон ё намояндагони сулолаҳои ҳукмрон бахшида мешуд. Аммо аз асри XI - XII сар, карда доираи мавзӯи қасида хеле васеъ шуд ва ба он мазмунҳои фалсафӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ роҳ ёфт. Давраи ин кишофи қасида асрҳои X-XII буд. Қасида аз ҷиҳати қофия монанди ғазал аст, яъне ба тарзи аа, ба, ва, аммо аз ҷиҳати миқдори байт хеле зиёд буда, аз ҷиҳати шакл мураккаб аст. Қасида аз ҷиҳати сохт тартиби муайяне дошт, яъне аввал ташбиб ё насиб, баъд байти таҳаллус, сипас мадҳ, дар охир матлаб

ва дуои шоир дар ҳаққи мамдӯҳ меомад.

Қасидаеро, ки ташбиб (насиб) надорад ва бевосита аз мадҳу ситоиш сар мешавад, қасидаи маҳдуд ё қасидаи муқтазаб (ар. - буридашуда) мегӯянд. Қасида аз ҷиҳати мазмуни ташбиб ё мазмуни қисмҳои дигараш номҳои гуногун дорад:

1. Қасидаи баҳория - қасидаест, ки дар ташбиби он тасвири фасли баҳор омадааст.

2. Қасидаи ҳолия - қасидаест, ки дар ташбиби он ё дар тамоми он шикоятҳои шоир аз норасоии замон, зиндагии номусоиди ӯ ва умуман тасвири ягон лаҳзаи зиндагии ӯ оварда шудааст.

3. Қасидаи фҳрия - қасидаест, ки дар ташбиби он ё умуман дар тамоми он шоир фазилат, дониш ва мартабаи худро ситоиш мекунад.

4. Қасидаи ишқия - қасидаест, ки ташбиби он мавзӯи лири кии ишқӣ дорад.

5. Қасидаи ҳамрия — қасидаест, ки дар ташбиби он васфи май, маҷлисҳои майхӯрӣ ё тарзи тайёр кардани май оварда мешавад.

6. Қасидаи ҳаҷвия - қасидаест, ки дар ташбиби он рақибони шоир, бадхоҳони мамдӯҳ ва ғайра ҳаҷв карда шудаанд.

Мисоли касидан баҳория:

Боди шабгирӣ насим овард боз аз ҷӯйбор,
Абри озорӣ алам афрошт боз аз кӯҳсор.
Ин чу пайкони башоратбар шитобон дар ҳаво
В-он чу пилони ҷавохиркаш хиромон дар қатор.
Ғаҳ муаттар хо ки дашт аз боди кофуринасим.
Ғаҳ мурассаъ санги кӯҳ аз абри марворидбор.
Бӯи хок аз наргису савсан чу муш ки таббатӣ,
Рӯи боғ аз лолаву насрин чу нақши Қандаҳор.
Марҳабо, бӯе, ки аттораш набошад дар миён,
Ҳаббазо, нақше, ки наққошаш набошад ошкор.
Абр агар ошиқ нашуд чун ман чаро гирияд ҳаме

Бод агар шайдо нашуд чун ман чаро шуд беқарор.
 Маст агар булбул шудааст аз хӯрдани мул, пас чарост,
 Чехраи гул бофурӯғу чашми наргис пурхумор?
 Равнақи бозори бутрӯён бишуд, зеро ки буд
 Бӯи хатшон гулситону ранги рухшон лолазор.
 Бода хӯр чун лолаву гул з-он ки андар кӯху дашт,
 Лола мерӯяд зи хоро, гул ҳамерӯяд зи гул,
 Бода хӯрдан хуш бувад бар гул ба ҳангоми сабӯх
 Тавба кардан бад бувад хосса дар айёми баҳор.
 Бар гули сурӣ маи софӣ ҳалол асту мубоҳ,
 Хосса андар маҷлиси садри ҷаҳон, фаҳри кибор.
 Маҷлиси оли Алоуддин, ки аз дасти сахош
 Зар зи кон хоҳад амону дур зи дарё зинҳор...

Ин ташбиби қасидааст, ки дар он тасвири фасли баҳор омадааст, шоир пас аз тасвири фасли баҳор бо як байте, ки мантиқан ва мазмунан бо ташбиб алоқаманд аст, яъне ба воситаи ин байт:

Бар гули сурӣ маи софӣ ҳалол асту мубок,
 Хосса андар маҷлиси садри ҷаҳон фаҳри кибор.

ба мадҳи Алоуддин ном шахсе мегузарад. Ин байти таҳаллуси қасида аст. Пас аз ташбиб ва байти таҳаллус мадҳияи қасида 28 байт аст.

Қаҳрамони асари бадеӣ — иштироккунандаи воқеаҳои асар аст, ки дар ин кишофи воқиа таъсири муҳим дорад, муфассал ва ҳартарафа тасвир шудааст ва ҳислатҳои хоси ӯ ба ҳубӣ намоён аст. Шахсе, ки дар як асар мавқеи марказиро ишғол менамояд, қаҳрамони асосии асар номида мешавад. Чунончи Одина дар повести устод Айнӣ «Одина» ва Собир дар повести С. Улуғзода «Субҳи ҷавонии мо» қаҳрамони асосӣ мебошанд. Дар асарҳои калон мумкин аст, ки чанд қаҳрамони асосӣ амал кунанд. Масалан, дар «Ғуломон»-и С. Айнӣ, ки романи эпопея аст, Неқадам, Эргаш ва Ҳасан қаҳрамонони асосиянд.

Иштироккунандаи асосӣ ва ё яке аз иштироккунандагони асосии воқиаҳо, ки дар асар роли мусбат

мебозад, образи мусбат ё қаҳрамони мусбат ном дорад. Қаҳрамони, мусбат соҳиби ҳислатҳои олиии инсонӣ буда, фикру ҳисси начибонае дорад ва бо рафтору кирдори худ ба хонанда дарси ибрат медиҳад. Аз ин ҷиҳат қаҳрамони мусбат аҳамияти калони тарбиявӣ дорад. Қаҳрамонони мусбати адабиёти классикии тоҷик — Рустам («Шохнома»-и Фирдавӣ), Лайлӣ ва Мачнун (Низомӣ, Чомӣ ва дигарҳо), Шуқурбек (Аҳмади Дониш) ва ғайра барои тарбияи наслҳои наврас роли калон бозидаанд. Адабиёти советӣ қаҳрамонҳои нави мусбатро тасвир кардааст, ки ҳислатҳои нави инсонии аъзоёни ҷамъияти социалистиро нишон медиҳанд. Дар «Дохундаа»-и С. Айнӣ — Ёдгор ва Гулнор, дар «Навободи С. Улуғзода Нуралӣ, дар «Одамони ҷовид»-и Раҳим Ҷалил — Пӯлод ва Гулрӯ, дар «Ҳасани аробакаш»-и М. Турсунзода — Ҳасан ва дигарҳо аз ҷумлаи қаҳрамонони нави мусбат мебошанд. Он шахсоне, ки дар асар аҳамияти дуйумдараҷа доранд, одатан қаҳрамон не, балки иштироккунандаи воқиаҳои асар ном доранд. Аммо онҳое, ки ба рафти воқиаҳо таъсире нарасонидаанд, персонаж номида мешаванд. Дар баъзе асарҳо образи манфӣ мавқеи марказӣ пайдо мекунад. Масалан, дар повести С. Айнӣ «Марги судхӯр» Қорӣ Ишқамба дар маркази ҳамаи тасвирҳо истодааст. Бо вучуди ин, одатан ин гуна иштироккунандагони воқеаҳои асарро қаҳрамон наменоманд, балки образи манфӣ ном медиҳанд. Истилоҳи қаҳрамон танҳо нисбат ба образҳои асосии мусбат кор фармуда мешавад.

Қаҳрамони лирикӣ — он шахсе, ки шеърҳои лирикӣ аз номи ӯ навишта шудааст ё фикру ҳиссиёти ӯ дар шеър ифода ёфтааст. Қаҳрамони лирикӣ аксаран ҳуди шоир аст. Дар асари лирикӣ ҳаёт ба воситаи воқиаҳо ва саргузашти одамон тасвир намешавад, балки муаллиф он фикру ҳиссиёт, он мулоҳизаву ҳаяҷонеро, ки аз ҳодисаҳои ҳаёт ҳосил кардааст, ифода мекунад (лирика). Фикру ҳиссиёти шоире, ки ҳаётро хуб дарк карда, аз он таассуроти дуруст ва амиқ гирифта метавонад, танҳо ба ҳудуд тааллуқ

надорад, бал ки ба бисёр одамони замонаш, ба гурӯҳҳои муайяни ҷамъият, ба як давраи таърихӣ хос аст. Ба ин маънӣ, қаҳрамони лирикӣ танҳо ҳуди шоир нест, бал ки рӯҳияи ӯ то андозае рӯҳияи ҷамъиятро ифода мекунад.

Масалан, М. Турсунзода бо номи «Қиссаи Ҳиндустон» як силсила шеър навиштааст, ки ба ҳаёти Ҳиндустони мустамлика бахшида шудааст. Қаҳрамони лирикии ин шеърҳо одами пешқадами советист, ки ҳисси баланди интернационалӣ дорад, аз табиату маданияти Ҳиндустон мафтун шудааст ва ба муборизаи озодихонаи халқи ҳинду бо хайрхоҳии тамоми ғарб мекунад. М. Турсунзода дар «Қиссаи Ҳиндустон» ба воситаи образи одами советӣ қаҳрамони лирикии худро ба вучуд овардааст.

Қисса (ар.) - дар адабиёти классикӣ асарҳои манзум ва мансурро, ки мавзӯи ишқӣ доранд, гоҳо қисса ҳам мегуфтанд. Чунончи, қиссаи Лайлию Мачнун, қиссаи Ҷамшеду Хуршед ва ғайра (баллада).

Қисса дар қисса - як намуди жанри калони насри классикӣ. Дар ҷунин қиссаҳо ҳикоятҳои бисёре, ки аз ҷиҳати сюжет бо ҳам алоқаманд нестанд, ба воситаи як сюжети умумӣ ба ҳам пайваست мешаванд ва дар натиҷа як асари калон бо як номи умумӣ ба вучуд меояд. Ин тарзи композиция дар насри бадеии халқҳои Шарқ, аз ҷумла дар адабиёти форсу тоҷик низ ниҳоят тараққӣ карда буд. Чунончи, ҳикоят ва қиссаҳои китоби машҳури «Ҳазору як шаб» ба воситаи қиссаи Шаҳрзод, ки барои ҳалоси ҷони худ шабонаҳо афсона мегуфт, ба ҳам пайваста шудаанд. Қиссаҳои машҳури «Чор дарвеш», «Калила ва Димна», «Синдбоднома» низ аз ҳамин қабиланд. Ин тарзи ҳикоябанди дар адабиёти советии тоҷик ҳам мавҷуд аст. Асари С. Айни «Чаллодони Бухоро» ва повести Ҷ. Иқромӣ «Тори анкабут» ба тарзе навишта шудааст, ки дар дохили як ҳикоя чанд ҳикояи дигар меояд. Қисса дар қиссаро ҳикоят ифода мекунад.

Қиссаҳои - касе, ки қисса мехонад. қиссаҳои касоне буданд, ки дар меҳмонхонаҳо, дар дӯкони ҳунармандон

ва устохонаҳо, дар сари бозор ва пеши масҷиди ҷомеъ ба овози баланд китоб мехонданд ва мардум дар атрофи онҳо ҷамъ шуда, қисса гӯш мекарданд. китобхона, ки қиссаҳои мехонданд, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Шоҳнома»-и Мансур ва дигар ҷангномаҳо, инчунин «Ҳотамнома», «Ҷомеъ-ул-ҳикоят» ва ғайра буданд. Бисёр қиссаҳои маҳорати баланди суҳанварӣ доштанд ва бо хониши худ шунавандагонро ба ҷӯшу хурӯш меоварданд.

Қитъа (ар.- пораи чизе)- яке аз намудиҳои назми классикӣ. Қитъа аз ҷиҳати шакл ба ғазал ва қасида наздик аст, аммо матлаъ надорад, яъне қофиябандии он ба ин тарз аст: аб, вб, гб, дб

Чаҳор чиз аст оини мардуми ҳунарий,
ки мардуми ҳунарий з-ин чаҳор нест барӣ:
Яке саховати табъӣ ҷу дастгоҳ бувад
Ба некномӣ онро бубахшиву бих(в)арӣ.
Ду дигар он ки дили дӯстон наёзорӣ,
ки дӯст оина бошад, ҷу андар ӯ нигарӣ.
Се дигар он ки забонро ба гоҳи гуфтани зишт
Нигоҳ дорӣ, то вақти узр ғам нах(в)арӣ.
Чаҳорум он ки касе к-ӯ ба ҷои ту бад кард,
Ҷу узр хоҳад, номи гуноҳи ӯ набарӣ.

(Анварӣ).

Мавзӯи қитъа хеле васеъ ва гуногун аст. Мо дар қитъа ҳам ҳаҷв, ҳам шикоят аз нуқсонҳои замон, ҳам танқиди норасоӣҳои ҷамъият, ҳам тасвири лаҳзаҳои ҷудогонаи ҳаёти шоир ва инъикоси ақидаҳои иҷтимоӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ ӯро мебинем. Қитъа дар замон, ки ғазал ҳанӯз ин кишоф наёфта буд, дар эҷодиёти шоирон, махсусан шоирони қасидасаро, мавқеи калон дошт ва барои омӯхтани тарҷумаи ҳол ва ҷаҳонбинии онҳо аҳамияти калон дорад. Порчаҳои, ки тарзи қофиябандиашон ба шакли ғазал аст, аммо миқдори байташон бисёр нест ва дар мақтаъ таҳаллуси шоир оварда нашудааст, низ қитъа

ном доранд. Чунончи:

Магӯ гузашта рафиқон зи дил фаромӯшанд,
Кадам нола, ки дар пардааш намечӯшанд.
Чароғи анҷумани ҳайрати назар буданд.
Кунун ба пардаи дил доғҳои хомӯшанд.
Нарафтаанд аз ин базм, то сухан боқист.
Зи дида рафта, вале кин ҳанӯз дар гӯшанд.

(Бедил).

Қофия (ар.- аз қафо, аз пас раванда)- як чанд ҳарф ё ҳичоҳои ҳамоҳанге, ки дар охири мисраъ ё байтҳо, ё ин ки пеш аз радиф мувофиқи оҳанги шеър такрор мешаванд. Чунончи:

То ин ки наранчида равад пири кӯҳансол,
Кардем ҳама кор дар ин соли накӯфол,
Ин соли ҷавоне, ки ба мо омада имшаб,
Аа мо биравад низ шуда розию хушҳол.
(М. Аминзода)

Қофияи ин банд «ол» аст ва мисраъҳое, ки ба ин қофия омадаанд, мисраъҳои ҳамқофия номида мешаванд. Сабру дил даст чун ба ҳам доданд,

Дил ба ишқи ту ҷонсупорӣ кард.
Сабр ҳам низ ҳақгузорӣ кард.
Сабру дил даст чун ба ҳам доданд,
Ҳам наёрист - пойдорӣ кард.

(Асириддини Ахсикатӣ)

Дар ин мисраъҳо қофия аз се ҳарфи «орӣ» иборат аст ва пеш аз радиф («кард») омадааст. Дар илми адабиётшиносии классикӣ аз рӯи принципи навишти ҳуруфоти арабӣ ба ҳарф ва ҳаракатҳо (овозҳои садоно ки «а», «у», «и» ки навишта намешуданд) дар қофия чандин унсурҳои хурд

муайян шудааст, ки ҳоло бисёрии онҳо аҳамияти худро гум кардаанд, ё ин ки умуман ҳамчун истилоҳкор фармуда намешаванд. Чунончи, дар байти:

Чу бигзашт сол аз барам шасту панҷ,
Фузун кардам андешаи дарду ранҷ.

қофия «панҷа ва «ранҷ» бошад, ҳарфи «ҷ» рави ва ҳарфи «н» қайд номида мешуд. Ба ҳамин тариқ қофия зиёда аз 15 унсури хурд бо номҳои махсус дошт. Қофияҳое, ки бо ду ё зиёда аз ду ҳарф бо ҳам ҳамоҳанг ва шаклан монанд ҳастанд, қофияи сареҳ ном доранд. Қофияҳое, ки дар навишт шакли дигар доранд, аммо дар хондан ҳамоҳанг мешаванд ё аз ҷиҳати талаффуз ва оҳанги баъзе ҳарфҳо ба ҳам наздиканд, қофияи ғайрисареҳ ном доранд. Чунончи:

Тоҷикӣ, ё ки арманӣ, ё рус,
Лек ман модари туам имрӯз.

(Миршакар)

Вай чеҳрахандон сап-сафед,
Чун бахти авлоди совет.

(Деҳотӣ)

Қофияи ғайрисареҳ дар илми адабиётшиносии классикӣ аз рӯи тағир ёфтани унсурҳои қофия (яъне ҳарфҳои ҷудогонаи он) чандин шакл ва номҳои махсус дошт. Чунончи, агар ҳарфи охирини қофия (ҳарфи рави) ба ягон ҳарфи ҳамоҳанг ва ҳаммаҳраҷ тағир дода шавад, ин ҳел қофияро акфо меномиданд. Чунончи:

Ҳама гурз борид бар хӯрду тарк,
Чу боди хазон борад аз бед барг.

(Фирдавсӣ).

Х

Ҳабсия - як қисмашъоре, ки шоире дар вақти зиндонӣ буданаш навиштааст. Дар ин қабил шеърҳо одатан шоир аз зиндагии саҳти зиндонӣ, танҳой, рӯзгори номусоид ва ғайра шикоятҳои талх мекунад. Чунончи, шоири асри XI-XII Масъуди Саъди Салмон дар муддати 17 сол зиндонӣ буданаш як силсила шеър навиштааст, ки ба номи ҳабсиёт машҳур аст.

Ҳазл (арабӣ. - шӯхӣ) - порчаҳои хурди манзум (ва баъзан мансур), ки бо шухиву зарофат ба ягон муносибат ба шоирон, аҳли санъат ё шахсони дигар бахшида мешавад. Аз ин сабаб ин ҳазлро бештар ҳазли рафиқона меноманд. Беҳтарини ҳазлҳои рафиқона он аст, ки ҳислатҳои барҷаста, баъзе камбудииҳои шахсӣ, воқиҳои зиндагии он шахсро бо зарофати баланд ва сухану ибораҳои духӯра ба назм медарорад. Беҳтарин ҳазлҳои рафиқона дар назми имрӯзаи мо ба қалами А. Деҳотӣ, М. Аминзода ва Ҷ. Сухайлӣ тааллуқ доранд.

Ҳамд (ар.- ситоиш) - боби аввали дostonҳои классикӣ, ки дар он ситоиши худо карда мешавад.

Ҳамоҳангӣ - дар як мисраъ, байт ва баъзан порчаҳои ҷудогонаи шеър паси ҳам омадани овозҳои садонок. Ин санъат дар назми классикӣ бисёр дида шавад ҳам, аммо дар илми бадеъ инъикос наёфтааст. Ҳамоҳангӣ дар шеъри русӣ ассонанс номида мешавад.

Бӯи ҷӯи Мӯлиён ояд ҳама,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳама.

(Рӯдакӣ).

Эй сорбон, оҳиста рон к-роми ҷонам меравад.

(Саъдӣ).

Ҳашв (арабӣ.- он чи ки бо вай болишту кӯрпаро пур мекунанд) -дар шеър овардани калима ё ибораҳои зиёдотӣ. Ҳашвро ба се тақсим мекунанд:

1. Ҳашви малеҳ - он аст, ки ҳарчанд мисраъ ё байти шеър ба овардани калимаву ибораҳои зиёдотӣ мӯҳтоҷ

набошад ҳам, он барзиёдиҳо маъно ва таъсири шеърро амиқтар ва пурзӯртар мекунад. Чунончи:

Дар меҳнати ин замонаи бефарёд
Дур аз ту чунонам, ки бадандеш мабод.
(«Ал - мӯъҷам»).

Дар ин ҷо шоир ибораи «дур аз ту»-ро набиёрад ҳам мешуд, аммо ин ибора маънии шеърро боз пурзӯртар мекунад.

2. Ҳашви мутавассит (миёна) — калима ва ибораҳои зиёдотие, ки на маънои шеърро ҷуқуртар мекунанд ва на ба маъною ҳусни шеър нуқсоне мерасонанд.

Гар хира маро зеру забар хоҳӣ кард,
Аз умри худ, эй дӯст, чӣ хоҳӣ бархӯрд?!
(«Ал-мӯъҷам»).

3. Ҳашви қабеҳ - калима ва ибораҳои зиёдотие, ки ба онҳо аслан ҳеҷ эҳтиёҷе нест, шоир онҳоро барои вазну қофия меорад ва онҳо маъною ҳусни шеърро халалдор мекунанд.

Гар менарасам ба хидматат, маъзурам,
Зеро рамади чашму судои сарам аст.
(«Ал-мӯъҷам»).

Дар ин ҷо калимаҳои «чашм» ва «сар» ҳашви қабеҳ аст, зеро вақте ки «рамад» гуфтанд, овардани калимаи чашм зиёдотист, чун ки «рамад» дардест, ки фақат ба чашм дахл дорад, «судоъ» низ дардест, ки танҳо ба сар меояд. Ҳашвро на танҳо дар шеър, бал ки бо хелҳои гуногунаш дар асарҳои мансур низ дидан мумкин аст. Ҳашв маънои дигаре ҳам дорад.

Ҳачв (арабӣ. - мазаммат кардан)- бераҳмона масҳара ва хандахариш намудани баъзе ҳодисаҳои ҷамъиятӣ ё ҳаёти шахсӣ. Ҳачвнавис ҷиҳатҳои хандаовари ҳодисаеро

ёфта, бо ёрии ханда тарафҳои манфии онро фош мекунад. Вале хандаи ҳаҷвнавис хандаи беозор нест, бал ки аломати қаҳру ғазаб ва нафрату адовати нависанда аст. Дар асари ҳаҷвӣ нуқсонҳои ҷиддин ҳаёти ҷамъиятӣ ва шахсӣ саҳт масҳара карда ва расвоиҳои он нишон дода мешавад. Барои ин ки хандаовар ва зарарнок будани ҳодисаи манфӣ барҷаста маълум шавад, ҳаҷвнавис гоҳо онро аз будаи зиёдтар ва калонтар карда нишон медиҳад, муболиға ва иғрокро ба кор мебарад. Муболиға ва иғроқ ба хонанда ёрӣ медиҳад, ки расвоиҳои ҳодисаи манфиро нағзтар ҳис намояд, ба он нафрат пайдо кунад, ба муборизаи зидди он тайёр шавад.

Ҳаҷв дар адабиёти тоҷик таърихи қадим дорад. Сӯзани Самарқандӣ (асри XII). Убайди Зоконӣ (асри XIV), Мушфиқӣ (асри XVI), Савдо (асри XIX) аз машҳуртарин ҳаҷвнависонанд. Дар эҷодиёти Рӯдакӣ, Саъдӣ, Восифӣ, Аҳмади Дониш ва дигарон низ ҳаҷв мавқеи муҳим дорад. Дар ҳаҷвиёти онҳо нуқсонҳои шахсҳои алоҳида ва намояндагони гурӯҳҳои ҳукмрон фош карда шудаанд. Дар адабиёти советӣ ҳаҷв барои фош кардани боқимондаҳои ҷамъиятигузаштавазмонҳои гуногун тозакардани роҳи бинокорони коммунизм дорои аҳамияти калон зебошад. Яке аз бузургтарин ҳаҷвнависони адабиёти мо устод Айнӣ буд. Повести ҳаҷвии ӯ «Марги судхӯр» аз асарҳои классики адабиёти тоҷик буда, шӯҳрати ҷаҳониро соҳиб аст. Асарҳои ҳаҷвӣ дар шакли роман, повест, ҳикоя, песа, шеър ва ғайра навишта мешаванд. Дар танқиду адабиётшиносии тоҷик ба ҷои истилоҳи ҳаҷв истилоҳи сатираро низ кор мефармоянд. Баъзан истилоҳи ҳаҷв ба маънои васеътар омада, сатира ва юморро якҷоя ифода мекунад.

Ҳаҷвия - шеъри ҳаҷвӣ, шеъре, ки дар он касе ва ё воқеае ҳаҷв шудааст (қасида).

Ҳикмат (арабӣ - сухани оқилона) - мисраъ ва байтҳои ҷудогона ё ҷумлаю ибораҳои рехтаву барҷаста, ки маъниҳои баланди пандомӯзона доранд, ҳулосаи оқилона ва фалсафииро, ки аз таҷрибаи зиндагӣ ҳосил шудааст, баён

мекунад. Ин суханҳо ба қалами шоирони номӣ тааллуқ дошта, монанди мақолу зарбулмасал дар байни халқ паҳн шудаанд. Аслан зарбулмасал ҳам як навъи ҳикмат аст.

Ҳар ки н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеч н - омӯзад зи ҳеч омӯзгор,

(Рӯдакӣ).

Оре, ба иттифоқ ҷаҳон метавон гирифт.

(Ҳофиз)

Ин гуна суханҳои барҷастаро афоризм (юнонӣ) ҳам мегӯянд.

Ҳикоя (арабӣ) - яке аз намудҳои адабиёти эпикӣ таҳқиқӣ: асари хурди бадеӣ, ки як воқеаро аз ҳаёти шахсе тасвир менамояд, вале воқеаҳоеро, ки пеш аз ин ва баъд аз он рӯй додаанд, муфасссал нақл намекунад. Фарқи ҳикоя аз повест ин аст, ки одатан дар повест чанд воқеае тасвир мешавад, ки як давраи ҳаёти касеро фаро мегирад, дар ин воқеаҳо як шахс не, бал ки чанд нафар иштирок мекунад, ки ҳамагӣ бо тафсилоти муайяне тасвир шудаанд. Аммо дар ҳикоя танҳо як эпизоди ҳаёти касе мавриди тасвир интихоб гардида, хусусиятҳои муҳим ва типии зиндагии ӯ ба воситаи ҳамин эпизод маълум мегардад. Ҳикояи хурдро новелла меноманд. «Гулистон»-и Саъдӣ, «Баҳористон»-и Ҷомӣ, «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ ва мисли инҳо ҳикояҳои бисёре дар бар гирифтаанд. «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ ҳам аз чандин силсила ҳикояҳо иборат аст. Аз нависандагони совети тоҷик Ҳа ким Карим, Ҷалол Икромӣ, Раҳим Ҷалил дар жанри ҳикоя мақоми махсусе доранд.

Ҳичо (арабӣ, ҳаҷв - масҳара кардан; дуруст талаффуз кардан) - ҳаҷв, сатира, асар, ки дар он касе ё ҳодисае саҳт масҳара карда шудааст. Дар забони ҳозираи тоҷик як ҳиссаи калимаро, ки як садонок ва як ё якчанд ҳамсадо дорад, ҳичо меноманд. Масалан, калимаи «мактаб» ду ҳичо дорад: мактаб. Баъзе ҳичоҳо танҳо аз як садонок иборатанд: омад.

Дар шеър ҳичо аввалин воҳиди вазн аст.

Ҳодисаи хандаовар - он ҳодисаи ҳаёт, ки боиси ханда мегардад. Ҳодисаи хандаовар ҳодисаест, ки зиддияти дохилӣ дорад ва дар ҳақиқат на он гуна аст, ки худро вонамуд мекунад. Устод С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо» дар ҳикояи «Дӯстии ду калонгир» ду нафар муллоеро тасвир кардааст, ки худро олиму файласуф ва шайхи калон нишон додан мехостанд. Онҳо кӯшиш мекарданд, ки аз қиёфаи зоҳириашон (либос, салла, асо, қадаммонӣ ва ғайра) олиму доно буданашон маълум шавад лекин вақте ки нависанда рафтору гуфтори онҳоро нишон медиҳад, мо мебинем, ки онҳо на танҳо олим нестанд балки аҳмақи гузаро мебошанд. Ин тарз мувофиқат накардани шакли зоҳирӣ ва моҳияти аслии ҳодиса боиси ханда мегардад. Мувофиқат надошта шаклу мазмун ҳодиса ба тарзҳои гуногун намоён мешавад: ба якдигар мувофиқ наомадани мақсади шахс ва роҳҳои ба даст овардани он мақсад ихтилофи амалиёт ва натиҷаҳои он фарқи таҳлил ва ҳулосаҳое, ки аз он бароварда мешавад ва ҳоказо – дар ҳамаи ин мавридҳо байни шаклу мазмун зоҳиран гуё мувофиқате ҳаст аммо моҳияти зиддият вучуд дорад. Вақте ки ин фарқи байни шаклу мазмун ногаҳон маълум шуд, моҳияти он ҳодиса фош мегардад сирри он ошкор ва расвоиҳо он намудор мешавад. Он гоҳ мо аломати маззамат аст, заҳрханда аст.

Гоҳо ягон ҳисси нораво вучуди шахсро чунон фаро мегирад, ки он шахс дигар ҳама чизро фаромӯш карда, худро комилан ба ҳукми он ҳиссиёт месупорад. Ин ҳам ҳодисаи хандаовар аст. Қорӣ Ишкамба дар повести Айнӣ «Марги судхӯр» ҳамин гуна кас аст. Ёро як ҳисси пастхирси пул тамоман фаро гирифтааст. Мо аз ҳасисҳои Қорӣ Ишкамба ва бандаи пул шуда мондани ӯ меҳандем ва бо ин ханда нафрати худро баён менамоем. Ҳодисаҳои хандаовари ҳаёт дар адабиёт ба воситаи ҳаҷв мутоиба ва комедия тасвир мешавад.

Ҳофиз (арабӣ. - ҳифзқунанда)- хонандаи халқӣ, ки шеърҳои гуногун ва дostonҳои фолклориро месарояд.

Ҳофизон на танҳо шеърро дostonҳоеро, ки халқ пештар эҷод карда буд, суруда, нусхаҳои нави он асарҳоро ба вучуд меоранд, балки худашон ҳам асарҳое эҷод мекунанд, ки баъдтар ба асари фолклорӣ табдил меёбанд. Ба ин маънӣ, ҳофизони халқӣ бавучудорандаи фолклор мебошанд. Қурбон Ҷалил (гӯрӯғлихон). Юсуф Вафо (рубонгӯӣ), Бобоюнус Худойдодзода (шеърӯӣ ва дostonсаро) аз машхуртарин ҳофизони халқии тоҷик буданд. Ҳунарпешаи сурудхонеро, ки сурудҳои халқӣ ва «Шашмақом» меҳонад, низ ҳофиз мегӯянд.

Ҳочиб (арабӣ.- парда)- калимае, ки пеш аз қофия такрор мешавад ё ки дар шеъри дуқофия дар байни ҳар ду қофия такроран меояд. Дар рубоии зерин, ки дар санъати дуқофия гуфта шудааст, калимаи «Ҳоқонӣ» ҳочиб аст:

Эй аз дили дардно ки Ҳоқонӣ шод,
Ғамҳои ту кард хо ки Ҳоқонӣ бод.
Рӯзе, ки кунӣ ҳалока Ҳоқонӣ ёд.
Бар ҳирзи ту ҷони по ки Ҳоқонӣ бод.

Ҳусни матлаб (арабӣ, ҳусн - зебӣ: матлаб - он чӣ талаб карда мешавад) - шоир пас аз мадҳи мамдӯх дар қасида аз шахси ситоишкардааш чизе металабад ё хоҳиш мекунад. Ҳамин матлабро бо назокат ва зарофат баён кардан ҳусни матлаб аст.

Ҳусни матлаъ - он аст, ки шоир аввали ғазал ё қасидаашро бо байте сар мекунад, ки аз ҷиҳати шаклу мазмун дар ниҳояти зебӣ бошад ва зуд диққати хонандаро ба хондани боқимондаи шеър ҷалб кунад.

Ҳусни мақтаъ - охири ғазал ё қасида ро бо ягон байти зебову пурмазмун тамом кардан аст.

Ҳусни таҳаллус - он аст, ки шоир аз ташбиб ба мадҳ бо байти ниҳоят зебо мегузарад, ки аз ҷиҳати мантиқу мазмун хеле бамавқеъ аст.

Ч

Чангнома - асари манзум ё мансур, ки чангу қаҳрамониҳои ягон шахси таърихӣ ва ё афсонавиरो тасвир мекунад. Дар чангномаҳо ҳаёт ва саргузаштҳои аҷибу ғариби шахсони таърихӣ ҳам аксаран бо обу ранги афсонавӣ баён мешуд. Чунончи, дар «Абӯмуслимнома» корномаҳои Абӯмуслими Хуросонӣ, ки дар асри VIII ба муқобили истилогарони араб шӯриш карда буд, гоҳо ба тарзи афсонавӣ тасвир ёфтааст. Баъзе чангномаҳо, масалан, «Замчинома» (ки давоми «Абӯмуслимнома» аст), «Амир Ҳамза» ва ғ. хусусияти динӣ доранд. Ҳамаи ин асарҳо ба насри содда ва хеле шавқовар навишта шудаанд. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва дигар «Шоҳнома»-ҳои мансур, ки дар асрҳои минбаъда таълиф шуда буданд, низ аз ҷумлаи чангномаҳо мебошанд.

Чинси адабӣ (арабӣ. чинс-зот, қавм) - яке аз навъҳои асосии эҷодиёти адабӣ, ки ба як тарзи муайяни тасвири ҳаёт ва инсон асос ёфтааст. Адабиёт ба се чинс тақсим мешавад: эпос, лирика ва драма. Дар асарҳои, ки ба ҳар кадоми ин чинсҳои адабӣ тааллуқ доранд, як тарзи дигари тасвири инсон дида мешавад. Ҳар чинси адабӣ чанд намуд дорад. Масалан, намудҳои эпос: роман, повест, ҳикоя ва ғайра; намудҳои лирика: ғазал, мухаммас, баллада ва мисли инҳо; намудҳои драма: комедия, трагедия ва ҳоказо. Гоҳо чинсҳои адабӣ - эпос, лирика ва драмаро жанри адабӣ низ меноманд.

Чинси лири кию эпикӣ - асарҳои бадеии назмӣ, ки ҳам хусусиятҳои тасвири лирикӣ ва ҳам аломатҳои тасвири эпӣ киро соҳибанд. Дар асарҳои лири кию эпӣ ки, аз як тараф, нақл ва таҳқия мавқеи калон дорад ва нависанда воқиаҳои ки қаҳрамононаш дар онҳо иштирок кардаанд, тасвир мекунад ва инҳо хусусиятҳои эпӣ ки асарро ташкил мекунанд. Аз тарафи дигар, нависанда ба тасвири ҳиссиёту ҳаяҷони қаҳрамонон аҳамияти калон медиҳад, асар хусусияти лирикӣ мебахшад.

Адабиётҳои истифода шуда:

Р.Ҳодизода, М.Шукуров, Т.Абдучабборов, Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ, ирфон Душанбе 1996 1с-120с

Аброри Сабоҳзод. Носиралии Сарҳиндӣ ва ҷойгоҳи ӯ дар адабиёти форсӣ. Бо пешгуфтори Фотеҳи Абдуллоҳ. - Д., 2009. - 119 с. (фақат 75 саҳифа)

Айнӣ Садриддин. Мирзо Абдулқодири Бедил. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1954. - 340 с.

Айнӣ Холида. Зиндагиномаи Садриддин Айнӣ. Тарҷумаи Юнус Юсуфӣ. Мухаррир Қодири Рустам. - Д.: ҶДММ «Балӯғат», 2017. - 106 с.

Акобиров Ю., Харисов Ш. Садриддин Айнӣ. - М.: Молодая гвардия, 1968. - 144 с.: ил. - (Жизнь замечательных людей, вып. 454).

Амиркулов С. Чунайдулло Ҳозиқ ва достони ӯ «Юсуф ва Зулайхо». - Д.: Ирфон, 1967. - 95 с.

Афсаҳзод Аббоси Аълоҳон. Манбаъ ва густариши ҷаҳонии ривоятҳои форсӣ ва арабии Калила ва Димна. Нашри дувуми таҳрирӣ / Мухаррири масъул проф. Х. Шарифов; Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон. - Д., 2007. - 120 с.

Афсаҳзод Аълоҳон. Абдурахмони Ҷомӣ: Ҳаёт ва эҷодиёти шоири машҳури асри XV / Барои бачагони синни миёна ва калони мактабӣ. - Д.: Маориф, 1978. - 192 с.

Ба дидаи нақши рӯи ту. Мураттибон Беҳрӯз Забехулло, Раҳматкарими Давлат; Мухаррир: Баҳриддин Мирзоев; Масъули чоп Ҳайдаршоҳи Акбар. - Д.: ЭР-граф, 2018. - 120 с. (Ёдномаи Муъмин Қаноат)

Бадеуззамони Фурӯзонфар. Шарҳи аҳвол ва осори Мавлоно / Баргардон ба хатти кириллик ва ҳуруфчинӣ Иззатулло Мирзоев, Баҳриддин Мирзоев; Мухаррирон: Аскар Ҳа ким, Мубашшир Акбарзод. - Д.: Бунёди Довар Ибтиҳоч, Институти шарқшиносӣ, Анҷумани Рӯдакӣ, 2007. - 276 с.

Сайти интернет:

1. www.tdpu.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.ziyounet.uz
4. www.edu.uz
5. www.cspi.uz

МУНДАРИЧА

Сарсухан.....	3
Автограф.	5
Абзас.	5
Адабиёти антиқа.	5
Адабиёти бадеӣ.....	5
Адабиёти бачагона.	6
Адабиёти дитектив.	7
Адабиёти классикӣ.	7
Адабиётшинисӣ.	8
Акс.	8
Алманах.....	9
Аннотасия.....	9
Анъана.....	9
Архаизм.....	10
Асотир.....	11
Афсона.....	11
Бадият.....	13
Бадеҳа.....	13
Баёз.....	13
Байт.....	14
Баллада.....	14
Балоғат.....	15
Банд.....	15
Библиография.....	15
Бофтаи бадеӣ.....	16
Вазн.....	16
Вазни ҳичо.....	17
Вазъият.....	17
Варваризм.....	18
Водевил.....	18
Вулгаризм.....	18
Гардиш.....	19
Гимн.....	20
Гиреҳбанди воқеа.....	20
Гиреҳкушои воқеа.....	20

Гуманизм.....	20
Гуфтор.....	22
Гӯянда.....	22
Дафтар.....	22
Дебача.....	22
Девона.....	22
Декадентӣ.....	23
Диалог.....	23
Достон.....	23
Драма.....	24
Драматург.....	24
Драматургия.....	25
Дубайтӣ.....	25
Дудармиён.....	25
Дуқофия.....	25
Ёддошт.....	26
Жанр.....	26
Жанри таърихӣ.....	27
Жаргон.....	27
Забони адабиёти бадеӣ.....	27
Зарбулмасал.....	29
Идеал.....	30
Идеализасия.....	31
Идеология.....	31
Идея.....	31
Илми адаб.....	31
Илми бадеъ.....	31
Илми баён.....	32
Интизом.....	32
Илтифот.....	33
Илҳом.....	33
Имажинизм.....	34
Импрессионизм.....	34
Истидроқ.....	34
Истиора.....	34
Иштиқоқ.....	36

Иқтибос.....	37
Иҳом.....	37
Карикатура.....	38
Киноя.....	39
Китобиёт.....	39
Классик.....	39
Коллизия.....	40
Комедия.....	40
Компаративизм.....	40
Композисия.....	40
Консруктизм.....	41
Конфликт.....	41
Космополитизм.....	41
Куллиёт.....	42
Кулминасия.....	42
Латифа.....	43
Лақаб.....	43
Либретто.....	43
Лирика.....	43
Луғз.....	45
Мавзӯъ.....	46
Мазмун.....	46
Мактаби адабӣ.....	47
Манзума.....	47
Маноқиб.....	47
Марсия.....	47
Марш.....	47
Масал.....	48
Маснавий.....	48
Матлаб.....	48
Матлаъ.....	48
Матн.....	49
Мақол.....	49
Мақомот.....	49
Мақтаъ.....	50
Маҷоз.....	50

Мелодрама.....	51
Метод.....	51
Методи тарҷимаи ҳолӣ.....	51
Миниатюра.....	52
Мисраъ.....	52
Монография.....	52
Монолог.....	52
Муаллиф.....	53
Муаммо.....	53
Муболиға.....	53
Мувашшаҳ.....	55
Мувозина.....	57
Муздавач.....	57
Муламмаъ.....	57
Мунаққид.....	57
Мундариҷа.....	57
Мунозира.....	57
Муншаот.....	58
Мурооти назир.....	58
Мусаммат.....	59
Мустазод.....	60
Мутобиқа.....	61
Мутоиба.....	62
Мухаммас.....	62
Мушоира.....	62
Муқаллид.....	63
Муқобила.....	63
Навоварӣ.....	64
Назарияи адабиёт.....	65
Назарияи беконфликтӣ.....	65
Назарияи ҷараёни ягона.....	66
Назира.....	68
Назм.....	70
Нарми граҷданӣ.....	71
Назми даҳонакии халқӣ.....	71
Назми ирфонӣ.....	71

Намоиш.....	71
Наср.....	71
Насри мураҷҷаз.....	71
Насри мусаҷҷаъ.....	72
Насри орӣ.....	73
Натурализм.....	73
Наът.....	73
Неологизм.....	73
Нигилизм.....	73
Нидо.....	73
Нусха.....	74
Образ.....	75
Тасвири образнок.....	76
Образҳои мусбат.....	77
Образҳои ҷовид.....	78
Омоним.....	78
Очерк.....	78
Оҳанги сухан.....	79
Памфлет.....	79
Панд.....	79
Панднома.....	80
Парда.....	80
Партиявияти адабиёт.....	80
Партиявияти коммунистӣ.....	80
Пейзаж.....	81
Персонаж.....	81
Повест.....	82
Портрет.....	82
Поэтика.....	82
Провинсиализм.....	83
Пролог.....	83
Прототип.....	83
Просесси эҷодӣ.....	84
Публисистика.....	84
Песа.....	85
Радиф.....	85

Рамз.....	86
Реализм.....	86
Ривоя.....	86
Рисола.....	86
Риторика.....	87
Ровӣ.....	87
Роман.....	87
Романтизм.....	88
Рубой.....	89
Руқаот.....	90
Ручӯъ.....	90
Рӯзнома.....	91
Сабк.....	91
Сабки Туркистон ё Хуросонӣ.....	91
Сабкӣ ироҷӣ.....	92
Сабкӣ ҳиндӣ.....	92
Сабкшиносӣ.....	92
Сакта.....	92
Санъати маҳз.....	93
Санъатӣ бадеӣ.....	94
Санъатҳои лавзӣ.....	94
Санъатӣ маънавӣ.....	94
Сарафсона.....	94
Сарчашмаи адабӣ.....	94
Сатира.....	95
Саҳли мумтанеъ.....	95
Саҳна.....	95
Саҷъ.....	95
Саҷи мутавозӣ.....	95
Саҷъи мутарраф.....	95
Саҷми мутавозин.....	96
Сирқа.....	96
Скетч.....	96
Соқинома.....	96
Суоли хитобат.....	96
Саволу ҷавоб.....	97

Суруд.....	97
Сурудҳои таърихӣ	99
Сухани муаллиф.....	99
Сенария.....	99
Сюжет.....	99
Тааҷҷуб.....	100
Тафзеҳот.....	100
Таворуд.....	101
Тасвир.....	102
Тавшеҳ.....	102
Тазкира.....	102
Тазмин.....	103
Тазниб.....	104
Такрор.....	104
Талмеҳ.....	105
Тамоюл.....	106
Тамсил.....	106
Танаффус	108
Танқид.....	108
Таркибанд.....	109
Тарона.....	109
Тарсеъ.....	109
Тарчеъ.....	110
Тарчеъбанд.....	110
Тарҷимаи бадеӣ	111
Тарҷимаи ҳол.....	112
Тафсир.....	112
Тахайюл.....	113
Тахаллус.....	113
Тахмас.....	114
Ташбеҳ.....	115
Ташбеҳи сареҳ.....	115
Ташбеҳи музмар ё пӯшида.....	116
Ташбеҳи тафзилӣ.....	116
Ташбиб.....	117
Ташхис.....	117

Таъбир.....	118
Таъзия.....	118
Табриз.....	118
Таърих.....	119
Таърихи адабиёт	119
Таърихи зҷод.....	120
Таъсири адабӣ.....	120
Тақлид.....	120
Тақриз	121
Тақтеъ.....	121
Таҳқия	121
Таҳрир.....	121
Таҷоҳули ориф	122
Тип.....	124
Трагедия	125
Трилогия.....	126
Урбанизм.....	127
Услуб.....	127
Фаюула.....	128
Фард.....	128
Фасоҳат.....	128
Танофури калимаҳо.....	129
Зарфи таълиф.....	129
Такрор.....	129
Фелетон.....	129
Фехрист.....	129
Фолклор.....	129
Фолклоршиносӣ.....	129
Формализм.....	129
Футуризм.....	130
Халқияти адабиёт.....	131
Хамса.....	131
Характер	132
Характеристика.....	132
Хотирот.....	133
Хибсиёт.....	133

Чистон.....	133
Чорбахра.....	133
Шакл.....	134
Шахрошўб.....	135
Шеър.....	135
Шеърри озод.....	135
Шоирри халқӣ.....	136
Шоҳбайт.....	136
Экспозисия.....	136
Эпиграф.....	136
Эпизод.....	137
Эпилог.....	137
Эпопея.....	137
Эпос.....	138
Эстетика.....	139
Эҷодиёти коллективӣ.....	140
Эҷодиёти халқӣ.....	141
Юмор.....	141
Якдармиён.....	141
Ягонагии замон.....	142
Ғазал.....	142
Ғоя.....	143
Ғояноки.....	144
Касида.....	144
Қаҳрамони асари бадеӣ.....	146
Қаҳрамони лирикӣ.....	147
Қисса.....	148
Қисса дар қисса.....	148
Қиссахон.....	148
Қитъа.....	149
Қофия.....	150
Ҳабсия.....	152
Ҳазл.....	152
Ҳамд.....	152
Ҳамоҳангӣ.....	152
Ҳашв.....	152

Ҳачв.....	153
Ҳаҷвия.....	154
Ҳикмат.....	154
Ҳикоя.....	155
Ҳиҷо.....	155
Ҳодисаихандаовар.....	156
Ҳофиз.....	156
Ҳоҷиб.....	157
Ҳисниматлаб.....	157
Ҳусни матлаъ.....	157
Ҳусни мақтаъ.....	157
Ҳусни таҳаллус.....	157
Ҷангнома.....	158
Ҷинси адабӣ.....	158
Ҷинси лирикию эпикӣ.....	158
Адабиёти истифода бурда шуда.....	159

КАРИМҶОНОВ АЛИҶОН
АВАЗҶОНОВ ШОҶНАЗАР ГУЛНАЗАРЗОДА
(Гирдоваранда ва мураттиб)

ФАРҶАНГИ АДАБИЁТШИНОСӢ

Muharrir: X. Tahirov
Texnik muharrir: S. Meliquziyeva
Musahhih: M. Yunusova
Sahifalovchi: A. Isxoqov

Nashr. lits № 2244. 25.08.2020 y.
Bosishga ruxsat etildi 08.12.2023 y.
Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog'ozi. "Cambria"
garniturası. Hisob-nashr tabog'i. 10.625.
Adadi 100 dona. Buyurtma № 30.

«ZEBO PRINT» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Toshkent sh., Yashnobod tumani, 22-harbiy shaharcha.